

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

I – 2011

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V PLZNI

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

1. strana obálky: Prašivice u Nažovských Hor (okr. Klatovy), fantastní kamenná skulptura draka v lesoparku v době kolem roku 1910. (Reprofoto, archiv M. Hannana)

1. stránka: První typář pečeti města Plzně. Bronz, průměr 8,5 cm, tloušťka 0,3 cm. Nápis v opisu oddělený bodovcem: + SIG/ILLV.CIWITATIS. D(E). NOWA. PILSEN REGI. B/Oh(EM)IE. Kolem 1297–1300. (Foto Archiv města Plzně, 2011)

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

I – 2011

STUDIE A ZPRÁVY

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V PLZNI
PLZEŇ 2011

Tato recenzovaná publikace pro hmotné kulturní dědictví a památkovou péči v západních Čechách byla vydána s finanční podporou sponzorů, mezi nimi i Plzeňského kraje v rámci *Grantového programu Plzeňského kraje v oblasti kultury pro rok 2011.*

Redakční rada: PhDr. Irena Bukačová, PhDr. Alena Černá, Ing. arch. Petr Domanický, Mgr. Lucie Ernstová, Mgr. Karel Foud, Ing. arch. Zdeněk Chudárek, Ing. arch. Jan Kaigl, doc. Mgr. Karel Nováček, Ph.D., PhDr. Vratislav Ryšavý a Mgr. Petr Sokol (předseda)

Odpovědný redaktor: Mgr. Karel Matásek

Adresa redakce: Prešovská 7, 306 37 Plzeň, tel.: 377 360 926, e-mail: matasek@plzen.npu.cz

Pokyny pro autory na <http://www.npu.cz/news/8523-n/>

Za původnost a věcnou správnost uveřejněných příspěvků odpovídají autoři.
Obsah příspěvků se nemusí shodovat se stanoviskem vydavatele.

Vychází 1× ročně.

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2011

ISBN 978-80-85035-06-3

Obsah

Ke vzniku nové edice – *Památky západních Čech* 7

STUDIE

Jan Kaigl: Kostel v Srbicích 9

Petr Sokol: Pranýře a klece hanby – drobné památky práva a soudnictví 22

Radek Široký – Karel Nováček: První etapa výzkumu v areálu premonstrátské kanonie v Teplé 37

Vratislav Ryšavý: Ke stavební historii zámků v Kanicích a v Nalžovských Horách 48

David Tuma – Veronika Zelinková: Průzkum zanikajícího lesoparku Prašivice u Nalžovských Hor 62

Zdeněk Chudárek: Průzkum obvodových zdí trojlodí kostela Nanebevzetí Panny Marie bývalého cisterciáckého kláštera v Plasích 77

ZPRÁVY

Veronika Pilná-Kulová: Portrétní kachel ze Sedla na Karlovarsku z pohledu historické módy 92

Miloš Solař: Zpráva o opravách zámku v Horšovském Týně od jeho prohlášení za národní kulturní památku 97

OSOBNÍ A DROBNÉ ZPRÁVY

Ing. Karel Drhovský slaví sedmdesát let / Jaroslavě Frühaufové k narozeninám / K životnímu jubileu Ludmily Drncové / K životnímu jubileu architekta Jana Soukupa / Jubilant Vladimír Lažanský / Jan Kaigl padesátiletý 111

Ohlédnutí za výstavou *Romantický sen* a vzdělávací cyklus *Ze života památek* 116

K brožuře *Hrady, zámky, kláštery a technické památky západních Čech* 117

Návštěvnická sezóna na památkách ve správě Národního památkového ústavu v Plzeňském kraji v roce 2011 stručně ve světle několika čísel a akcí 118

Ke vzniku nové edice – Památky západních Čech

Národní památkový ústav dostal do vínku při svém vzniku v roce 2003 některé nové příležitosti, jejichž využitím lze lépe napomáhat ochraně a zachování hmotného kulturního dědictví. Patří mezi ně i cílená a soustavná vydavatelská činnost. V posledních dvou až třech letech se jí snaží Národní památkový ústav rozvíjet ve značně širší a druhově rozmanitosti. Kromě ústředního pracoviště, jež se stará zejména o *Zprávy památkové péče* a odborné metodiky a poskytuje v této oblasti ostatním přinejmenším možnost srovnání, mají také téměř již všechna územní odborná pracoviště svoji památkářskou edici. Je nejspíš výhodou, když se opírají o dlouhodobé vlastní vydavatelské zkušenosti. Obnovená *Staletá Praha*, původně sborník, dnes recenzovaný časopis, vydávaný územním odborným pracovištěm v hlavním městě Praze, se může letos pyšnit dvacátým sedmým ročníkem. Zasluhou středočeského střediska vychází od roku 1985 časopis *Památky středních Čech* a od roku 1994 speciálně zaměřené recenzované periodikum bezpochyby středoevropské úrovně s názvem *Průzkumy památek*.

Jestliže Národní památkový ústav působí celostátně, zakládá se již pouze tím pro jeho územní odborná pracoviště povinnost mít oborové ediční řady. Nejde však, ani nemá jít o něco, co se výrazně liší podle krajů. Určující jednotící hledisko je vyššího řádu: vytvořit, udržet a koordinovaně rozvíjet na co nejlepší odborné úrovni prostor pro publikace, složený z více navzájem propojených a srovnatelných částí, v němž jsou sdíleny a hodnoceny nové poznatky o památkách, názory a zkušenosti z terénní památkářské a správní praxe, jakož i teoretické koncepty využitelné při ochraně památek a v památkové péči, včetně jejího řízení, právní úpravy a financování. Možnost účastnit se veřejné rozpravy pod hlavičkou Národního památkového ústavu musejí mít obdobně například specializovaní historici staveb, umění a uměleckých řemesel, archeologové, architekti – projektanti, restaurátoři a technologové, správci památek zpřístupněných veřejnosti pro edukační, kulturní a rekreační účely nebo vlastníci památek.

Publikační práce zaměstnanců územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu dosud neměla takové podmínky, jaké si zaslouží. To neznamená, že by v Plzni nebyla podporována vůbec. Například ještě v roce 2004 vyšla samostatně zpráva o činnosti plzeňského střediska za rok 2003, obsahující odborné příspěvky výlučně od domácích autorů.¹ O čtyři roky později se podařilo naposled vydat podobně pojatou zprávu za období let 2004 až 2005.² Další snahy po splácení dluhu, který obor památkové péče má vůči veřejnosti, pokud jde o uchování dosažených poznatků jejich šířením a vysvětlováním svých postojů, a jež působí z povahy věci trvale, nenašly v Plzni patřičnou odezvu. Pokusem o nápravu má být nová recenzovaná edice se svazky (číslky) vycházejícími zatím jen

jednou do roka. V jejím názvu se hlásíme ke starším *Památkám středních Čech* záměrně a rádi, neboť jejich způsob, v němž se stýkají od počátku v různé míře zastoupení vědecké články z dějin hmotné kultury se zprávami památkářského a ryze praktického zaměření, považujeme za šťastný a osvědčený, hodný následování.

V názvu *Památky západních Čech* se odráží vědomí toho, že zkoumání historických a uměleckých památek a jejich souborů nelze úzce vázat na organizační rozčlenění Národního památkového ústavu podle krajů. Jsou vítány příspěvky, jež v souladu s dějinami západních Čech a v zájmu hlubšího poznání vykoučí mimo hranice dnešního Plzeňského kraje směrem do sousedních oblastí v Čechách a do Bavorska. Je samozřejmé, že *Památky západních Čech* se otevírají pro publikaci příspěvků od autorů nezávisle na tom, zda jsou nebo nejsou zaměstnanci Národního památkového ústavu.

První vykoučení nové památkářské edice, jež se čtenáři právě dostává do rukou, se ještě zcela nekryje s našimi představami. Jde o začátek delší cesty. Zda bude úspěšná, nelze nyní předvídat. Z velké části o tom budou rozhodovat autoři. Pokud by se nám nedařilo udržet edici *Památky západních Čech* na patřičné odborné úrovni, pak jistě nebudeme lpět na další její existenci toliko z formálních důvodů.

Závěrem se sluší poděkovat všem lidem z okruhu zaměstnanců, spolupracovníků a přátel územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu, kteří podpořili vydání této publikace radou, doporučením nebo i svými penězi.³ Jejich pomoc měla podstatný význam. Je možné, že bez ní by *Památky západních Čech* letos nevznikly a nevyšly.

Jan Kaigl

1 *Zpráva o činnosti v roce 2003, Odborné příspěvky*. Plzeň, 2004.

2 *Zpráva o činnosti v letech 2004 až 2005, Odborné příspěvky*. Plzeň, 2008.

3 Dary a dotace na vydání této publikace dosáhly v roce 2011 celkové výše 131 000 Kč. Poskytly je právnické i fyzické osoby, které zde uvádíme v abecedním pořadí: *ARCHKASO spol. s r. o.*; *ATELIER SOUKUP s. r. o.*; *BOLID M s. r. o.*; Mgr. Drncová L.; Ing. Horák R.; *Chateau Zbiroh s. r. o.*; Ing. arch. Kaigl J.; Ing. Lažanský V.; Mgr. Levá I.; *Plzeňský kraj*; JUDr. Rippelová J.; *S & D, s. r. o.*, *Nakladatelství a vydavatelství*; *TESMO s. r. o.*

Kostel v Srbicích

JAN KAIGL

Klíčová slova: Čechy — Srbice — středověké osídlení — kostel — stavba v roce 1269 — sakristie (boční kaple) — hybridnost architektury

Kdysi farní kostel sv. Víta obklopený hřbitovem a zčásti obkroužený starou, asi ještě středověkou ohradní zdí stojí o samotě za Srbicemi (okr. Domažlice) na archeologicky dosud blíže nezkoumaném návrší s názvem *Na Hůrce* (obr. 1). Je zmiňován poprvé v souvislosti se Srbicemi jako kostelní vsí v majetku doksanského kláštera ve velkém ochranném privilegiu, které vydal pro tento klášter papež Řehoř X. v roce 1273.¹ Kdy se Srbice staly majetkem premonstrátek v Doksanech, není jisté. Údaj v klášterním privilegiu Přemysla Otakara I. z roku 1226, že ves Srbice věnovala klášteru Přibyslava, manželka Chotěborova,² se zřejmě týká jiného daru – vsi Srbice u Teplic.³ Ve falzu uvedeného privilegia potvrzeném Přemyslem Otakarem II. v roce 1276 se Srbice včetně kostela uplatňují jako součást daru od knížete a biskupa Jindřicha Břetislava (†1197; *terminus post quem* je rok 1193, kdy se biskup Jindřich Břetislav Přemyslovec stal českým knížetem), zahrnujícího kromě Srbic ještě ves Těšovice a ves Koloveč s trhem a clem.⁴ Existenci takového územně sceleného doksanského klášterního majetku (újezdu)⁵ v jihozápadních Čechách lze však prokázat podle dochovaných písemných zpráv nejdříve v sedmdesátých letech 13. století.⁶

Kostel sv. Víta v Srbicích je orientovanou chrámovou stavbou malých rozměrů (obr. 2). Má plochostropou loď 7,8 × 8,4 m a kvadratický chór 5,6 × 6,2 m, opatřený žebrovou křížovou klenbou a oddělený od prostoru lodi mírně hrotitým triumfálním obloukem (obr. 3, 4). Ze severní strany váže se k chóru sakristie čtvercového půdorysu o straně 3,4 m. Dnes má nízký plochý strop, ale původně to byl prostor vysoký stejně jako chór přibližně 6,2 m a s křížovou klenbou bez žeber, kterou lze vidět v patře nad sakristií, dodatečně vloženém do uvedeného prostoru a využívaném v minulosti jako oratoř. Na oratoř vede úzké jednoramenné schodiště umístěné jakoby v přístavku podél části severní zdi lodi (obr. 5). V objemové skladbě stavby kostela je charakteristické jenom malé výškové rozlišení lodi a chóru a jejich sedlových střech se starými zděnými štíty ve východním a západním průčelí, jakož i nad triumfálním obloukem. Zděná nástavba hranolové věže nad sakristií a obě předsíně, kryjící ještě nedávno dva vstupy do lodi kostela, jsou dílem dodatečných stavebních úprav. Novogotická pavlačová tribuna, jež stojí na západní straně uvnitř lodi, vznikla ve své dnešní podobě podle návrhu A. Cechnera v roce 1892.⁷

Ve středověké architektuře srbského kostela se prolíná pozdně románské tvarosloví s prvky nastupující gotiky. Původně jediný vstup do svatyně umístěný v jižním průčelí lodi je románský (obr. 6). Jeho ostění s jedním pravouhlým ústupkem jsou jemně profilována s využitím oblých prutů a výžlabků, jež plynule přecházejí do

půlkruhových archivolt; výjimku tvoří vnější členicí prut lemující oblouk portálu na způsob obloučkového vlysu. U paty portálu jsou ostění bohatě zdobena stylizovanými reliéfními palmetami (obr. 7). Raně gotické pojetí převládá v architektuře chóru. Mírně hrotitému triumfálnímu oblouku zde odpovídají obdobně sestrojené čelné oblouky křížové klenby. Klenební konzoly, odvozené z polygonálního jehlance, vodorovně členěné dvěma nebo třemi hladkými, popřípadě jemně projmutými pásy nad sebou a římsou, a ukončené vespod výraznými plastikami listoví, jsou opatřeny vysokými náběžnými štítky (obr. 8). Teprve z nich vybíhají klenební žebra ve tvaru masivního potrojného oblounu (trojlaloku). Kruhový klenební svorník nese vypouklý reliéf s motivem křížové růžice. Portál, jenž míří z chóru do sakristie, má nejenom oblouk ve tvaru trojlístu s hrotitým středním lalokem, ale i ušlechtilé gotické proporce (obr. 9). Okno v ose závěru s mírně hrotitým obloukem, půlkruhovým záklenkem a šikmými špaletami působí spíš ještě románsky.

Z výsledků dendrochronologického rozboru dřevěných hranolů, jimiž je přeložen průchod půlkruhově ukončeného portálu osazeného ve zdivu štítu na půdě nad triumfálním obloukem kostela v Srbicích (obr. 10), vysvítá, že dnešní stavba této svatyně vznikla v době kolem roku 1269 nebo krátce poté.⁸

V úvaze o stáří kostela v Srbicích je však třeba si povšimnout ještě několika dalších historických a geografických souvislostí. Hůrka u Srbic s kostelem se zdvihá nad Srbským potokem jako ukončující jihozápadní výběžek širšího terénního hřbetu. Při pohledu od západu, severu a jihu se návrší uplatňuje svými strmými svahy s novodobou sadovou úpravou. Na východním, pozvolně klesajícím svahu jsou pole, sahající až ke hřbitovu. Chrámová

1 CDB, V/2, č. 704, s. 347.

2 CDB, II, č. 286, s. 284. Též SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník historický království Českého*, s. 826. EMLER, J.: *Nekrologium Doxanense*, s. 105, ztotožňuje dárkyni Srbic s řeholnicí Eufrosinou, což byla Chotěborova a Přibyslavina dcera.

3 PRAŽÁK, J.: *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276*, s. 180.

4 CDB, V/2, č. 807, s. 499. – Pouze donace Koloveč klášteru v Doksanech Jindřichem Břetislavem je historicky doložena (CDB, II, č. 286, s. 282).

5 EMLER, J.: c. d., s. 113, jej označuje jako kolovečský újezd.

6 PRAŽÁK, J.: c. d., s. 192. Viz též KRISTEN, Z.: *Neznámé – zpadělané znění privilegia Přemysla Otakara I. pro klášter doksanský z r. 1226*, s. 100–101, 109–110.

7 *Liber memorabilium parochiae Kollovecensis*, s. 210.

8 KYNCL, T.: *Srbice, kostel sv. Víta*, [online].

Obr. 1. Srbsice (okr. Domažlice), lokalita Na Hůrce s kostelem sv. Víta a hřbitovem. Pohled od severozápadu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto K. Tůma, 1963)

stavba je dobře viditelná nejen v mírně zvlněné krajině staré, zemědělsky úrodné sídelní komory táhnoucí se od Kolovče směrem na sever a severozápad k řece Radbuze (a ke Staňkovu), ale i z jižních svahů na opačném – severním břehu Radbuzy při vzdálenosti téměř deseti kilometrů. Zbytky valů, patrně nejlépe na severní a západní straně vrcholu Hůrky, nasvědčují někdejší existenci možná vícedílného hradiska. Pro jeho hodnocení, kdy a jakým lidem sloužilo, kolikrát bylo jimi opuštěno, popřípadě obnoveno a v jakém rozsahu je užívali v předrománské nebo dokonce ještě románské době, není zatím dostatek podkladů. Na polích směrem na východ a jihovýchod, ve vzdálenosti přibližně 180 metrů od kostela byly nalezeny při povrchovém sběru četné zlomky jak pravěké, tak i vyspělé mladohradištní keramiky a okrajové části nádob pocházejících ze 12. nebo 13. století.⁹ V uvedené poloze poblíž předpokládaného hradiska nebo jeho pozůstatků se tedy prokazatelně rozkládalo mladohradištní a pozdější středověké osídlení. Tato skutečnost přichází v úvahu současně s názorem, že raně středověká cesta z Domažlic do Staré Plzně vedla přes sousední Koloveč a Srbsice,¹⁰ kde by asi překonávala Srbsický potok právě pod Hůrkou, a s místní tradicí o založení, popřípadě jen obnově kostela v Srbsicích v roce 1199. Původ nápisu s letopočtem 1199 namalovaného a dosud zčásti čitelného na klenbě chóru zkoumané památky je nejasný.¹¹ Domněnka, že novostavbě kostela v době kolem roku 1269 předcházela starší

svatyně, má však své opodstatnění. Ves Koloveč, náležející doksanskému klášteru nejpozději od roku 1197, tvořila zřejmě prvotní a na sklonku 13. století po stránce hospodářské nejdůležitější součást kolovečského újezdu (obr. 11). Je proto pozoruhodné, že nový kostel nebyl postaven doksanským klášterem v Kolovči, ale v Srbsicích. S přihlédnutím k výše nastíněným okolnostem se zdá, že se tak stalo v závislosti na významu Srbsic jako tehdy již tradičního křesťanského místa, kde kostel – zasvěcený sv. Vítu (?), postavený ze dřeva (?), rovněž s kvadratickým chórem (?) – vznikl daleko dříve než v roce 1269.

Podstatný význam pro pochopení dochované stavby kostela v Srbsicích a jejího původního provozu má sakristie a schodiště, jež se nalézá na severní straně chrámové lodi. F. J. Lehner v roce 1895 ve vztahu k srbské sakristii uvedl,¹² že jde o prostor v přízemí věže sklenutý křížovou klenbou a že v zesílené severní zdi lodi je upraveno schodiště, podle jeho názoru podobným způsobem jako

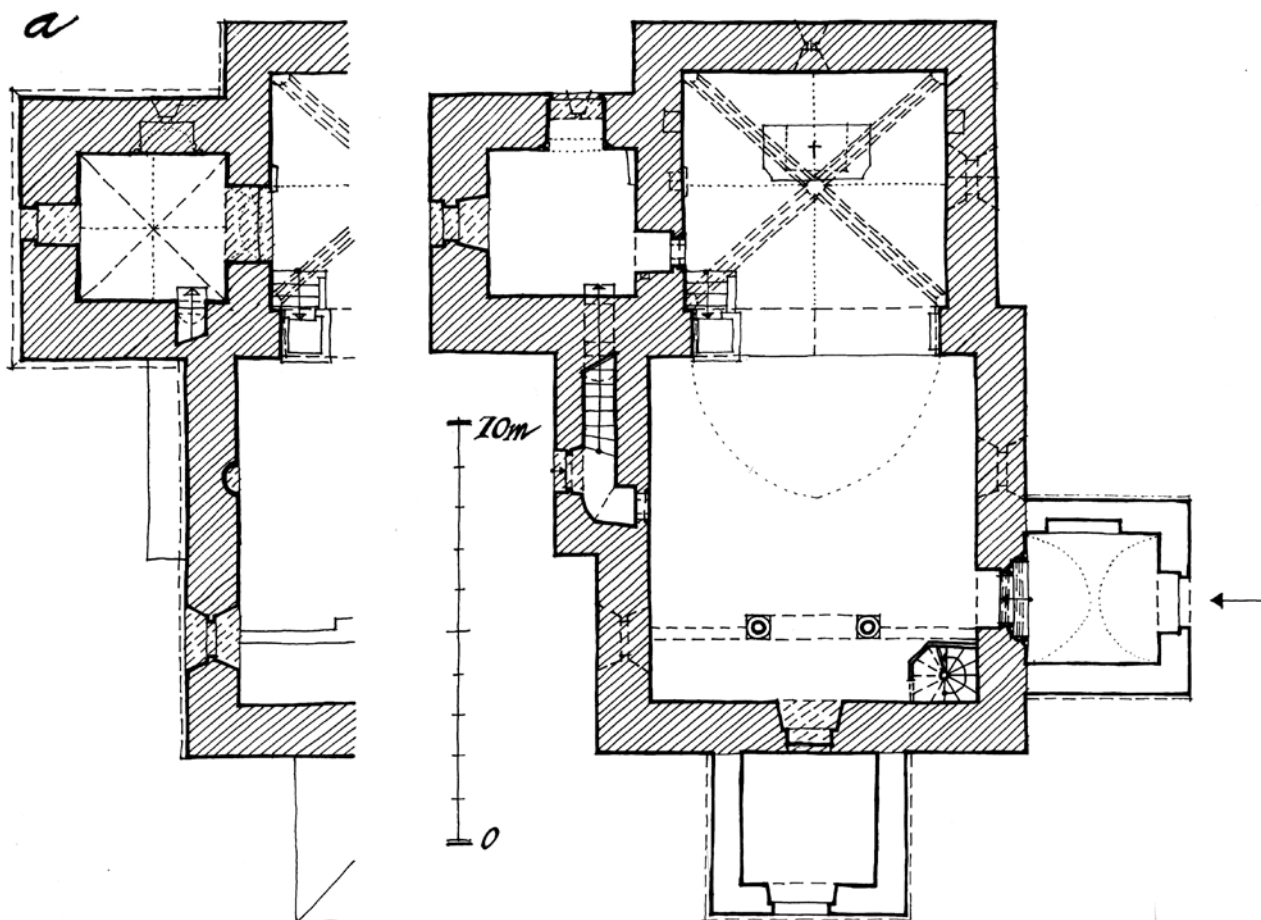
9 BAŠTA, J.; BAŠTOVÁ, D.: *Srbsice, okres Domažlice*, č. 529 a 530, s. 143–144.

10 MAUR, E.: *Řezenská cesta a zemské cesty na Domažlicku*, s. 35–38.

11 TRAJER, J.: *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*, s. 820.

12 LEHNER, F. J.: *Filiální kostel sv. Víta v Srbsicích*, s. 50.

Obr. 2. Srbsice, kostel sv. Víta. Půdorys přizemí, půdorys oratoře (a); šrafování vyznačeno zdivo v době kolem roku 1269. (Zaměření, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl)

v kostele v Záboří nad Labem. Tehdy zároveň publikoval i půdorys svatyně. V něm graficky vyjádřil, že součástí románské stavby je chórov, loď, sakristie a severní schodiště, a kromě toho zachytil i menší tloušťku části severní zdi lodi podél schodiště. Převážná většina dalších autorů na zjištění F. J. Lehnera později již nenavázala. V soupisu památek z roku 1902 je půdorys kostela podán tak, že severní zeď lodi má po celé své délce stejnou tloušťku.¹³ Obdobně je tato zeď znázorněna v půdorysech publikovaných v roce 1971 a 1980, v obou případech navíc se zakreslil chybný (opačný) směr stoupání schodiště na oratoř.¹⁴ Z půdorysu uvedeného D. Líbalem v roce 1995 vyplývá, že autor si byl vědom správného směru, jakým se stoupá po schodišti na oratoř, a dokonce nejspíš i polohy portálu, jímž by bylo toto schodiště zpřístupněno zevnitř lodi. Celou severní zeď lodi však vyznačil v jedné tloušťce a útvar k ní přiléhajícího schodiště pojal jako mladší přístavek, který nepochází ze 13. století.¹⁵

Speciální pozornost sakristii v Srbsicích věnovala M. Radová-Štiková ve svém širěji zaměřeném výzkumu sakristií s apsidou vesnických farních kostelů.¹⁶ Naposledy v roce 1986 poukázala na výklenek s hrotitým okénkem v pozadí, který se nalézá, v provedení od podlahy, valeně sklenutý a lemovaný raně gotickou profilací, ve východní stěně

zkoumané sakristie (obr. 12, 13), a na to, že sakristie s takovým výklenkem naznačujícím triumfální oblouk, popřípadě s apsidou připomínající orientovanou stavbu kaple. V připojeném půdorysu kostela pak zřetelně, třebaže

13 VANĚK, F.; HOSTAŠ, K.: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém, XVII, Politický okres domažlický*, s. 108. Jímí publikovaný půdorys převzal bez úpravy ještě KUTHAN, J.: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Města - hrady - kláštery - kostely*, s. 370.

14 MERHAUTOVÁ, A.: *Rané středověká architektura v Čechách*, s. 315; *UPČ*, 3, s. 394 (heslo *Srbsice*; zpracovala NAŇKOVÁ, V.). – Nesprávný směr stoupání schodiště obě autorky uvedly bez vlastní znalosti situace na místě nejspíš v reakci na tehdy nový, ale mylný názor, že tímto schodištěm se původně sestupovalo z dřevěné pavlačové tribuny v západní části lodi do prostoru v přízemí věže, tedy do sakristie (MENCL, V.: *Panské tribuny v naší románské architektuře*, s. 54). – Dříve publikované půdorysy kostela v Srbsicích směr stoupání schodiště vůbec neudávaly.

15 *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, I, s. 348 (heslo *Srbsice*; zpracoval LÍBAL, D.).

16 RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M.: *Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách*, s. 119–120. Táž: *Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů*, (1986), s. 442–443.

Obr. 3. Srbsice, kostel sv. Víta. Pohled do chóru. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)

bez stavebně-historického rozboru vyjádřila, že schodiště na oratoř je umístěno v zesílené části severní zdi lodi, má valenou klenbu a v jeho přízemí byl vchod zevnitř lodi. Zaměření a základní stavební průzkum sakristie a s ní souvisejícího schodiště kostela v Srbsicích provedl pro M. Radovou-Štikovou autor tohoto příspěvku v roce 1983. V roce 2006 pak na M. Radovou-Štikovou navázal dalším propracováním tématu a vlastní studií.¹⁷

Na první pohled zjevná nepůvodnost oratoře, jež se otevírá širokým, valeně sklenutým otvorem na průhled do prostoru chóru a jejíž podlahou je přetát oblouk výklenku ve východní stěně sakristie, asi ovlivnila většinu badatelů zabývajících se kostelem v Srbsicích, pokud neuvažovali o schodišti, které na tuto oratoř vede, a o jeho významu pro poznání chrámové stavby. Ve shodě s F. J. Lehnerem a M. Radovou-Štikovou lze konstatovat, že jde o schodiště vytvořené v zesíleném úseku severní zdi lodi. Nalézá se přitom ve vnitřní třetině celkové tloušťky tohoto úseku 2,1 m. Je tedy široké 0,7 m (směrem nahoru se schodiště mírně rozšiřuje) a zeď, která ho odděluje od prostoru lodi, má tloušťku rovněž 0,7 m. Naproti tomu ostatní svislé zdivo lodi i chóru se vyznačuje jednotnou tloušťkou 1,15 m. Loď včetně schodiště byla vyzděna tak jako chór a sakristie z lomového kamene (břidlice). Nároží lodi a chóru jsou z přesně opracovaných pískovcových kvádrů, zatímco nízké nároží schodišťového úseku zpevňují již jen větší, podle možností kamene nahrubo upravené kusy břidlice.

Schodiště je sklenuto stoupající valenou segmentovou klenbou provedenou z lomového kamene. Bylo přístupné v přízemí bezpochyby výlučně zevnitř lodi, a to raně gotickým, dnes zazděným portálkem, jehož ostění s jednoduchým okosením a nadpražím ve tvaru lichoběžníku byla vytesána z pískovce stejně jako další soudobé architektonické články stavby;¹⁸ existující vstup ze severní strany vně kostela vznikl jistě mnohem později v souvislosti s užíváním oratoře. Horní vyústění schodiště ve výšce menší o necelých 30 cm, než je úroveň podlahy oratoře (2,7 m) oproti přízemí v sakristii, není pojednáno kamenickou prací a tvoří je prostý průchod završený pasem stoupající valené stlačené klenby. Jednotlivé stupně jsou ve střední části schodiště dosud staré – z lomového kamene, v jeho horní a dolní části byly dodatečně vyspravovány a přezděny z cihel.

Z průzkumu na místě vyplývá, že schodiště na severní straně lodi bylo postaveno podle jednotného záměru společně s lodí, chórem a sakristií dochovaného středověkého kostela. Na toto zjištění pak navazuje bližší představa o možném uspořádání a účelu vysokého klenutého prostoru původní sakristie v Srbsicích. Je pravděpodobné, že v jeho západní části, ve výšce přibližně 2,4 m, byla nejspíš mělká tribuna (pavlač) dřevěné konstrukce,¹⁹ přístupná po výše uvedeném schodišti. Pravoúhlý výklenek 1,15 × 0,65 m asymetricky umístěný v tloušťce protilehlé východní zdi, vysoký 3,3 m a opatřený hrotitým okénkem s široce ven rozevřenými špaletami a pasem valené klenby na způsob půlkruhového triumfálního oblouku s obdobnou profilací, jaká se uplatňuje na pozdně románském ústupkovém portálu do chrámové lodi, sloužil bezpochyby pro osazení zděného oltáře; ten vzal za své nejpozději tehdy, kdy zde byl vybourán otvor pro vchod do sakristie z vnějšku kostela. Pravoúhlé okno osvětlující oratoř od severu, které je nápadné malou výškou svého parapetu 0,5 m, mohlo vzniknout zvětšením druhého okna středověké sakristie. Větší tloušťka obvodového zdiva (1,4 m), zaklenutí (bezžebrounou křížovou klenbou s mírně hrotitými čelnými oblouky a mírně stoupajícími vrcholnicemi, vyzděnou z lomového kamene) a osvětlení oknem (dvěma okny?) malých rozměrů vyjadřují mimo jiné někdejší požadavek na zvýšenou ochranu vnitřního prostoru sakristie zejména proti požáru a vloupání.

Jak lze odvodit z různých historických označení pro sakristie²⁰ a jak na zvolených příkladech ukázala M. Ra-

17 KAIGL, J.: *Ještě k sakristii kostela v Srbsicích*, s. 485–489.

18 Před nedávno provedenou výmalbou interiéru lodi kostela bylo možné vidět pod opadanou (odstraněnou?) omítkou líc a tvar horní části portálku. Tento zazděný portálek lze ostatně rozpoznat rovněž z jeho rubu, v přízemí schodiště na oratoř nad sakristií.

19 V místě mezi okny osvětlujícími dnešní sakristii a oratoř od severu lze nahlédnout do skladby jenom střední části plochého trámového stropu sakristie o tloušťce 30 cm, kde nejsou patrné žádné stopy po existenci předpokládané dřevěné konstrukce středověké pavlače. – Možnost, že v sakristii byla tribuna, nadhodily již BENEŠOVSKÁ, K.; SOUKUPOVÁ, H.: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, Katalog památek, s. 53.

20 *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9, sl. 99–100 (heslo *Sakristei*; zpracoval SAUER, J.).

Obr. 4. Srbsice, kostel sv. Víta. Pohled do lodi. Šipkou vpravo je označeno místo s nálezem překladu gotického portálku na schodiště v tloušťce zesíleného úseku severní obvodové zdi lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)

dová-Štiková,²¹ boční prostor sakristie u středověkého farního kostela nebyl určen jenom pro ukládání bohoslužebných předmětů náležejících ke kostelu a pro kněze při přípravě bohoslužby a po ní, ale kromě toho mohl sloužit i jako pokladnice na bezpečnou úschovu knih a dalších cenných věcí, archiv anebo jako salutatorium, kde bylo možné uvítat vzácnou návštěvu biskupa, popřípadě jiné významné osobnosti. Byl-li vybaven oltářem, jemuž se dostalo vysvěcení, stala se sakristie rovněž kaplí s možností sloužit v ní neveřejně bohoslužby. – Zvláštní, ale se sakristií středověkého farního kostela stavebně a funkčně leckdy přímo související útvar představovala takzvaná východní oratoria (empory).²²

Zda byla sakristie kostela v Srbsicích ve třetí čtvrtině 13. století zároveň i kaplí s náležitě vysvěceným oltářem, asi nelze dnes již prokázat.²³ Jde však o hypotézu vystupující s velkou mírou pravděpodobnosti. Obdobně jenom v poloze hypotézy zůstává interpretace účelu dřevěné tribuny existující podle předpokladu v západní části sakristie. Nabízí se například představa, že tato tribuna, zvláště pokud by byla opatřena vysokým parapetem nebo oddělena od prostoru sakristie příčkou, dala by se využívat jako trezor. Velkorysost v prostorovém uspořádání sakristie, poloha tribuny proti oltářnímu výklenku a jeho velká výška i výtvarné pojednání kamenickou prací a konečně i náročně upravený přístup na tribunu portálkem z lodi

kostela a po samostatném zděném schodišti, to vše zde však spíše poukazuje k tribuně jako místu, odkud se příležitostně přihlíželo soukromé bohoslužbě vysluhované u oltáře v přízemí sakristie. – Prostor pod tribunou mohla vyplňovat skříňová stěna (armarium), jejíž hloubka by nepřesahovala odsazení průchodu s portálem směrem do chóru od jihozápadního koutu sakristie, což je 0,55 m.

Podle historických zpráv zmíněných výše lze soudit, že ke kostelu v Srbsicích při jeho zřízení farní svatyní se sakristií měl patronátní právo klášter premonstrátek v Doksanech. V úvaze o tom, komu by mohlo být určeno a dovoleno, aby zaujal místo na tribuně v sakristii během v ní konané liturgie, se proto uplatňuje domněnka, že šlo o správce, který doksanský klášter ve výkonu jeho patronátního práva v Srbsicích zastupoval. Vyloučit asi nelze ani možnost využití tribuny osobou duchovního stavu

21 RADOVÁ-Štiková, M.: c. d., 1986, s. 441–449. – Viz též např. BENEŠOVSKÁ, K.: *Kostel v Trstěnicích u Znojma a otázka funkce tzv. vedlejších prostor středověkých kostelů*, s. 305–312.

22 GÁJA, R.: *Východní empory v Čechách a na Moravě v 13.–15. století*, s. 57–78.

23 Restaurátorským průzkumem stěn sakristie by však mohlo být ověřeno, zda se na některé z nich nedochoval původní konsekrční kříž, jenž by nasvědčoval existenci vysvěceného oltáře a funkci sakristie rovněž jako kaple.

Obr. 5. Srbsice, kostel sv. Víta. Pohled od severu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto před rokem 1902)

představenou srbsickému plebánovi, pokud byla v kostele na návštěvě (vizitaci).²⁴ V této souvislosti uvedme jako příklad ke srovnání polygonálně uzavřenou sakristii a kdysi s velkou pravděpodobností současně tribunovou kapli farního kostela ve Starém Sedle (okr. Tachov) z doby kolem roku 1300. Podle předpokladu byl prostor na západní, nejspíš jen ze dřeva postavené tribuně v této sakristii pohledově propojen pomocí okénka (hagioskopu) s presbyteriem kostela. Sakristie zřejmě měla vlastní zděný oltář. Mohla sloužit ke konání neveřejných bohoslužeb za přítomnosti místního správce klášterního zboží – zde by se jednalo o poddanost klášteru benediktinů v Kladru-bech –, donátora nebo jiné významné osoby, Starým Sedlem třeba jen projíždějící po jižní větvi dálkové, takzvané Norimberské cesty směrem na Přimdu nebo naopak do Kladru. Ti by přihlíželi liturgii vysluhované v sakristii v přízemí, popřípadě u hlavního oltáře v presbyteriu právě z tribuny.²⁵

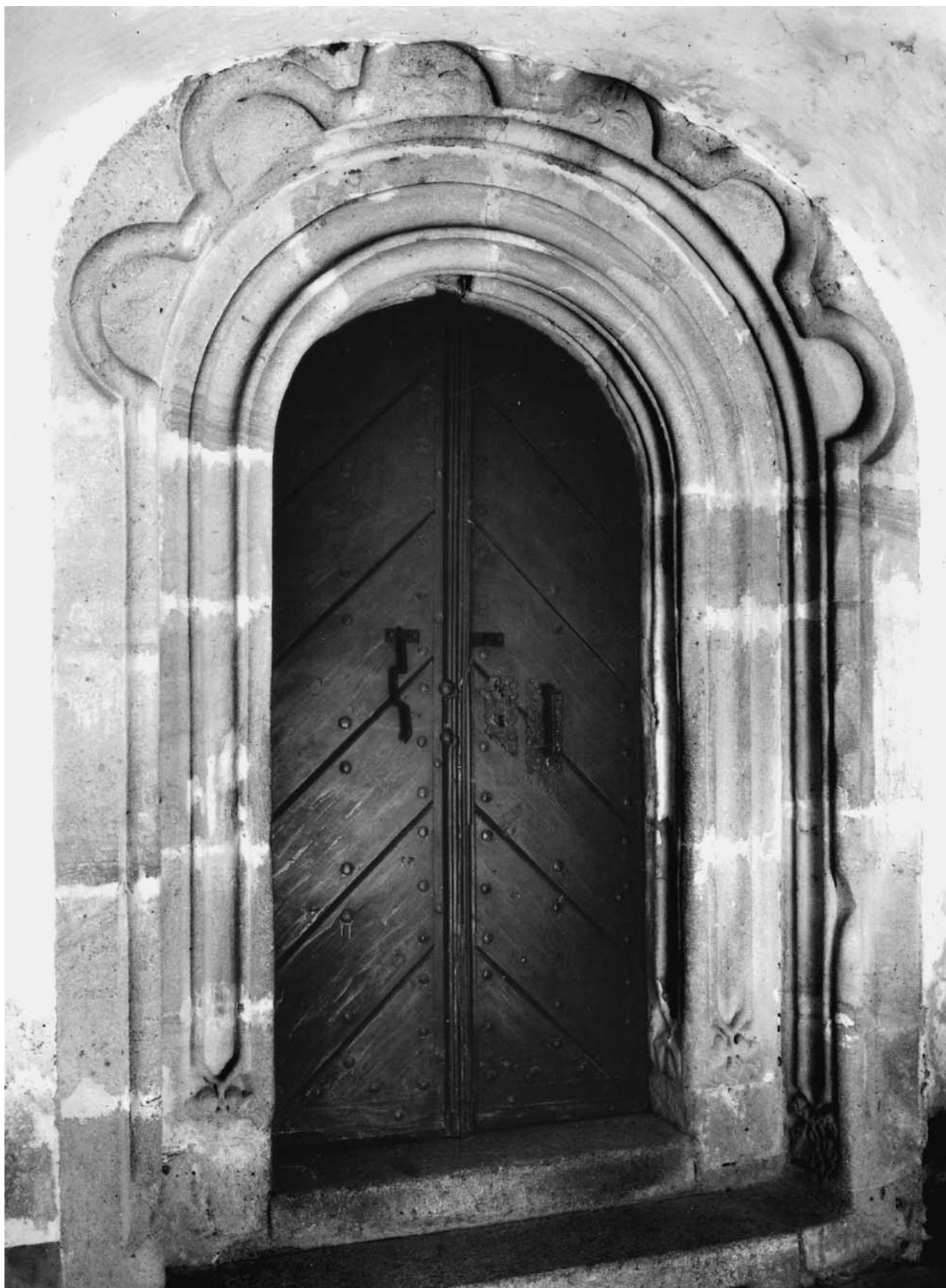
Nevíme přesně, v čem spočíval hlavní přínos kolovečského újezdu pro premonstrátky z Doksan ve 13. století. Nejspíš teprve jejich přičiněním bylo zřízeno v Kolovči tržiště. Bez významu pro ně jistě nebyly důchody plynoucí z tamějšího cla. Četné výhody by skýtala předpokládaná poloha Srbic a Koloveč na zemské stezce mezi Starou Plzní a Domažlicemi. Klášter mohl být obeznámen i s tím, že se dá na Srbsickém potoce rýžovat zlato.²⁶ Tíživá hospodářská

situace klášterního panství za vlády Jana Lucemburského a náročnost přímého dohledu nad vzdáleným pozemkovým majetkem asi způsobily, že doksanský probošt v roce 1336 postoupil trhovou ves Koloveč se Srbsicemi a Těšovicemi jako jejím příslušenstvím za stálý roční plat v penězích světskému feudálu. Klášter měl však při tom stále na mysli hospodářský rozvoj svého zboží a vlastní užitek. Nájemce zavázal k tomu, aby nebránil případnému převodu předmětu smlouvy na německé právo a platil více peněz, pokud se podaří vyvázat Koloveč, Srbsice a Těšovice

24 Tedy zejména horšovským arcijáhenem nebo jím vyslaným vizitátorem. Ve zprávě z roku 1336 (*RDBM*, IV, č. 351, s. 140) je zmínka o kaplanovi v Srbsicích týkající se místního faráře s vyjádřením vztahu jeho podřízenosti patronovi svatyně zastoupenému proboštem doksanského kláštera (jde o podvojně označení „*capellano d. prepositi plebano in Zirbitz*“).

25 KAIGL, J.: *Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století*, s. 423.

26 KRATOCHVÍL, J.: *Topografická mineralogie Čech*, 3, s. 336. – U Krchleb u Staňkova (Vsi), ve vzdálenosti zhruba 5 km od Srbic, bylo možné vidět podél Srbsického potoka před jeho regulací v sedmdesátých letech 20. století středověké rýžovnické sejpy, a to ve velkém množství, vysoké i více než 1 m. Za upozornění děkuji RNDr. K. Špačkovi.

Obr. 6. Srbice, kostel sv. Víta. Jižní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)

Obr. 7. Srbice, kostel sv. Víta. Kamenická práce na ostění při patě jižního ustupního portálu. (Foto J. Kaigl, 2008)

Obr. 8. Srbice, kostel sv. Víta. Severní pata s římsou triumfálního oblouku a klenební konzola v severozápadním koutu chóru. (Foto J. Kaigl, 2008)

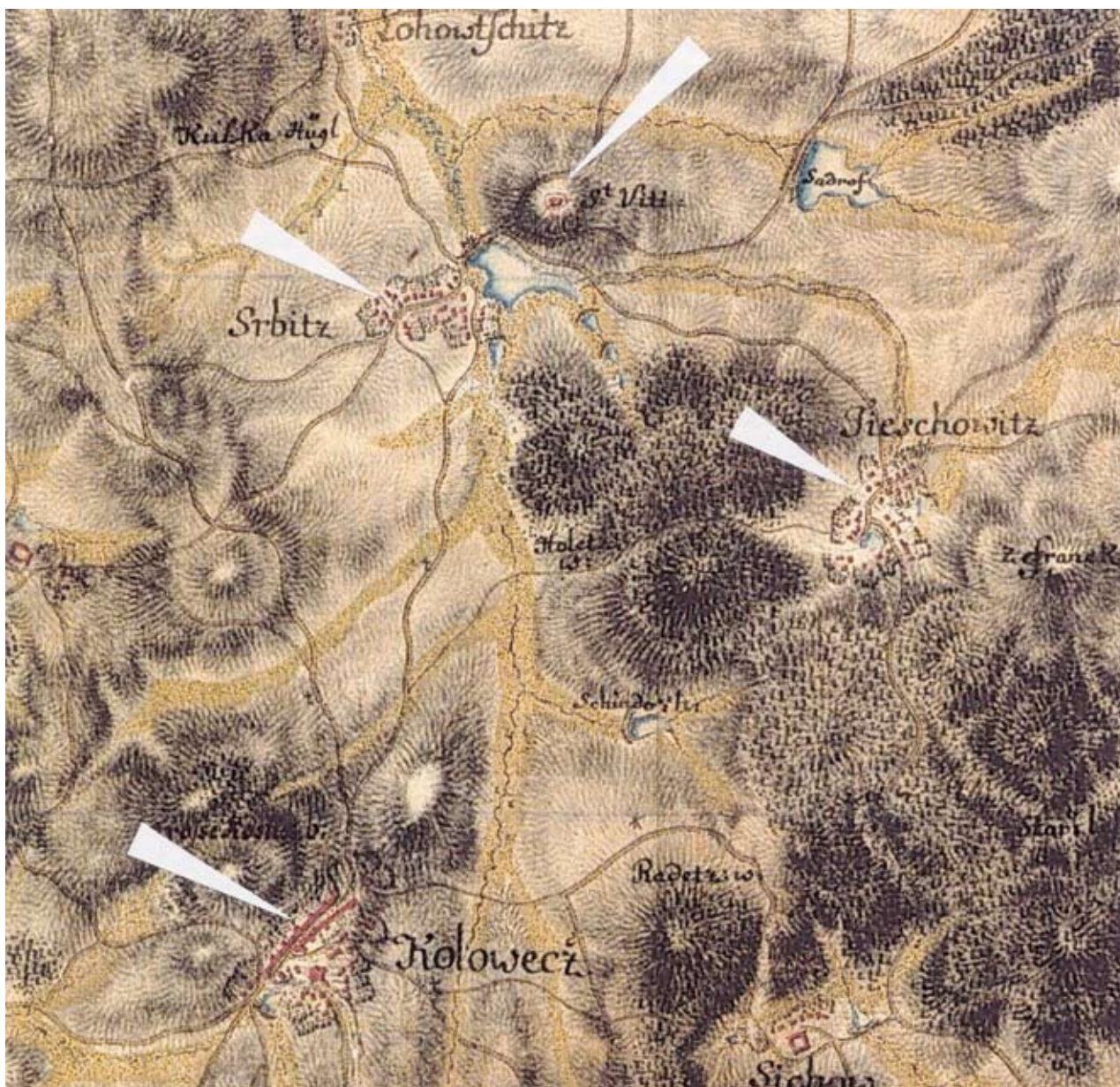

Obr. 9. Srbice, kostel sv. Víta. Pohled na část severní stěny chóru s portálem do sakristie a klenutým otvorem na průhled z oratoře do prostoru chóru. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)

Obr. 10. Srbice, kostel sv. Víta. Románský portál v průchodu štítem nad triumfálním obloukem. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1997)

Obr. 11. Výsek z mapového listu č. 189 I. vojenského (josefského) mapování (1764–1768) – Čechy, jenž zobrazuje vesnice Koloveč, Srbice a Těšovice (označeny šipkami zleva) a jejich nejbližší okolí, kde se rozkládal ve vrcholném středověku takzvaný kolovečský újezd v majetku kláštera premonstrátek v Doksanech. Polohu návrší (Hůrky) u Srbic s kostelem sv. Víta a hřbitovem ukazuje šipka nahoře zprava. (Snímek mapy poskytla Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007)

z působnosti domažlické advokacie.²⁷ Na důchody svého patronátního kostela v Srbicích, jenž náležel podle výše odváděných papežských desátků mezi poměrně bohatá vesnická farní benefícia v horšovském arcijáhenství ve druhé polovině 14. století, dosáhl doksanský klášter nejpozději v roce 1398, kdy mu byl tento kostel inkorporován.²⁸

Pozdně románské a raně gotické architektonické články kostela v Srbicích jsou provedeny vytříbeným způsobem s minimem rustikalizace jejich formy a bez větších proporčních deformací. V odborné literatuře převažuje názor, že poukazují vzdáleně na umění charakteristické pro cisterciácké stavební podniky a že se v některých prvcích poměrně bohaté kamenické práce (trojlaločný tvar klenebního žebra, oblouk portálu ve tvaru trojlístu, obloučkový motiv

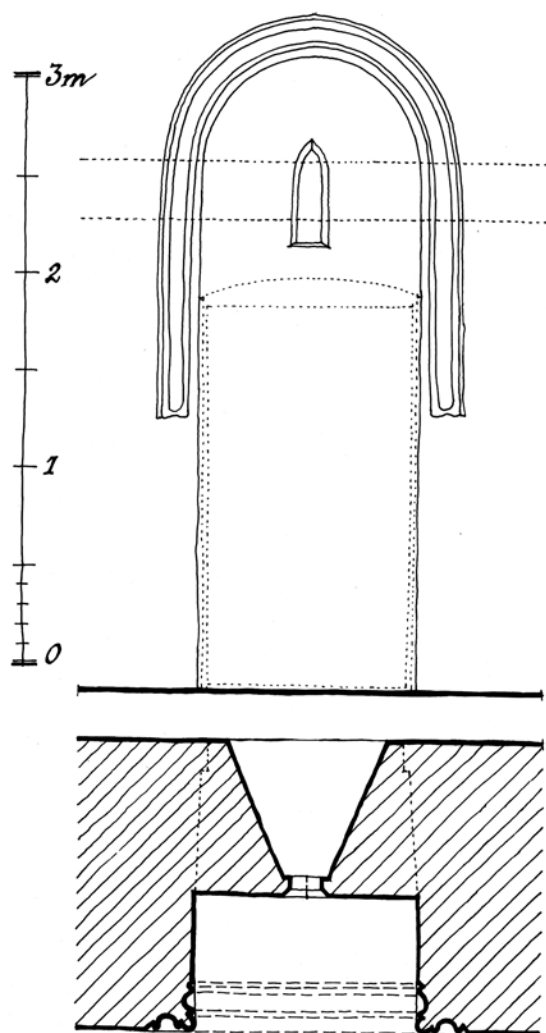
na vnější archivoltě portálu) odráží vztah přímé závislosti díla na stavbě palácové kaple v jihozápadní věži hradu v nedalekém Horšovském Týně, pocházející přibližně z padesátých nebo šedesátých let 13. století (obr. 14).²⁹ Poznání schodiště chráněného v zesílené části severní zdi lodi

²⁷ RDBM, IV, č. 351, s. 139–141.

²⁸ LE, VI, č. 29, s. 63–64.

²⁹ MENCL, V.: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, s. 144; KUTHAN, J., c. d., s. 371. Naproti tomu LÍBAL, D.: *Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách*, s. 174, stručně poznamenal, že stavba kostela v Srbicích z doby před polovinou 13. století nemá s architekturou hradu v Horšovském Týně žádnou souvislost.

Obr. 12. Srbsice, kostel sv. Víta. Původní, zjevně oltářní výklenek s náznakem půlkruhového triumfálního oblouku ve východní stěně původní sakristie; tečkovaně zachycena poloha mladšího stropu a novodobý vstup z vnějšku kostela. (Kresba J. Kaigl)

srbsického kostela tomuto názoru neodporuje a nově ho rozvíjí ze stavebně-provozního a konstrukčního hlediska. Jedním ze znaků raně gotické budovy západního obytného paláce s kaplí pražských biskupů hradu v Horšovském Týně byl početný soubor schodišť v tloušťce zdi, vyznačujících se různou šířkou volenou s ohledem na pohyb i více než jedné osoby najednou a stoupající valenou stlačenou, popřípadě segmentovou klenbou vyzděnou z lomového kamene. Do jednoho z nich o šířce 0,85 m se vstupovalo v severozápadní klenuté, kdysi otopné místnosti (komnatě) v prvním patře paláce dosud dochovaným portálem, jehož jednoduše okosená ostění jsou provedena z tesaných kamenných kusů a nadpraží má tvar lichoběžníku.

Inspiraci k základnímu stavebnímu uspořádání srbsické sakristie mohly snad poskytnout, spíše než soukromé kaple (oratoře) nebo románské tribunové kostely, cisterciácké klášterní sakristie pravoúhlého půdorysu se schodištěm do patra nad sakristií nebo pouze nad její západní částí.³⁰

V hodnocení středověké architektury kostela v Srbsicích dosud unikaly pozornosti badatelů dva kamenné válcové

Obr. 13. Srbsice, kostel sv. Víta. Detail profilace na nároží východního výklenku v sakristii. (Foto J. Kaigl, 2008)

sloupy, jimiž je uvnitř lodi podepřeno čelo novogotické hudební kruchty (obr. 15). Spočívají na talířovitých patkách a jejich kalichovité hlavice tím, že jsou svisle zdobené rýhovanými listy nahoře svinutými na způsob střapatých bobulí, nápadně připomínají hlavici jednoho ze sloupů ve východní části hradní kaple Nejsvětější Trojice v Horšovském Týně a četné další podobné, takzvané bobulové hlavice, jež se často uplatňovaly jako dílčí slohový znak v pozdně románské a katedrální gotické architektuře zejména ve 13. století, a to včetně architektury v prostředí soudobých cisterciáckých nebo s cisterciáckým vlivem spjatých stavebních podniků v cizině (Lilienfeld, Heiligenkreuz) i u nás (Tišnov, Osek). Nelze vyloučit, že obě tyto novogotické hlavice vznikly podle vzoru přeneseného A. Cechnerem z původních sloupů pod starší tribunou, než vzala v Srbsicích v roce 1892 za své.³¹

Pokud jde o půdorysný a prostorový rozvrh stavby srbsického kostela, patří mezi běžné středověké vesnické

30 V místní tradici se lze ojediněle setkat s označením srbsické sakristie jako rotundy. Původ tohoto jevu se nepodařilo autorovi zjistit, a proto s ním nepracuje ani v poloze domněnky v úvahách o velkém stáří posvátného místa a možném typu chrámové stavby v Srbsicích v době před rokem 1269.

31 Podle místního podání byly pohozeny jako nepotřebný kámen na hřbitově u kostela v Srbsicích ještě v době před druhou světovou válkou nějaké staré zdobné sloupy, údajně kdy si umístěné uvnitř svatyně.

Obr. 14. Horšovský Týn (okr. Domažlice), hrad. Kaple Nejsvětější Trojice v jihozápadní věži, pohled severovýchodním směrem do kleneb. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto A. Patočková, 1949)

kostely s kvadratickým, křížově sklenutým chórem. Díky tomu, jakou měl sakristii (boční kapli), lze ho však z typologického hlediska řadit mezi významnější památky svého druhu v českých zemích ze druhé poloviny 13. století. Zda se v Srbicích stavělo teprve po dokončení západního paláce s kaplí na hradu v Horšovském Týně nebo už předtím, nevíme. Ani s ohledem na Srbice nelze soudit s podstatně větší mírou pravděpodobnosti, než je tomu dosud, že se o velkorysou raně gotickou přestavbu horšovskotýnského hradu ve třetí čtvrtině 13. století zasloužil blízký spolupracovník krále Přemysla Otakara II., pražský biskup Jan III. z Dražic (1258–1278), a nikoliv jeho předchůdce v biskupském úřadu, Mikuláš.³²

Při tradičním chápání dějin a vývoje středověké architektury se srbský kostel jeví jako dílo slohově zčásti retardované. Další, poněkud jiný názor se nabízí v předpokládaném pohledu očima jeho současníků, zběhlých ve stavebních věcech. Kapli umístěnou v jihozápadní věži hradu v Horšovském Týně považovali bezpochyby za mistrovský kousek. Nevadilo jim, že vznosné proporce, osobitý prostorový koncept a umělecky vyzrálé (gotické) pojetí

kaple se v ní snoubí s některými architektonickými články, s nimiž bylo možné se setkat jinde v Čechách o několik desetiletí dříve. Tvůrčí propojení uměleckých podnětů nových a těch jakoby starších (známých) do jednoho celku nevelkých rozměrů, pojednané tvarově bohatou a mimořádně zdobnou kamenickou prací vysoké řemeslné

32 Jak datováním stavby horšovskotýnské hradní kaple Nejsvětější Trojice již do padesátých let 13. století nepřímou připustil LÍBAL, D.: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, s. 109. – V uváděných souvislostech nelze dost dobře zohlednit skutečnost, že nedaleko od Srbic (ve Staňkově od roku 1271) začínala sféra přímého vlivu chotěšovského kláštera, neboť o středověké podobě tohoto kláštera, založeného někdy v období let 1187–1213 a tehdy osazeného premonstrátskými z Doksan, je známo zatím jen velmi málo. Obdobně schází dostatek důvodů pro srovnávání architektury srbského kostela s raně gotickými úpravami románské kaple v jihovýchodním nároží hradu v Horšovském Týně, pocházejícími přibližně ze druhé třetiny 13. století (ANDERLE, J.: *Románská kaple na hradě Horšovský Týn*, s. 199.)

úrovně, muselo na ně působit zde, na prestižní zakázce pro pražského biskupa, jako známka plně soudobého a snad do jisté míry, právě pro svoji hybridnost, i nového umění,³³ z něhož lze a sluší se dále čerpat.

V příbuzných souvislostech vstupuje pak nutně do našeho zorného úhlu i stavba srbského kostela v době kolem roku 1269 nebo krátce poté, třebaže vyšla z daleko skromnějších poměrů venkovské svatyně a navázala na jeden z jejích základních typů. Nezávisle na tom, zda byla nebo nebyla podřízena přímému působení uměleckého vlivu z Horšovského Týna, dokládá totiž dílčím způsobem, ale živě totéž co výše několikrát zmíněná biskupská palácová kaple: v poslední třetině 13. století nebylo v prostředí společensky významných stavebníků, k nimž patřil doksanický klášter stejně tak jako pražský biskup, a mezi řemeslně zdatnými členy stavebních hutí se značným uměleckým rozhledem vůbec na překážku, když se sáhlo po prvcích románského tvarosloví. Někdy ani u staveb odvozených, natož těch vyššího řádu, nedá se mluvit jen o přechodnosti slohu, různém stáří nebo proškolení a odlišné předchozí pracovní zkušenosti jednotlivých členů stejné stavební skupiny, popřípadě o ohlasech dekadence v architektuře. Kromě toho je třeba myslet případ od případu též na možnost existence jiného než výlučně výtvarného pozadí sledovaného jevu. Například v Srbsicích lze připustit domněnku, že se při osazení románského jižního vstupního portálu do kostela uplatnila snaha po vyjádření velkého stáří svatyně.

Obr. 15. Srbsice, kostel sv. Víta. Kamenné sloupy pod západní tribunou s takzvanými bobulovými hlavicemi z roku 1892. (Foto J. Kaigl, 2008)

33 V obecné poloze viz například NUSSBAUM, N.: *Unschickliche Verbindungen, Ein Versuch zur Hybridität in der Architektur*, s. 107–122.

Prameny

Archiv Farního úřadu církve římsko-katolické v Kolovči, *Liber memorabilium parochiae Kollovecensis*, bez sign., rukopis o událostech od r. 1810.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. (CDB), II, (ed. FRIEDRICH, Gustav). Pragae, Sumptibus regiae scientiarum societatis Bohemiae, 1912.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. (CDB), V/2, (eds. ŠEBÁNEK, Jindřich; DUŠKOVÁ, Sáša). Pragae, Academia, 1981. EMLER, Josef: Necrologium Doxanense. In *Sitzungsberichte der Königlich. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften in Prag, Vorträge in den Sitzungen der Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie*. Prag, 1885, s. 83–144.

Libri erectionum archidiocesis Pragensis saeculo XIV. et XV. (LE), VI, (ed. PODLAHA, Antonín). Pragae, Sumptibus propriis, 1927. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. (RDBM), IV, (ed. EMLER, Josef). Pragae, 1892.

Literatura

ANDERLE, Jan: Románská kaple na hradě Horšovský Týn. In *Dějiny staveb 2007*. Plzeň, Klub Augusta Sedláčka, 2008, s. 195–200.

BAŠTA, Jaroslav; BAŠTOVÁ, Dara: Srbsice, okres Domažlice. In *Výzkumy v Čechách 1988/1989*. 9. Praha, Archeologický ústav v Praze, 1992, s. 143–144.

BENEŠOVSKÁ, Klára: Kostel v Trstěnici u Znojma a otázka funkce tzv. vedlejších prostor středověkých kostelů. In *Archaeologia historica*. 11. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 1986, s. 305–311.

BENEŠOVSKÁ, Klára; SOUKUPOVÁ, Helena: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách, Katalog památek*. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1978.

BUCHBERGER, Michael (Hrsg.): *Lexikon für Theologie und Kirche*. 9. Bd. Freiburg im Breisgau, Herder & Co, 1937.

DIMIER, Anselme: *L'art cistercien hors de France*. Paris, Zodiaque, 1971.

GÁJA, Robert: Východní empory v Čechách a na Moravě v 13.–15. století. *Staletá Praha*. 2010, roč. 26, č. 1, s. 57–79.

Gotika v západních Čechách (1230–1530). I. Praha, Národní galerie, 1995.

KAIGL, Jan: Ještě k sakristii kostela v Srbsicích. *Zprávy památkové péče*. 2006, roč. 66, č. 6, s. 485–489.

KAIGL, Jan: Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboří v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století. *Zprávy památkové péče*. 2009, roč. 69, č. 6, s. 419–428.

- KAIGL, Jan: K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhennství ve středověku. *Zprávy památkové péče*. 2011, roč. 71, č. 3, s. 180–181.
- KRATOCHVÍL, Josef: *Topografická mineralogie Čech*. 3. Praha, ČSAV, 1960.
- KRISTEN, Zdeněk: Neznámé – zpadlé znění privilegia Přemysla Otakara I. pro klášter doksanský z r. 1226. In *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie*. II. Olomouc, 1955, s. 89–110.
- KUTHAN, Jiří: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Města – hrady – hláštéry – kostely*. Vimperk, TINA, 1994.
- KYNCL, Tomáš: Srbsice, kostel sv. Víta. In *Dendrochronologie, Databáze datovaných objektů* [online]. Brno, Dendrochronologická laboratoř [cit. 2011-04-26]. Dostupné z WWW: <<http://cms.dendrochronologie.cz/databaze>>.
- LEHNER, Ferdinand J.: Filiální kostel sv. Víta v Srbicích. *Method*. 1895, roč. 21, č. 5, s. 49–50.
- LÍBAL, Dobroslav: Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách. *Umění*. 1974, roč. 22, č. 2., s. 160–175.
- LÍBAL, Dobroslav: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha, Unicornis, 2001.
- MAUR, Eduard: Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku. In *Západočeský historický sborník*. 7. Plzeň, Státní oblastní archiv v Plzni, 2001, s. 5–39.
- MENCL, Václav: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách. *Zprávy památkové péče*. 1958, roč. 18, č. 5–6, s. 133–146.
- MENCL, Václav: Panské tribuny v naší románské architektuře. *Umění*. 1965, roč. 13, č. 1, s. 29–58.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha, Academia, 1971.
- NUSSBAUM, Norbert: Unschickliche Verbindungen, Ein Versuch zur Hybridität in der Architektur. In *Wallraf-Richartz-Jahrbuch, Jahrbuch für Kunstgeschichte*. 67. Köln, Wallraf-Richartz-Museum, 2006, s. 107–122.
- PRAŽÁK, Jiří: Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho confirmace z r. 1276. In *Sborník archivních prací*. 5. Praha, Archivní správa Ministerstva vnitra, 1955, s. 159–203.
- RADOVÁ-Štiková, Milada: Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách. In *Sborník Národního muzea v Praze*, A. 37. Praha, Národní muzeum, 1983, s. 117–128.
- RADOVÁ-Štiková, Milada: Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů. *Umění*. 1986, roč. 34, č. 5, s. 441–450.
- SEDLÁČEK, August: *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha, Argo, 1998 (reprint vydání z roku 1908).
- TRAJER, Johann: *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*. Budweis, F. Zdarffa, 1862.
- Umělecké památky Čech*. (UPČ), 3. díl, (ed. POCHE, Emanuel). Praha, Academia, 1980.
- VANĚK, Ferdinand; HOSTAŠ, Karel: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*. XVII. díl. *Politický okres domažlický*. Praha, Archaeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902.

Summary

The church at Srbsice

Keywords: Bohemia — Srbsice — medieval settlement — church — construction in 1269 — sacristy (side chapel) — architectural hybridism

The first recorded mention concerning the St Vitus' church at Srbsice dates back to 1273. The results of a dendrochronological analysis suggest that the church was built around 1269, obviously replacing a more ancient church building.

Crucial for comprehending the structure of the church at Srbsice is its sacristy, along with its staircase situated on the north side within the nave's bolstered perimeter wall. The staircase came into existence at the same time as the nave, the presbytery and the sacristy. Asymmetrically situated in the thickness of the sacristy's east wall and provided with a pointed window with outwardly spread reveals and a barrel vault ring resembling

a semicircular triumphal arch, the rectangular niche undoubtedly served for mounting a brick altar. Both the largesse and the assumed furnishings of the original space suggest that around 1269, the sacristy at Srbsice was simultaneously a chapel enhanced with a gallery on its west side.

The late Romanesque and early Gothic architectural members of the church at Srbsice constitute a hybrid whole. They are implemented in a refined style, with minimal rustication of their form and without major proportional deformations. Substantiated is the opinion that they remotely refer to the art specific to Cistercian construction enterprises, with some features of the stone mason's work reflecting the relation of direct dependence of the construction work at Srbsice on the structure of the bishop's palace chapel in the southwest tower of the castle in the nearby township of Horšovský Týn.

(Translated by Karel Matásek)

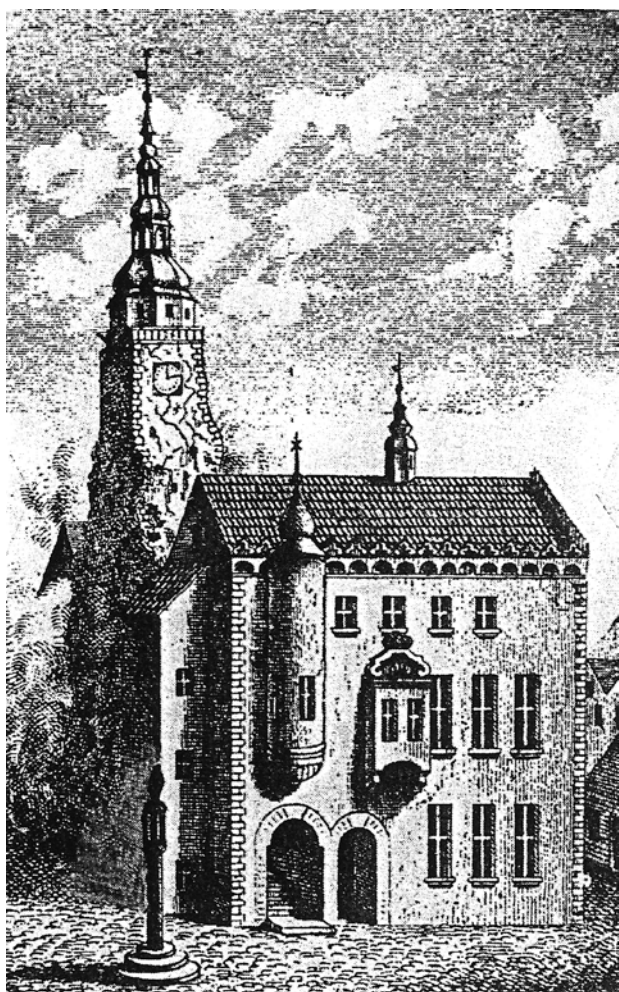
Pranýře a klece hanby – drobné památky práva a soudnictví

PETR SOKOL

Klíčová slova: pranýř – klec hanby – právo – soudnictví – drobná památka – právní archeologie

Součástí řady měst a městeček byly v 13.–18. století drobné objekty jednoznačného účelu, méně však již jednoznačného významu. Šlo o pranýře, vztyčované za účelem fixace místa výkonu sociálně zneuctujících a veřejně zostuzujících trestů. Prvek veřejnosti byl až do 19. století nepostradatelnou součástí pojetí trestů a tomu odpovídalo i umístění pranýřů. Stavěny byly zpravidla na frekventovaných místech – náměstích, v blízkosti kostelů či před radnicí (obr. 1),¹ aby zveřejnění odsouzení a jeho zahanbení

Obr. 1. Jelenia Góra (Polsko, Dolní Slezsko), umístění sloupového pranýře na třístupňovém soklu před radnicí. (Převzato z MILKA, J.; MILKA, W.: *Pręgieryze, Kamienne pomniki dawnego prawa na Dolnym Śląsku 2*, obr. 7, s. 5)

bylo co největší. Současně byl takovým umístěním vyjádřen vztah k reprezentativním stavbám a prostoru města.

Pranýře byly kromě popravíšť druhým nejvýznamnějším typem objektů spjatých se soudnictvím a symbolizujících výkon práva.²

Pranýře v historických pramenech a literatuře

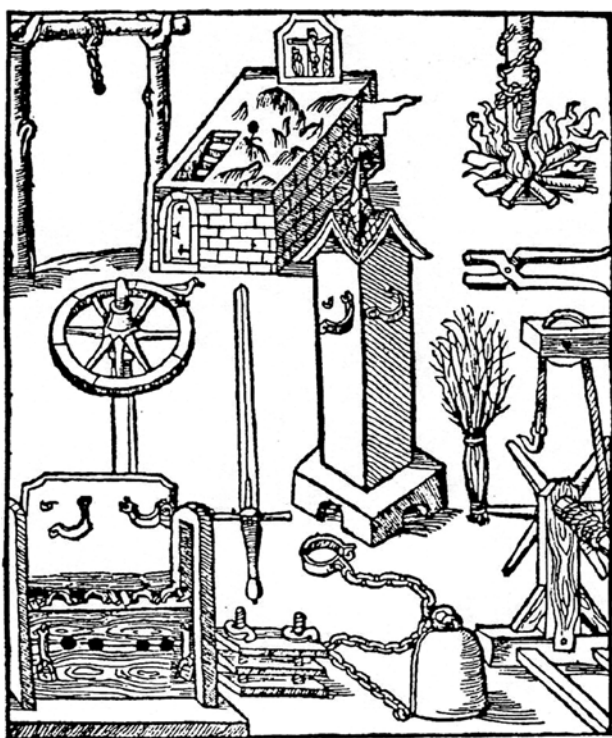
Nejvíce dokladů o pranýřích přináší písemné prameny (městské knihy, kroniky, účty, soudní písemnosti a další), ve kterých se kromě termínu *pranýř* objevují i varianty *planýř*, německy *Pranger*, latinsky pak *cippus*, *columna infamis* (sloup hanby) nebo *truncus*.³ Kromě písemných pramenů, často informujících o stavbě, opravě, přemístění či zániku pranýře nebo vykonání trestů na nich, poskytují důležité informace i prameny obrazové (veduty měst, zobrazení s právní tematikou; obr. 2) a kartografické (plány měst). Vlastními prameny jsou i samotné pranýře, dochované v řadě případů, ať již jde o pranýře celé a původní, rekonstruované, či o jejich části.

Ačkoli jsou pranýře relativně známým typem drobné stavební památky, respektive existuje povědomí o tomto

1 Např. v historickém Prácheňsku dokládají písemné prameny umístění pranýřů na náměstí v Netolicích (okr. Prachatice), Rožmitále pod Třemšínem (okr. Příbram) či Sušici (okr. Klatovy), před radnicí v Písku a u kostela v Kašperských Horách (okr. Klatovy), Horažďovicích (okr. Klatovy) a Katovicích (okr. Strakonice); FRÖHLICH, J.: *Poloha a podoba popravíšť Prácheňského kraje*, s. 945.

2 Ke středověkým a raně novověkým popravíšťům existuje na rozdíl od pranýřů relativně početná literatura, jejíž podrobnější výčet by zde neměl smysl. Z české produkce lze uvést tyto práce, obsahující další literaturu: FRÖHLICH, J., c. d.; KOVÁŘ, D.: *Historická popravíště Bechyňského kraje*; MICHÁLEK, J.: *Topograficko-archeologický průzkum a výzkum šibenic v okrese Strakonice*; SOKOL, P.: *Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravíšť*; SOKOL, P.: *Šibenice v Bečově nad Teplou, hrdelní soudnictví a archeologie*; SOKOL, P.: *Měla Plzeň stínadla?*; SOKOL, P.; HAJŠMAN, J.: *Plzeňská „spravedlnost“*; SOKOL, P.; HAJŠMAN, J.: *Po stopách plzeňské spravedlnosti. Ze zahraniční literatury je třeba upozornit na jednu z posledních prací WOJTUCKI, D.: *Publiczne miejsca straceń*, a zejména na zatím dvousvazkové dílo AULER, J. (ed.): *Richtstättenarchäologie*; AULER, J. (ed.): *Richtstättenarchäologie 2*, kde lze opět najít bohatý seznam další literatury pro evropské prostředí.*

3 KOVÁŘ, D.: c. d., s. 187.

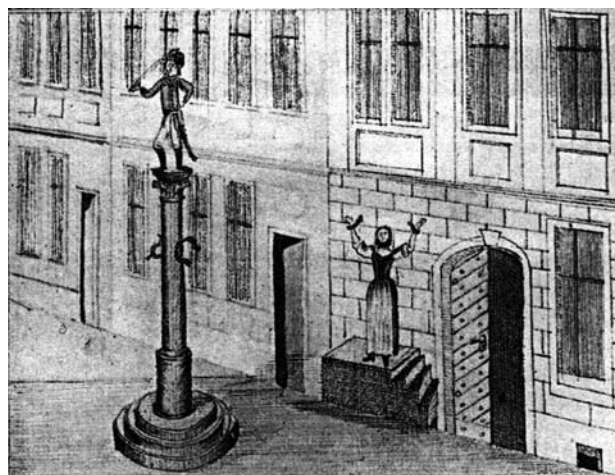
Obr. 2. Jednoduchý sloupový pranýř s hranolovým dříkem na soklu a se stříškou na dřevořezbě z hrdelního rádu města Bamberg z roku 1507. (Převzato z TIMMERMANN, A.: *The Poor Sinners' Cross and the Pillory: Late Medieval Microarchitecture and Liturgies of Criminal Punishment*, s. 363)

typu památek, jejich zpracování v české odborné literatuře tomu dosud neodpovídá. Na této skutečnosti se pravděpodobně podílí souvislost pranýřů s částečně marginalizovanou tematikou starého soudnictví, jež je doménou pouze úzkého okruhu specialistů a zájemců. Zachované pranýře kromě toho jako památky nebudí díky svému často skromnému ztvárnění pozornost srovnatelnou s mariánskými či jinými sloupy, sochami či božími mukami.⁴

Zpracování pranýřů v odborné literatuře dosud probíhá ve třech liniích. Téma pranýřů je součástí některých širěji pojatých prací týkajících se dějin trestního soudnictví či katů, kde jsou jim věnovány samostatné kapitoly z hlediska jejich významu z pohledu soudnictví a trestů.⁵ Druhou linií jsou práce soupisového charakteru. Některé z nich jsou primárně zaměřeny na místa spojená s výkonem hrdelních trestů, jiné se věnují přímo pranýřům.⁶ Tyto soupisy jsou zatím koncipovány pro některá menší území, případně pro celou Českou republiku (výjimečně i okolní země); v takovém případě nejsou však zcela kompletní. Třetí a podobně jako v případě soupisů dosud nedostatečně zpracovanou linií je zpracování z pohledu uměnovědného či popisného.⁷

Pranýře v dobovém kontextu

Ačkoli účel pranýřů byl zřejmý a jednoznačný, jinak tomu bylo se symbolickým významem pranýřů. Svou přítomností zhmotňovaly výsady města, byly symbolem

Obr. 3. Dva typy pranýřů na kresbě F. Červenky v pardubické Pamětní knize z roku 1811. U vchodu do pravděpodobné radnice podstavec se schody a okovy upevněnými do zdi budovy, volně stojící sloupový pranýř s třístupňovým kruhovým soklem, dvou- a třístupňovým válcovým dříkem, hlavicí a sochou muže v dobovém oděvu a tasenou šavlí (pravděpodobně jde o autorské pojetí postavy rytíře s taseným mečem – Rolanda). (Převzato z PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury*. 2. díl, 2. sv., obr. 264/2, s. 555 a 557)

práva a soudnictví a varovaly veřejnost před nepočestností a trestností deliktů a osobami jejich pachatelů.⁸ Vystavení na pranýři mělo značný efekt, neboť se pachatel ukazoval celé společnosti a jeho čin se stal veřejně známým.

Pranýře se však povahou trestů, k jakým byly využívány, samy staly objektem opovržením; fyzický kontakt s pranýřem měl podobné dopady jako trest na něm vykonaný. Tedy sociálně zneuctující. Toto vnímání pranýřů se odrazilo, jak dále uvidíme, i při jejich budování a opravách a podílelo se i na způsobu jejich zániku.

4 Pranýřům tak není věnována pozornost např. ani v novém, podrobném a rozsáhlém soupisu drobných památek velkého území severního Plzeňska, a to ani mezi nedochovanými památkami těch obcí, kde lze s bývalou existencí pranýřů téměř najisto počítat; viz BUKAČOVÁ, I.; FÁK, J.: *Paměť krajiny, I–VI*.

5 Např. FRANCEK, J.: *Mistři ostrého meče*; FRANCEK, J.: *Katovské řemeslo v českých zemích*; FRANCEK, J.: *Zločin a trest v českých dějinách*. Ekvivalentní literaturu z německého prostředí představuje např. práce DÜLMEN, R. van: *Divadlo hrůzy*. Stručnou charakteristiku podává PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury*, 1. díl, 2. sv., 2. díl, 2. sv.

6 KOVÁŘ, D., c. d.; FRÖHLICH, J., c. d.; DIETL, J.; KUČERA, A.: *Pranýře a popraviště v Čechách a na Moravě v evidenci Společnosti*; FRANCEK, J.: *Soupis hmotných pramenů*; HORNA, R.: *Pranýř*. – Dílo R. Horny, ač svým vznikem nejstarší z uvedených prací, je zatím prací nejobsáhlejší a překračující svým pojetím pouhý soupis.

7 BUSÍNSKÝ, V.: *I pranýře jsou drobné památky*; TIMMERMANN, A.: *The Poor Sinners' Cross*. V naposled uvedeném případě nejde sice o českou práci, byla však uveřejněna v českém periodiku a dílčím způsobem se českého prostředí týká i svým obsahem.

8 DÜLMEN, R. van: *Bezectní lidé*, s. 72. K pranýřům a trestům na nich viz také DÜLMEN, R. van, cit. 5, s. 74–76.

Obr. 4. Mnichov (okr. Cheb), pranýř, tvořený kamenným podstavcem a železnými pouty, u vchodu do radnice. Nemovitá kulturní památka r. č. 25926/4-69. (Foto P. Sokol, 2008)

Obr. 5. Vystavení podvodníka na pranýři v podobě dřevěného lešení. Vyobrazení z 18. století. (Převzato z KLABOUCH, J.: *Staré české soudnictví*, obr. 18)

Zneuctující či ponižující tresty měly v pojetí středověkého a raně novověkého právního systému velký význam.⁹ Čest byla jednou ze stěžejních hodnot, měla však různé úrovně chápání v závislosti na postavení, pohlaví a činnosti daného jednotlivce. Čest jednotlivce přitom ovlivňovala i čest skupiny, do které jednotlivec náležel. Proto vše, co se dotýkalo cti (a přirozeně, nebylo toho málo), bylo bedlivě sledováno a hodnoceno. Ačkoli tresty postižující čest neznamenaly mnohdy smrt a někdy ani výraznější tělesné utrpení, přesto nebyly zanedbatelné. Jejich dopad měl pro život trestaného často dalekosáhlé důsledky, promítající se do jeho postavení ve společnosti a profesi. Spolu se ztrátou cti však navíc docházelo někdy i ke ztrátě právní způsobilosti.¹⁰

Zneuctující tresty byly udělovány za středně těžká provinění, za jaká se považovaly například drobné krádeže, překupnictví, podvody, falešná hra, nevěra, křivopřísežnictví, nactiutrhání nebo některé méně závažné formy rouhačství.

K pranýři byl odsouzenec připoután, někdy s nasazenou potupnou maskou, nákrčníkem nebo obojkem s tzv. hruškou v ústech. Na krku mohl mít zavěšenu cedulku s uvedením činu, kterého se dopustil. Pro lepší názornost mohl mít zloděj ukradený předmět zavěšený na krku. Zostuzení v takovém případě spočívalo nejen ve veřejném vystavení odsouzeného, ale i v jeho vydání na pospas posměchu přihlížejících, spojenému i s házením odpadků. Provinilec stál na pranýři obvykle několik hodin, třeba i několik dnů po sobě.¹¹

Při těžších trestech mohl být odsouzený u pranýře zmrskán nebo označen cejchem hanby. Cejch se vypaloval, vypichoval či vyřezával nejčastěji na záda nebo na tvář

a do rány se pro lepší zřetelnost přidával prach. Většinou se vypalovalo nebo vypichovalo písmeno R (*relegatus* – vyhnanec), případně RBO (*relegatus Bohemiae* – vyhnanec z Čech). Dalšími možnostmi byly symboly soudnictví (šibenice nebo lámací kolo).¹² Dalšími tělesnými tresty prováděnými u pranýře bylo utětí ruky, jazyka, uříznutí uší a podobně. Často následovalo ještě vyhnání či vymrskání z města nebo panství. Takový člověk již nemohl být přijat zpět do počestné společnosti, nemohl být například členem cechu nebo zastávat úřady v městské samosprávě.¹³

Stání na pranýři, případně s dalšími doplňujícími tresty, bylo také variantou v případě omilostnění, a zastupovalo tak trest smrti. Na pranýři byli trestáni muži i ženy, ovšem zpravidla jen z řad prostých obyvatel nebo cizinců. Na šlechtu žijící ve městě nebo bohatší měšťany se tento trest obvykle nevztahoval.¹⁴ Stání na pranýři mohlo předcházet veřejné vodění či vození odsouzeného městem za doprovodu bičice, který vyvolával odsouzenecovy viny.

Pranýř byl místem hanby a tuto hanbu i symbolizoval. Proto se ho bezúhonný člověk nemohl dotknout bez újmy

9 K tomu např. DÜLMEN, R. van, cit. 5, s. 61–73.

10 VOJÁČEK, L.; SCHELLE, K.; KNOLL, V.: *České právní dějiny*; KNOLL, V.: *Legal personality of natural persons in the Czech medieval private laws*, s. 60.

11 FRANCEK, J., *Mistři ostrého meče*, s. 23; DÜLMEN, R. van, cit. 8, s. 72–73.

12 FRANCEK, J., cit. 11, s. 23; konkrétní příklad ze západních Čech uvádí např. WASKA, K.: *Hrdelní soud v Úterý v polovině 18. století*, s. 140.

13 PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury*, 1. díl, 2. sv., s. 570.

14 DÜLMEN, R. van, cit. 8, s. 73.

Obr. 6. Piotrowice (Polsko, Dolní Slezsko), typ dřevěného sloupového pranýře s podélnými otvory na protažení provazu. (Převzato z MILKA, J.; MILKA, W.: *Pregierze, Kamienne pomniki dawnego prawa na Dolnym Śląsku 2*, obr. 11, s. 7)

na cti. Z toho důvodu byla i oprava pranýře často ceremoniální záležitostí, na které se museli podílet alespoň symbolickým úkonem spojeným s dotykem pranýře všichni řemeslníci příslušných cechů.¹⁵ Toto opatření, stvrzené prohlášením městské rady o pokračující bezúhonnosti řemeslníků, mělo bránit následnému posměchu či urážkám těch, kteří by se pranýře při jeho opravě dotkli.¹⁶

Vzhled pranýřů

Pranýře byly objekty různých typů a úrovně provedení. Původně šlo zřejmě o prostý dřevěný kůl (o trestu u kůlu se zmínil Kosmas při výkladu Břetislavových dekretů z roku 1039), později i potupný stupínek.¹⁷ S ním souvisel jednoduchý typ pranýře – kamenný podstavec u paty zdi radnice, který byl doplněn do zdi upevněnými železnými pouty na nohy a ruce, případně jen ruce, někdy i obojkem k přichycení krku (obr. 3 a 4). Takovéto pranýře jsou dosud dochovány u některých městských radnic či panských sídel (například Vratislav, Przedborz, Zórawina v Dolním Slezsku).

Dalším jednoduchým typem pranýře bylo dřevěné lešení, na jehož vyvýšené plošině byl odsouzenec vystaven

Obr. 7. Mrskání u dřevěného sloupového pranýře vyobrazeného v Jenském kodexu z přelomu 15. a 16. století. (Převzato z PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury. 1. díl, 2. sv.*, obr. 432, s. 571 a 573)

(obr. 5). Takový pranýř mohl být mobilní konstrukcí, jež se z pochopitelných důvodů nedochovala.

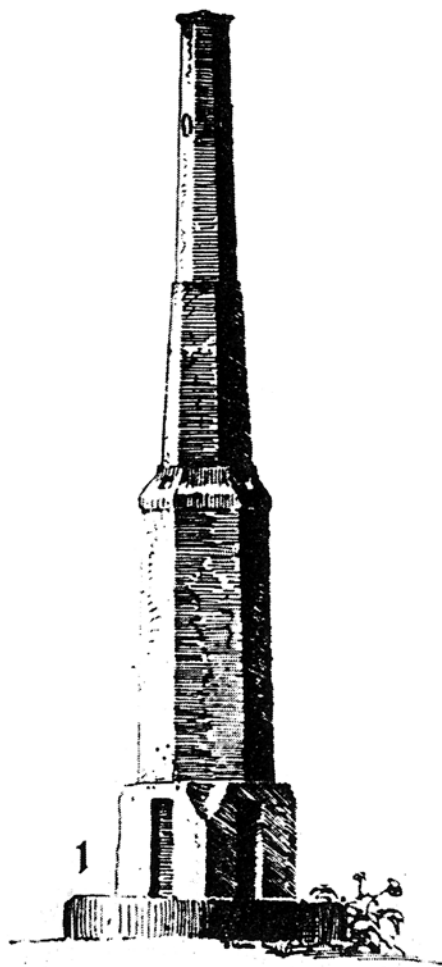
Zřejmě nejběžnějším typem byl sloupový pranýř. Dřevěné pranýře sloupového typu měly obvykle jednoduché provedení, byly však i profilované, doplněné stříškou.¹⁸ Do dřívku byla uchycena železná pouta nebo vyvrtány

15 FRANCEK, J., cit. 11, s. 24.

16 Ritualizované opravy pranýřů a šibenic však zřejmě nebyly záležitostí platnou ve všech případech. Např. pro západočeské Úterý nejsou podobné zvyklosti v souvislosti s vyúčtováním a podílem řemeslníků na opravách těchto objektů doloženy (za informaci děkuji K. Waskovi).

17 PETRÁŇ, J. et al., cit. 13, s. 571. Není vyloučeno, že pranýř tak má společné kořeny se šibenicí, jejíž název je odvozen od slova *šibati*, tedy mrskat, bičovat, ke kterému docházelo právě u kůlu, na němž mohlo být pověšeno tělo zbičovaného odsouzenec, případně proveden i trest oběšením. K původu slova *šibenice* viz WOJTUCKI, D., c. d., s. 19.

18 Např. pranýř z Kravař tvořený válcovým sloupem s hlavicí a šindelovou stříškou, uložený v litoměřickém muzeu; BUSHÍNSKÝ, V., c. d., s. 85.

Obr. 8. Jdrzychów (Polsko, Dolní Slezsko), typ kamenného sloupového pranýře. (MILKA, J.; MILKA, W.: *Pręgiarze, Kamienne pomniki dawnego prawa na Dolnym Śląsku 2*, obr. 12, s. 7)

otvory k upevnění provazu (obr. 6 a 7). Zpracování dřevěných pranýřů se regionálně lišilo. V některých oblastech, například v Pošumaví, bývaly dřevěné pranýře vyšší a honosnější než jinde.¹⁹ Teze o nahrazování dřevěných pranýřů kamennými v 16. století²⁰ se vzhledem k doloženým případům nejvíce v takovéto zjednodušující formě jako platná. Dřevěné pranýře přetrvávaly do 18. století, některé byly nahrazeny kamennými (ale opět i dřevěnými) po svém zničení. Naopak kamenné pranýře byly stavěny, jak ukazuje ikonografie, již nejspíše v 15. století.

Variabilní byly i pranýře kamenné. Vzácnějším typem byl pranýř figurální v podobě lidské, zřejmě konkrétní postavy. Takový pranýř je dochován například na náměstí německého Siegburgu.²¹ U častějšího typu sloupového (obr. 8) tvořil základní část jednoduchý či stupňovitý sokl pravoúhlého, polygonálního či kruhového půdorysu a válcový, kónický, hranolový či polygonální dřík s okosenými hranami či se svislým kanelováním. Dřík mohl být seskládan z několika částí, a to i tak, že vzniklý sloup byl odstupňován, případně dělen římsami. Sokl i dřík mohly být zcela prosté, ale i profilované s vlasy, kartušemi a geometrickými poli. Variantu ke kamenným dříkům tvořily sloupy zděné z cihel. Dříky pranýřů byly obvykle

Obr. 9. Sobótka (Polsko, Dolní Slezsko), jednoduchý sloupový pranýř s korouhvičkou. (Převzato z MILKA, J.; MILKA, W.: *Pręgiarze, Kamienne pomniki dawnego prawa na Dolnym Śląsku 2*, obr. 6, s. 4)

ukončeny hlavicí, zpravidla jednoduše pojatou, ale vyskytovaly se i hlavice složitější a zdobenější. Jednoduššími hlavicemi byla základní tělesa: koule, krychle, jehlan či kužel. Na samotném vrcholku pak mohla být osazena plechová korouhvička (obr. 9).

Některé pranýře byly zakončeny kaplicí, dutou či otevřenou, na umístění zvonku. Případně mohl být zvoněk zavěšen v horní části vysokého dříku či pod stříškou. Tento zvoněk mohl sloužit nejen během uplatňovaného trestu, ale i při popravách či požárním poplachu (například Frymburk, okr. Český Krumlov; Netolice, okr. Prachatice).²² Specifickou skupinu českých pranýřů tvoří zřejmě v tomto ohledu pranýře v jižních Čechách. Jde o složitější pranýře provedené z vícera článků (stupňovitý sokl, sloup i z několika částí, otevřená či dutá kaplice), opatřené zvonkem a vysoké několik metrů.²³

19 FRANCEK, J., cit. 11, s. 23.

20 PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury*, 1. díl, 2. sv., s. 571.

21 BECKER, T.: *Schuld und Sühne*, s. 18.

22 FRÖHLICH, J., c. d., s. 952; KOVÁŘ, D., c. d., s. 196–197.

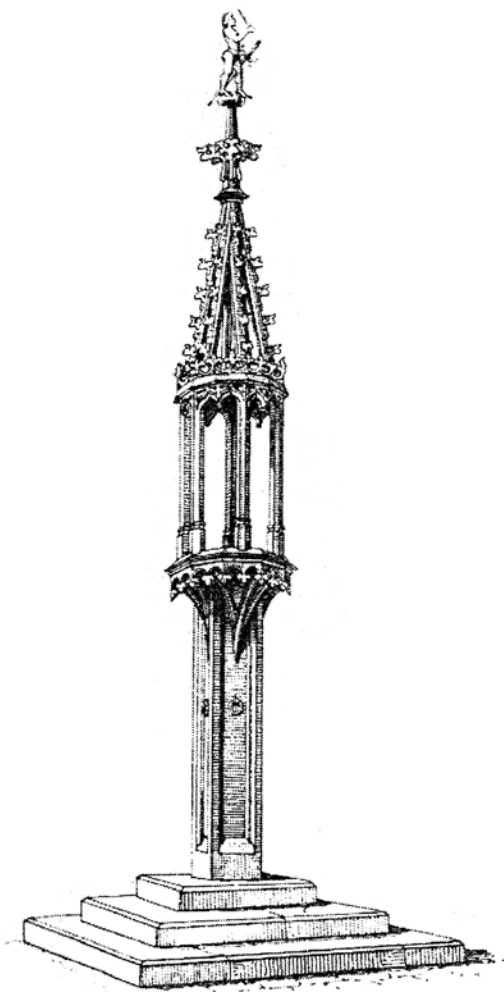
23 BUSÍNSKÝ, c. d., s. 84. Jde o dochované pranýře v Borovanech (okr. České Budějovice), Frymburku (okr. Český Krumlov), Hořicích na Šumavě (okr. Český Krumlov), Ledenicích (okr. České Budějovice), Příkladí (okr. Český Krumlov) a Vyšším Brodě (okr. Český Krumlov).

Obr. 10. Pranýř s klecí ve vrcholu na ilustraci městského práva Hamburku z roku 1497. (Převzato z WIECHMANN, R.; PÜSCHEL, K.: Der Fall Störtebeker, s. 34)

Obr. 11. Pranýř typu monstrance s bohatým zdobením a postavou Rolanda(?) ve vrcholu. (Převzato z MILKA, J.; MILKA, W.: *Pręgierze, Kamienne pomniki dawnego prawa na Dolnym Śląsku* 2, obr. 48, s. 25)

Náročnější varianty sloupového gotického pranýře nesly na dřívku menší klec (takzvané věžové pranýře), kam byli do výšky nad hlavami přihlížejících vsazováni odsouzcenci. Typ pranýře s klecí na vrcholku sloupu, jak ho ukazuje právní kodex Hamburku z roku 1497 (obr. 10), je znám i v prostředí Francie a Holandska. Stejný pranýř o výšce přibližně 12 m stával (a po rekonstrukci stále stojí) ve Vratislavi před radnicí.²⁴ Tyto pranýře byly zhotovovány ze dřeva a cihel. Vsazování trestaných do klece umístěné vysoko na pranýři nelze ale považovat za úmyslnou paralelu k odsouzcům na šibenici vystaveným vlivu větru a deště, jak uvádí Timmermann,²⁵ ačkoli takovou souvislost nelze zcela vyloučit. Vývýšená klec však měla nepochybně především praktický efekt – viditelnější, a tedy potupnější vystavení odsouzence a současně zabránění přímému kontaktu s ním.

Některé pranýře s klecí, např. onen vratislavský, se svou podobou blížily monstranci (obr. 11), po níž byly také někdy nazývány. Je tedy možné, že přes sociálně zneuctující a zahanbující dopad takového trestu existovala ve vnímání tehdejší společnosti paralela mezi vystaveným

Obr. 12. Klec hanby na kresbě F. Červenky v pardubické Pamětní knize z roku 1811. Jak tvrdí text pod obrázkem, klec stávala uprostřed náměstí a sloužila k trestání „kurev“, a to zavřením na dvě i více hodin zejména před polednem, aby děti a studenti mohli na cestě ze školy házet na trestanou osobu různými „neřád“. Po ten čas stál u klece na stráži birčí. F. Červenka zde již odkazuje na údajně první použití klece v Čechách v roce 1551 na Staroměstském náměstí v Praze, viz cit. 10. (Převzato z FRANCEK, J.; ŠIMEK, T.: *Hrdelní soudnictví českých zemí*, s. 53)

odsouzcem a obětovaným tělem Krista.²⁶ U takovýchto pranýřů, zvláště byly-li náročněji zdobené, lze již bezpochyby hovořit o objektech drobné architektury.

Bohatě zdobené pranýře podle Timmermanna dodávaly představení trestu estetický prvek.²⁷ Nešlo však zřejmě o primární a nejspíš ani úmyslný účel výzdoby pranýřů. Bohatost výzdoby byla i přes sociálně negativní kontext pranýře spíše důsledkem snahy o reprezentativnost této městské stavby, objektu symbolizujícího právo. To, že ani tato reprezentativnost (související nepochybně s majetkovou situací a sebereprezací města) nebyla vždy nutností, dokládají jednoduché formy pranýřů.

Právě náročnost provedení ukazuje na význam pranýřů jakožto důležitého a reprezentativního prvku města. Odpovídala tomu i jejich výška, která u kamenných pranýřů

24 TIMMERMANN, A., c. d., s. 368, 370, obr. 10; MILKA, J.; MILKA, W.: *Pręgierze*, s. 27, obr. 49–52.

25 TIMMERMANN, A., c. d., s. 367.

26 TIMMERMANN, A., c. d., s. 368–369.

27 TIMMERMANN, A., c. d., s. 367.

Obr. 13. Levoča (Slovensko), klec hanby na náměstí před radnicí. (Foto P. Sokol, 2009)

činila alespoň 2 m, dosahovala však často i více metrů, přičemž jsou známy pranýře o výšce téměř 9 m.²⁸

Zvláštním prvkem pranýře byla i socha, zpravidla muže v rytířské zbroji a s mečem v ruce. Jde pravděpodobně o takzvaného Rolanda, jenž byl symbolem výsad udělovaných panovníkem a přinášejících různá oprávnění, hmotný zisk či jiné výhody. Jejich konkrétnější význam se na různých místech lišil. Mohlo jít o vyjádření tržních, celních či obchodních výsad, jindy se týkaly soudní moci či městského práva. Rolandi bývali umístováni na veřejná prostranství a u důležitých budov, a právě v souvislosti s městským právem a soudními výsadami se mohli objevit i na vrcholku pranýře jako například v polské Poznani či ve Vratětině na Znojemsku. Později, už více jako ozdoba než konkrétní symbol, byli Rolandi osazováni na městských kašnách (jde například o chebského Rolanda ze 16. století či plzeňského Žumberu).²⁹ Některé mužské figury s mečem na vrcholku pranýře jsou však také považovány za zpodobnění kata, např. u vratislavského pranýře.³⁰ Možná je však v takových případech změna Rolanda právě za kata, případně změna povědomí o původním významu takové figury. Postavy zachycené

Obr. 14. Dřevěný osel na kresbě F. Červenky v pardubické Pamětní knize z roku 1811. V tomto případě šlo o osla k trestání sedláků za neplnění robotních povinností. Byl vyroben z dubového dřeva a trest k sezení na jeho ostrém hřbetě býval udělován na několik hodin. (Převzato z PETRÁŇ, J. et al.: Dějiny hmotné kultury. 2. díl, 2. sv., obr. 264/3, s. 555 a 558)

na vrcholcích pranýřů na některých historických vyobrazeních mohou mít i přes svůj dobově podmíněný vzhled, připomínající spíše vojáka či biřice, podobný původní význam (obr. 3 a 11). Je možné, že úspornější variantou téhož původního významu byla i pouhá ruka držící meč, upevňovaná na pranýř (například Borovany, okr. Česká Budějovice³¹).

Klece hanby, koše a dřevění osli

Podobnému účelu jako pranýře sloužily zřejmě až od barokního období i masivní uzamykatelné železné klece, takzvané *klece hanby*, umístěné na kamenných soklech se schody (obr. 12 a 13). Stejně jako některé pranýře i tyto klece mohly mít náročněji zpracované prvky, v tomto případě kovářské. A stejně jako pranýře i klece stávaly na kamenných soklech na náměstích, v blízkosti radnic či kostelů. Byli do nich zavíráni především smilníci, nepočetné

28 Např. pranýř v Borovanech (okr. České Budějovice) o výšce 8,9 m, tvořený soklem-schodištěm a dřívkem z pěti žulových částí spojených kramlemi, ve Vyšším Brodě (okr. Český Krumlov) 8 m (ovšem včetně sochy sv. Barbory přenesené na vrchol barokního pranýře ze hřbitova až v roce 1788); BUSÍNSKÝ, V., c. d., s. 84; KOVÁŘ, D., c. d., s. 191. – Pranýř v Borovanech byl však navyšován dodatečně, horní část dřívku z roku 1732 je o 80 let mladší než spodní.

29 URFUS, V.: *Tajemní Rolandi*, s. 90–92.

30 TIMMERMANN, A., c. d., s. 368.

31 KOVÁŘ, D., c. d., s. 191.

Obr. 15. Sezení na dřevěném oslu, vyobrazení ze 17. století. (Převzato z KLUČINA, P.: *Třicetiletá válka*, s. 246)

ženy a prostitutky.³² V českých zemích se klec hanby nedochovala. Její užívání je však známo z písemných a ikonografických pramenů (například Praha, Plzeň, Olomouc, Brno, Třeboň, Soběslav a jinde).³³

Dalším zostuzujícím a trestajícím prostředkem podobným pranýři byl dřevěný osel, na jehož ostrý hřbet byl odsouzenec rozkročmo posazen na určenou dobu (obr. 14 a 15). V porovnání s pranýří nejsou dřevění osli z písemných i obrazových pramenů známi tak často; zdá se, že i přes jejich jednoduchost byla dávana přednost pranýřům. Dřevěný osel byl zřejmě častěji užíván ve vrchnostenském soudnictví. Přesto je jeho užití ikonograficky doloženo i pro prostor náměstí.³⁴

Zveřejnění a zostuzení delikventa s sebou neslo i namáčení v koši, upevněném na vahadle či spouštěném do vody na řetězu.

Všem uvedeným zařízením bylo společné, pokud to jejich funkce nevyžadovala nutně jinak (jako u některých košů k namáčení nepoctivců), umístění na frekventovaných veřejných prostranstvích. Do blízkosti těchto objektů, zejména pranýřů, byly záměrně umístovány i váhy a míry.³⁵ Prostoru s výjimečným právním významem tak byl dán další obsah: souvislost nedodržování měř a vah s potenciálním trestem byla všem zřejmá a jednoznačná.

Obr. 16. Kašperské Hory (okr. Klatovy), horní část dřívku pranýře s letopočtem 1630. Nemovitá kulturní památka r. č. 16239/4-4155. (Foto L. Lohrová, 1985)

Výskyt pranýřů a jejich zánik

Největší rozmach pranýřů trval od 15. do 18. století. Datované pranýře či zmínky o nich v písemných pramenech pocházejí však nejčastěji až z druhé části uvedeného období, tedy ze 17. a 18. století. Například z historického Prácheňska je známa existence 17 pranýřů, většina je poprvé zmiňována právě v 17. nebo 18. století (obr. 16).³⁶ Z bývalého Bechyňského kraje jsou pranýře doloženy ve 24 případech, z toho 7 pranýřů je dochováno dodnes. V jednom případě je pranýř zmíněn již pro 14. a 15. století, třikrát pro 16. století, v deseti případech pro 17. století a čtyřikrát

32 J. Svátek považoval klec hanby za novinku v českém prostředí, kterou roku 1551 poprvé použil arcibiskup Ferdinand Tyrolský na Staroměstském náměstí pro potrestání dvou zemanů, SVÁTEK, J.: *Dějiny poprav a katů v Čechách*, s. 79.

33 PETRÁŇ, J. et al., cit. 13, s. 555.

34 Např. na Malostranském náměstí v Praze, zachyceném na vyobrazení Folperta Ouden Allena z let 1676–1679, PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury*, 2. díl, 2. sv., s. 555, obr. 226, s. 512 a 513.

35 Např. v Třeboni, KOVÁŘ, D., c. d., s. 221.

36 Pro jednotlivé pranýře FRÖHLICH, J., c. d., s. 950–955.

Obr. 17. Plzeň, sloupový pranýř s výstražnou šibenicí v jižní části náměstí, v sousedství kostela sv. Bartoloměje a přilehlé lékárny. Výřez z veduty Georga Kellera z roku 1619. (Převzato z MERGL, J.: *Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900*, obr. 9)

Obr. 18. Plzeň, sloupový pranýř s výstražnou šibenicí v jižní části náměstí, v sousedství kostela sv. Bartoloměje a přilehlé lékárny, na veduté z dílny Meriana st. před rokem 1650. (Převzato z MERGL, J.: *Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900*, obr. 17)

pro 18. století.³⁷ Klec je pro historický Bechyňský kraj doložena v Pelhřimově a Třeboni (zde pro 17.–18. století u kašny), koš v Kaplici (zmínka k roku 1767) a Pelhřimově (vznik roku 1684, existoval ještě v roce 1777). Dva dřevění osli stávali v Třeboni na zámku a na náměstí (zmínky z let 1690 a 1700).³⁸

Společnost pro výzkum kamenných křížů eviduje v Čechách a na Moravě v současné době 50 pranýřů nebo jejich částí.³⁹ Tento počet je nutné brát pouze jako orientační; lze předpokládat, že další pranýře a jejich části, ať již v plenéru, či v muzeích nebo lapidáriích, zatím pozornosti a evidenci unikly.

Z uvedeného počtu evidovaných pranýřů je písemně (včetně datace chronogramem na samotných pranýřích) doložena existence pouze v jednom případě pro 14. století, ve třech případech pro 16. století, v osmi pro 17. století, ve čtyřech pro 18. století a opět v jednom případě pro počátek 19. století.⁴⁰

Všeobecně byly pranýře likvidovány od konce osmdesátých let 18. století, kdy Josef II. nařídil spolu s bouráním šibenic i zboření pranýřů.⁴¹ Při jejich rušení docházelo k druhotnému využití, respektive použití jejich některých částí, nejčastěji dřívku. Obvykle byl dřív odstraňovaného pranýře použit jako sloup do městské kašny (například Třeboň, okr. Jindřichův Hradec; Kaplice, okr. Český Krumlov; Chýnov, okr. Tábor), případně jako podstavec sochy (sv. Jan Nepomucký ve Chvalšínách, okr. Český Krumlov; sv. Barbora ve Vyšším Brodě, okr. Český Krumlov), nebo byl dřív přemístěn a využit pro boží muka (Kašperské Hory, okr. Klatovy). Výjimečně našel další symbolické uplatnění jako práh veřejného domu (Pelhřimov). Jako čistě stavební prvek posloužil namísto sloupu klenby ve vstupní části

domu (Horní Dvořiště, okr. Český Krumlov). Naopak jako prvek nežádoucí byl zahrabán do země (Zdoňov, okr. Náchod), případně dán do dražby (Kladno). Některé pranýře se ocitly na dvorech radnic a později v muzeu (Pelhřimov, Chýnov, okr. Tábor; Volary, okr. Prachatice).⁴² I přes uvedené příklady způsobů zániku přetrvaly některé pranýře do dnešních dob na svých původních místech (zejména v případech železných pout upevněných do zdí radnic), případně alespoň v původním prostoru na náměstí. Jejich přehled podávají obvykle práce soupisového charakteru.

Památková péče dnes eviduje 26 pranýřů či jejich pozůstatků, které jsou nemovitými kulturními památkami, přičemž 18 z nich je v Čechách a 8 na Moravě.⁴³ Přehled a stručný popis památkově chráněných pranýřů u nás podává zde publikovaná tabulka (viz str. 32).

Plzeňské pranýře

Plzeň je příkladem města, v němž je pranýř doložen písemnými, ikonografickými i kartografickými prameny, ale který se do dnešní doby nedochoval. Město disponovalo

37 KOVÁŘ, D., c. d., s. 189–223.

38 KOVÁŘ, D., c. d., s. 204, 212–213, 220–221.

39 DIETL, J.; KUČERA, A., c. d., s. 87–89.

40 Tamtéž.

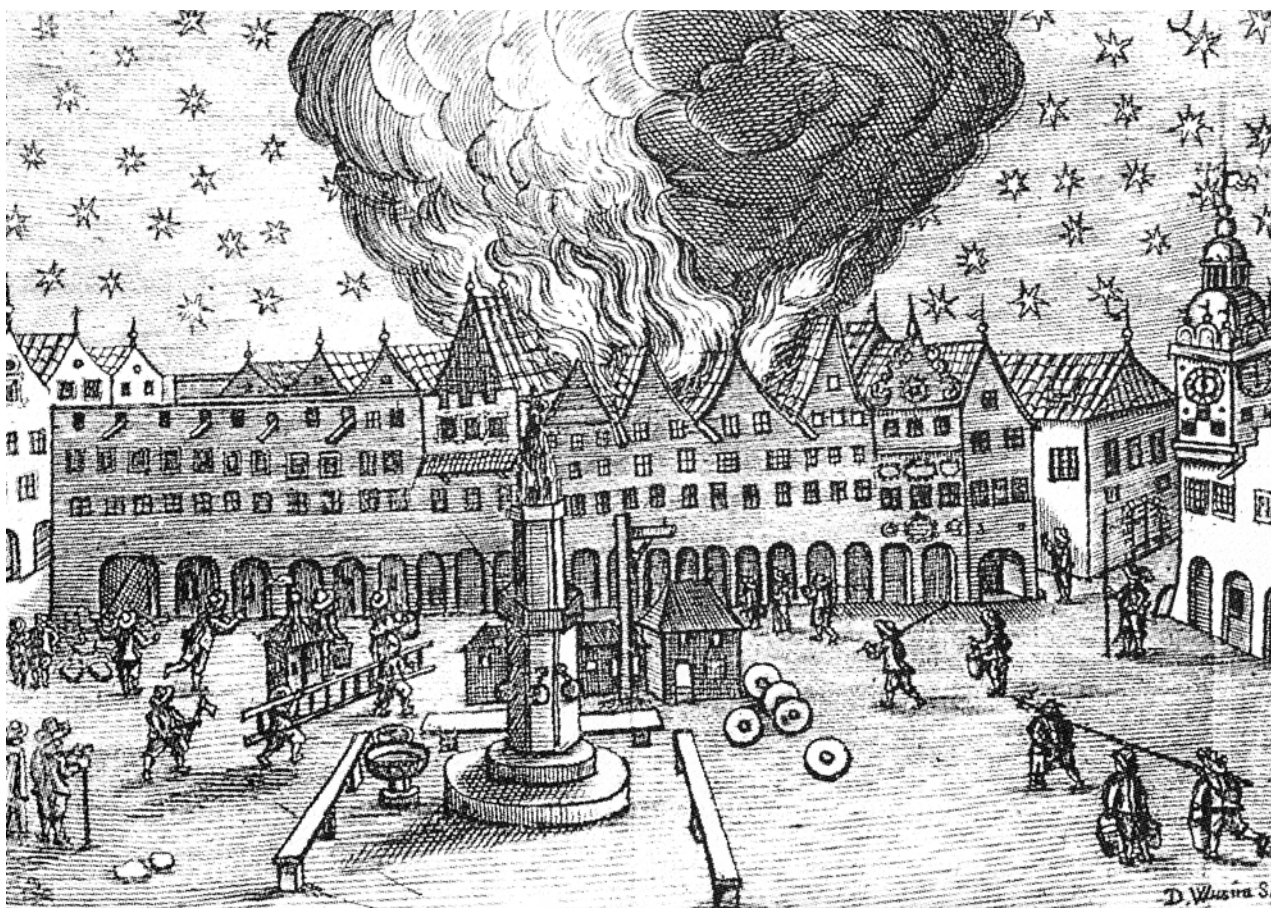
41 MALÝ, K.: *České právo v minulosti*, s. 157.

42 BUSÍNSKÝ, V., c. d., s. 84–85; FRÖHLICH, J., c. d., s. 950–955; KOVÁŘ, D., c. d., s. 199–204, 212–213, 220–221.

43 <http://monumnet.npu.cz/pamfond/> – stav ke dni 13. 6. 2011.

Památkově chráněné pranýře v České republice ⁴⁴			
Lokalita	Okres	Popis	Poznámka
Borovany	České Budějovice	třístupňový čtvercový sokl, dvoustupňový hranolový dřík dělený římsou, horní část s okosenými hranami, kaplice oddělená od dříku římsou, na kaplici jehlan s koulí	
Buštěhrad	Kladno	hranolový dřík	část
Dolní Dunajovice	Břeclav	třístupňový polygonální sokl, válcový dřík	
Frymburk	Český Krumlov	třístupňový kruhový sokl, třídílný dřík, spodní dvě části hranolové, střední s okosenými hranami, horní polygonální část oddělena římsou, kaplice s polygonálním jehlanem a korouhvičkou	
Hořice na Šumavě	Český Krumlov	válcový sokl, dvoustupňový polygonální dřík zděný z jednotlivých kamenných článků, dělený římsou, kaplice s polygonálním jehlanem a korouhvičkou	
Jaroslavice	Znojmo	dvoudílný dřík dělený profilovanou římsou, spodní část polygonální, horní část hranolová, profilovaná hlavice	
Kaplice	Český Krumlov	hranolový dřík s římsou a profilovaným jehlanem ukončeným koulí	část – součást kašny
Kašperské Hory	Klatovy	válcový dřík, plochá hlavice či římsa s letopočtem 1630	přemístěn do extravilánu, upraven na boží muka
Katovice	Strakonice	hranolový dřík ukončený římsou	
Křenov	Svitavy	dvoustupňový hranolový sokl s dělicí římsou, válcový dřík, profilovaná hlavice	
Ledenice	České Budějovice	třístupňový hranolový sokl, dvoustupňový hranolový dřík, kaplice ukončená komolým jehlanem	
Mnichov	Cheb	podstavec polokruhového půdorysu ve zdi radnice, okovy	
Morkovice	Kroměříž	dvoustupňový kruhový sokl, polygonální dřík, okovy	část
Náchod	Náchod	hranolový sokl s chronogramem 1719, válcový dřík, zbytky okovů	
Olešnice v Orlických horách	Rychnov nad Kněžnou	polygonální dřík	část
Polná	Jihlava	válcový dřík	část
Prosiměřice	Znojmo	válcový dřík s hranolovým nástavcem a profilovanou hlavicí ukončenou koulí	
Přídolí	Český Krumlov	hranolový sokl ve střední části s okosenými hranami, kaplice s nástavcem ukončeným koulí a korouhvičkou	
Rosice	Brno-venkov	nízký válcový podstavec, válcový dřík, profilovaná hlavice, okovy	
Staré Sedlo	Písek	dřík	torzo
Starý Jičín	Nový Jičín	hranolový sokl, spodní část dříku polygonální, horní válcová	část
Valašské Klobouky	Zlín	bohatě profilovaný dřík	část
Velký Vřeštov	Trutnov	hranolový profilovaný sokl, hranolový dřík, profilovaná hlavice	
Vyšší Brod	Český Krumlov	profilovaný sokl, čtyřdílný dřík dělený profilovanými římsami, dvě spodní části polygonální, třetí část hranolová, horní část tvořena válcovým sloupem s římsou a sochou sv. Barbory	socha přenesena na pranýř ze hřbitova
Zdoňov	Náchod	válcový dřík se zbytky okovů	část

Obr. 19. České Budějovice, kamenný sloupový pranýř s dvoustupňovým soklem a polygonálním stupňovitým dříkem s nezřetelným zakončením a zřejmě pouze symbolická (výstražná) šibenice na náměstí. Mědirytina D. Wussina z roku 1665. (Převzato z PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury*. 2. díl, 2. sv., obr. 268, s. 570)

zřejmě několika zařízeními k vykonávání lehčích trestů, přičemž dvě z nich byly pranýře. Jeden pranýř, tvořený do zdi upevněnými pouty, stál u vchodu do radnice. Používal se prokazatelně již roku 1644 a posledním odsouzcením na něm (a na pranýři v Plzni vůbec) stojícím byl před svou popravou otcovrah Hubka v roce 1836.⁴⁵

V případech písemných zmínek o využití pranýře není ale vždy zřejmé, o jaký pranýř v daném případě v Plzni šlo. Na vyobrazeních města, počínaje rokem 1619 a konče rokem 1773 (obr. 17 a 18), je na náměstí jižně od kostela sv. Bartoloměje a tehdejší sousední budovy lékárny patrný, kromě výstražné a pravděpodobně svou existencí jen časově omezené dřevěné šibenice, i sloup, jež lze vzhledem k umístění i vzhledu interpretovat právě jako pranýř (podobnou situaci zachytilo například vyobrazení Českých Budějovic nebo pražské Malé Strany, obr. 19 a 20).

Na vedutách Plzně je pranýř vyobrazen jako sloupový, pravděpodobně s válcovým dříkem, na nízkém soklu, s blíž neurčitelnou hlavicí, s hrotem či korouhvičkou. Jeho výška odpovídá zhruba výšce sousední dřevěné šibenice, tedy několika metrům. Srovnání s výškou okolních budov není vzhledem k charakteru vedut směřodonné. Na vedutě Plzně od Jana Lautnera z roku 1773 (obr. 21) je pranýř znázorněn nejpřehledněji, je však otázkou, zda i nejpřesněji. Jde v tomto případě o sloupový pranýř na stupňovitém soklu kruhového půdorysu, s dvoustupňovým válcovým dříkem

a kaplicí. Podobný pranýř je zakreslen i na raabizační mapě Plzně z roku 1781 (obr. 22), dřík je však v tomto případě jednoduchý, kaplice či jiné ukončení dříku je nezřetelné.

Plzeň měla tedy po určitou dobu dva pranýře, každý jiného typu, jeden u vchodu do radnice, druhý (a v tom se všechna vyobrazení shodují) v jižní části náměstí nedaleko od kostela sv. Bartoloměje. Oba dva odpovídaly typologicky pranýřům znázorněným zde na obrázku 3.

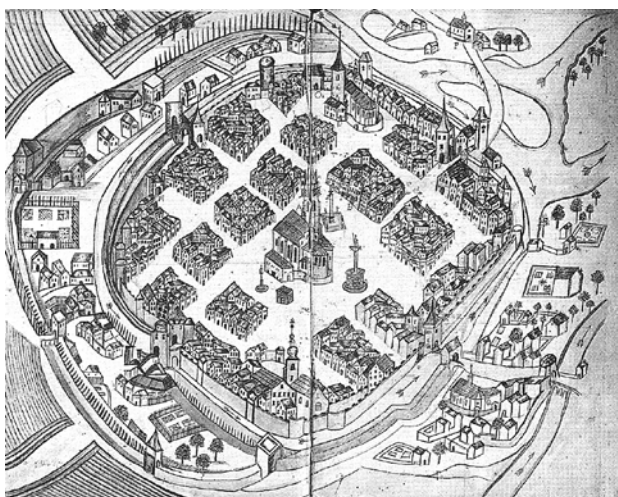
Na již zmíněném pohledu na Plzeň od Jana Lautnera z roku 1773 je kromě sloupového pranýře vyobrazena vedle něj i klec hanby (obr. 21). Na raabizační mapě z roku 1781 je zobrazení tohoto objektu na rozdíl od pranýře sporné. V jižní části náměstí jsou sice zachyceny dva objekty, u nichž by mohla tato interpretace v souladu s vedutou Jana Lautnera přicházet do úvahy, ani u jednoho z nich to však nelze tvrdit s jistotou. Jeden objekt je

44 <https://iispp.npu.cz/mis/> - stav ke dni 13. 6. 2011. V tomto přehledu není dosud evidován pranýř ve Chvalšínách, okr. Český Krumlov. Naopak je zde uveden památkově nechráněný pranýř v Lukově, okr. Znojmo, tvořený dvojestupňovým soklem kruhového půdorysu, hranolovým dříkem rozčleněným v horní části profilovanou římsou, s chronogramem 1609 a mohutnou jehlančovou hlavicí.

45 SOKOL, P.; HAJŠMAN, J.: *Po stopách plzeňské spravedlnosti*, s. 39.

Obr. 20. Praha - Malá Strana, sloupový pranýř vedle jednoduché dřevěné (výstražné) šibenice na Malostranském náměstí. Kresba Filipa van den Bosche, vydaná v mědirytu J. Sadelera v roce 1606. (Převzato z PETRÁŇ, J. et al.: *Dějiny hmotné kultury*. 2. díl, 2. sv., obr. 225, s. 513)

Obr. 21. Plzeň, pohled na město od Jana Lautnera z roku 1773. Na jižní straně náměstí sloupový pranýř, poblíž něj pravděpodobně klec hanby. (Převzato z MERGL, J.: *Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900*, obr. 32)

situován poblíž jihozápadního koutu náměstí a svým znázorněním připomíná věžičku či klec, poloha však neodpovídá vedutě Jana Lautnera. Druhý objekt, u něhož by lokalizace více odpovídala, je situován do jihovýchodního koutu náměstí, znázorněn je však pouze značkou (obr. 22). Zatímco sloupový pranýř stával v Plzni nejpozději již na počátku 17. století, klec je z vyobrazení známa až z počátku osmdesátých let 18. století, z písemných pramenů však již o století dříve (viz dále).

Mírnější formu zahanbujícího trestu představovalo veřejné pokání, uplatňované i v Plzni. K tomuto účelu se

Obr. 22. Plzeň, pranýř na jižní straně náměstí na raabizační mapě z roku 1781. (Převzato z ŠIMŮNEK, R. et al.: *Historický atlas*, mapa č. 11a)

používalo nejvíce místo u vchodu do kostela, kde musel odsouzenec po určité době stát s rozžatou svící.⁴⁶ Ze zápisů plzeňské městské rady (radních manuálů) a matrik oddavek je známo několik případů použití zahanbujících trestů, a to převážně pro druhou polovinu 17. století.⁴⁷

V roce 1531 byl u pranýře v Plzni zmrskán mlýnský tovaryš za cizoložství s mlynářkou, která se (jakožto majetnější)

46 SCHIEBL, J.: *Plzeňský pitaval*, 4. díl, s. 210–214. V roce 1642 byli ke stání se zapálenou svící před kostelem odsouzeni za nedovolený sexuální vztah městský kaprál Pavel Legát a Kateřina Hudcová z Cerhovic; SCHIEBL, J.: *Plzeňský pitaval*, 3. díl, s. 104–105. V roce 1647 byla za neúmyslné zadušení svého novorozeného dítěte odsouzena děvečka, aby „před kostelem farním se svíci přes celý den služby Boží stála“; SCHIEBL, J.: *Plzeňský pitaval*, 5. díl, s. 180–182. Za bigamii byl roku 1656 odsouzen Kašpar Hofmann nejprve ke stětí, poté však pouze ke stání se zapálenou svící před kostelem po dva dny; SCHIEBL, J., *Plzeňský pitaval*, 4. díl, s. 210–214. Kniha od J. Schiebla není odbornou studií a v mnoha ohledech není ani spolehlivá, přesto jde zatím o jedinou práci, ze které lze dnes souhrnněji čerpat historické doklady o výkonu trestního práva v Plzni.

47 K trestům na plzeňském pranýři a v kleci podrobněji viz SOKOL, P.; HAJŠMAN, J., cit. 45, s. 36–43.

z podobného trestu vykoupila. V roce 1644 byl ke stání na radničním pranýři („[...] *že bude u rathouzu v kruhu státi* [...]“) a ztrátě měšťanství odsouzen měšťan Kartner za opakovanou drobnou krádež.⁴⁸ O 13 let později byla děvče Kateřina Tašlová z Bolevce odsouzena k smrti za zabití svého novorozeného dítěte. Trest jí byl však zmírněn tak, že „[...] *v sobotu po trojím nejprve při rathouze zvonění a dvojím provolání, má ji v pranýři cejch na pravém líci připálen a ona z města na deset mil zdýlí a zšíří prázdná býti na časy věčné*“.⁴⁹

V roce 1678 byl potrestán stáním u pranýře s oprátkou na krku „*na znamení, že by vlastně šibenici zasloužil*“ a vypálením cejchu na levou tvář hlavní organizátor vykrádání měšťanských stodol na předměstích, Kryštof Menschlich. Další člen zlodějské skupiny, Martin Knebl, byl rovněž odsouzen k stání u pranýře a k třem ranám metlami. Následně byli oba dva vyhánáni z města se zákazem návratu pod trestem smrti.⁵⁰ Roku 1698 byla v Plzni dopadena „*rota taškárská*“ z Prahy. Její někteří členové, Kateřina Pokorná, Matěj Košíček s Alžbětou Růžičkovou, byli odsouzeni za krádeže plátna na trhu „*k stání na pranýři s tím plátnem*“.⁵¹

Trest v kleci hanby je doložen například k roku 1674, kdy byla za smilstvo (tedy nepovolený sexuální vztah nesezdaných lidí) odsouzena Kateřina, dcera Jakuba Soukupa, „*aby v příští středu v železný kleci jinším ku příkladu a výstraže přes celý den stála a potomně s biřici z města vyvedena byla*“.⁵² 7. ledna roku 1675 byli ve Šternberské kapli kostela sv. Bartoloměje oddáni Jiřík Hozmon z Černic s Lidmilou ze Smědčic bez předchozího ohlášení, neboť, jak pisař sarkasticky poznamenal, „*v káře a kleci se dosti ohlásili*“.⁵³ V roce 1694 byli za smilstvo odsouzeni „*ku stání v kleci*“ Diviš Suchý a Lidmila Černá.⁵⁴ Roku 1699 byl za cizoložství se svou služkou Barborou Caltovou odsouzen měšťan Karel Wachsmann na dvě hodiny k stání v kleci a dále ke čtyřem

týdnům veřejných prací. Stání v kleci mu bylo později odpuštěno.⁵⁵

Pranýře přibližně po dobu čtyř staletí patřily k objektům drobné architektury, které byly ve městech a městečkách součástí každodenního prostředí tamějších obyvatel a označovaly místa spojená s výkonem práva. Přes jejich provedení různé úrovně, velikosti i přes rozdílný použitý materiál šlo o objekty, jejichž základní forma zůstávala v průběhu doby stejná, a o významnou komunální stavbu odkazující na přítomnost práva a napomáhající regulaci fungování společnosti. Svou existencí podporovaly individuální i kolektivní paměť a podle některých výkladů odkazovaly v symbolické rovině i na ukřižování Krista.⁵⁶

Příklad nejen Plzně dokládá, že některá města disponovala větším počtem takových zařízení, dotvářejících prostor náměstí, současně. Konkrétní případy jejich využití pak ukazují, že podobně jako jinde byli pobýtem v kleci a na pranýři trestáni lidé především za mravnostní či drobnější majetkovou trestnou činnost.

48 SCHIEBL, J.: *Plzeňský pitaval*, 1. díl, s. 247–250.

49 SCHIEBL, J.: *Plzeňský pitaval*, 5. díl, s. 182–183.

50 SCHIEBL, J.: *Plzeňský pitaval*, 2. díl, s. 174–177.

51 SCHIEBL, J., cit. 48, s. 143–144.

52 MACHÁČEK, F.: *Z plzeňského místopisu*, s. 22; SCHIEBL, J., cit. 49, s. 182–183.

53 SCHIEBL, J., cit. 48, s. 55.

54 MACHÁČEK, F., c. d., s. 22.

55 SCHIEBL, J.: *Plzeňský pitaval*, 4. díl, s. 202–203.

56 TIMMERMANN, A., c. d., s. 689. Dalšími podobnými památkami prostorově i obsahově spojenými s výkonem práva byly i některé kříže, sloupy a boží muka; k tomu rovněž TIMMERMANN, A., c. d., s. 362–365. K lokalizaci, podobě a osudu těchto drobných objektů spjatých s plzeňským výkonem hrdelních trestů viz SOKOL, P., HAJŠMAN, J., cit. 45, s. 112–119.

Literatura

AULER, Jost (ed.): *Richtstättenarchäologie*. Dormagen, Archaeotopos, 2008.

AULER, Jost (ed.): *Richtstättenarchäologie 2*. Dormagen, Archaeotopos, 2010.

BECKER, Thomas: Schuld und Sühne. *Archäologie in Deutschland*. 2007, č. 2, s. 18–21.

BUKAČOVÁ, Irena; FÁK, Jiří: *Paměť krajiny, Soupis drobných památek Manětínsko-nečtinského regionu*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 2006.

BUKAČOVÁ, Irena; FÁK, Jiří: *Paměť krajiny II, Soupis drobných památek Kralovicka a Žihelska*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 2007.

BUKAČOVÁ, Irena; FÁK, Jiří: *Paměť krajiny III, Soupis drobných památek Plaska*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 2008.

BUKAČOVÁ, Irena; FÁK, Jiří: *Paměť krajiny IV, Soupis drobných památek Chříčska a Kožlanska*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 2009.

BUKAČOVÁ, Irena; FÁK, Jiří: *Paměť krajiny V, Soupis drobných památek Dolnobělska a Hornobřitzska*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 2010.

BUKAČOVÁ, Irena; FÁK, Jiří: *Paměť krajiny VI, Soupis drobných památek Úterka a Bezděrovka*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 2010.

BUSÍNSKÝ, Vladimír: I pranýře jsou drobné památky. In *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů 2005*. Aš, Muzeum Aš, 2005, s. 84–86.

DIETL, Jaroslav; KUČERA, Adolf: Pranýře a popraviště v Čechách a na Moravě v evidenci Společnosti. In *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů 2005*. Aš, Muzeum Aš, 2005, s. 87–89.

DÜLMEN, Richard van: *Bezectní lidé, O katech, děvkách a mlynářích, Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha, Dokořán, 2003.

DÜLMEN, Richard van: *Divadlo hrůzy, Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. Praha, Rybka, 2002.

FRANCEK, Jindřich: *Katovské řemeslo v českých zemích*. Hradec Králové, Muzeum východních Čech, 2007.

- FRANCEK, Jindřich: *Mistři ostrého meče*. Pardubice, Východočeské muzeum, 1995.
- FRANCEK, Jindřich: Soupis hmotných pramenů. In FRANCEK, Jindřich; ŠIMEK, Tomáš (eds.): *Hrdelní soudnictví českých zemí, Soupis pramenů a literatury*. Zámorsk, Státní oblastní archiv. Pardubice, Východočeské muzeum, 1995, s. 29–31.
- FRANCEK, Jindřich: *Zločin a trest v českých dějinách*. 3. vyd. Praha, Rybka, 2002.
- FRÖHLICH, Jiří: Poloha a podoba popraviště Prácheňského kraje. *Archeologie ve středních Čechách*. 2006, roč. 10, s. 945–957.
- HORNA, Richard: *Pranýř, O některých zachovaných pranýřích v našich i okolních zemích*. Praha, Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1941.
- KLABOUCH, Jiří: *Staré české soudnictví, Jak se dříve soudovalo*. Praha, Orbis, 1967.
- KLUČINA, Petr: *Tricetiletá válka, Obraz doby 1618–1648*. Praha, Paseka, 2000.
- KNOLL, Vilém: Legal personality of natural persons in the Czech medieval private law, Brief Summary. *Journal on European History of Law*. 2010, roč. 1, č. 1, s. 59–61.
- KOVÁŘ, Daniel: Historická popraviště Bechyňského kraje, Přehled a zhodnocení průzkumu z let 2006–2009. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách*. 2009, roč. 22, s. 177–258.
- MACHÁČEK, Fridolín: *Z plzeňského místopisu*. 1. část. Plzeň, Kroužek přátel starožitností, 1924.
- MALÝ, Karel: *České právo v minulosti*. Praha, Oráč, 1995.
- MERGL, Jan: *Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900*. Plzeň, Západočeské muzeum, 1995.
- MICHÁLEK, Jan: Topograficko-archeologický průzkum a výzkum šibenic v okrese Strakonice v letech 1995–2005. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách*. 2006, roč. 19, s. 303–323.
- MILKA, Jozef; MILKA, Witold: *Pregierze, Kamiennie pomniki dawnego prawa na Dolnym Śląsku 2*. Swidnica, PTTK, 1992.
- MonumNet, Nemovitě památky* [online]. Praha, Národní památkový ústav, 2003 [cit. 2011-06-11]. Dostupné z WWW: <<http://monumnet.npu.cz/pamfond/hledani.php>>.
- PETRAŇ, Josef et al.: *Dějiny hmotné kultury*. 1. díl, 2. sv. *Kultura každodenního života od 13. do 15. století*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- PETRAŇ, Josef et al.: *Dějiny hmotné kultury*. 2. díl, 2. sv. *Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha, Karolinum, 1997.
- SCHIEBL, Jaroslav: *Plzeňský pitaval*. 1. díl. Plzeň, Český deník, 1925.
- SCHIEBL, Jaroslav: *Plzeňský pitaval*. 2. díl. Plzeň, Český deník, 1926.
- SCHIEBL, Jaroslav: *Plzeňský pitaval*. 3. díl. Plzeň, Český deník, 1927.
- SCHIEBL, Jaroslav: *Plzeňský pitaval*. 4. díl. Plzeň, Český deník, 1929.
- SCHIEBL, Jaroslav: *Plzeňský pitaval*. 5. díl. Plzeň, Český deník, 1930.
- SOKOL, Petr: Měla Plzeň stínadla?, Interpretace dosud neznámé městské stavby. In *Dějiny staveb 2009*. Plzeň, Petr Mikota, 2010, s. 9–16.
- SOKOL, Petr: Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popraviště. *Archeologické rozhledy*. 2003, roč. 55, s. 736–766.
- SOKOL, Petr: Šibenice v Bečově nad Teplou, hrdelní soudnictví a archeologie. In *Západočeský historický sborník*. 8. Plzeň, Státní oblastní archiv, 2003, s. 101–127.
- SOKOL, Petr; HAJŠMAN, Jan: Plzeňská „spravedlnost“, Lokalizace a proměny zaniklé městské stavby. In *Dějiny staveb 2008*. Plzeň, Petr Mikota, 2009, s. 155–170.
- SOKOL, Petr; HAJŠMAN, Jan: *Po stopách plzeňské spravedlnosti, Historie a topografie hrdelního soudnictví*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa, 2010.
- SVÁTEK, Josef: *Dějiny poprav a katů v Čechách*. Praha, Havran, 2004.
- ŠIMŮNEK, Robert et al.: *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 21 – Plzeň*. Plzeň, Statutární město Plzeň, 2009.
- TIMMERMANN, Achim: The Poor Sinners' Cross and the Pillory: Late Medieval Microarchitecture and Liturgies of Criminal Punishment. *Umění*. 2007, roč. 55, č. 5, s. 362–373.
- URFUS, Valentin: Tajemní Rolandi. In *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů 2005*. Aš, Muzeum Aš, 2005, s. 90–93.
- VOJÁČEK, Ladislav; SCHELLE, Karel; KNOLL, Vilém: *České právní dějiny*. 2. uprav. vyd. Plzeň, Aleš Čeněk, 2010.
- WASKA, Karel: Hrdelní soud v Úterý v polovině 18. století. In KNOLL, Vilém (ed.): *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2006*. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, s. 130–143.
- WIECHMANN, Ralf; PÜSCHEL, Klaus: Der Fall Störtebeker. *Archäologie in Deutschland*. 2007, č. 2, s. 32–36.
- WOJTUCKI, Daniel: *Publiczne miejsca straceń na Dolnym Śląsku od XV do połowy XIX wieku*. Katowice, Fundacja „Zamek Chodów”, 2009.

Summary

Pillories and cages of shame – minor monuments related to justice and judiciary

Keywords: pillory — cage of shame — justice — judiciary — minor monument — legal archaeology (archaeology of execution sites)

Between the 14th and 18th centuries, pillories in towns and townships ranked among minor structures featuring in the everyday's life of the inhabitants and designating places related to the law enforcement procedures. Their position on squares, in the vicinity of churches or in front of town halls followed generally valid principles, thus fixing places where socially dishonouring and publicly disgracing punishments were carried out.

On the other hand, these structures also represented and symbolised justice and judiciary. In the main, this article attempts to summarise the theme of pillories (and, generally, cages of shame and other similar devices) with regard to the following features: significance of those structures, sources of knowledge of these monuments on the Czech territory, their position, typology and exterior, their place within the legal practice and system of punishments, as well as their occurrence, decline and secondary utilisation. Moreover, this treatise provides information on former, not preserved pillories and a cage of shame in Pilsen, only known from written, iconographic and cartographic sources.

(Translated by Karel Matásek)

První etapa výzkumu v areálu premonstrátské kanonie v Teplé

RADEK ŠIROKÝ – KAREL NOVÁČEK

Klíčová slova: premonstráti — archeologie — západní Čechy — kanonie Teplá — stavebně-historický průzkum

Článek shrnuje výsledky první etapy archeologického výzkumu vyvolaného právě začínající památkovou obnovou tepelské kanonie. Průzkumy a sondáže soustředěné do jižní části klášterního areálu přinesly řadu poznatků o morfologii terénu v době před lokací konventu, o nejstarším opevnění lokality a podobě středověkého konventu, o zakládání barokních budov a souvisejících kanalizačních systémech. Poznatky budou zohledněny v projektu památkové obnovy.

Dosavadní výzkum klášterního areálu

Premonstrátský klášter v Teplé byl od svého založení roku 1193 až do poloviny 20. století mimořádně vlivnou institucí v oblasti Tepelské plošiny, Mariánskolázeňska a východních okrajů Slavkovského lesa. Podíl kláštera na dějinách tohoto regionu a na systematickém utváření zdejší kulturní krajiny posilovala právě jeho kontinuita: řeholní centrum jako jediné z velkých západočeských fundací přežilo husitské bouře i josefínské církevní reformy a bylo opět obnoveno po skončení éry socialistického Československa v roce 1990. Budovy kláštera, jeho historická knihovna i jeho zázemí tvoří, i přes nezanedbatelnou míru devastace způsobené armádním využitím v období let 1950–1978, hodnotný památkový celek, který byl v září 2008 prohlášen vládou za národní kulturní památku (obr. 1).

Ke studiu dějin tepelské kanonie je k dispozici neobvykle bohatá, navíc velmi dobře zpřístupněná pramenná základna.¹ Díky ní je klášter v Teplé předmětem zájmu již několika generací historiků různých specializací.² Velká pozornost byla doposud věnována počátkům kláštera a osobě fundátora – blahoslaveného Hroznaty,³ stranou nezůstaly ani otázky středověké kolonizace a územního vývoje tepelského klášterního panství.⁴ Přestože původní práce věnované minulosti kláštera lze počítat na desítky, jeho architekturu, stavebnímu a prostorovému vývoji byla prozatím věnována podstatně menší pozornost. První práce s touto tematikou vznikly na počátku 20. století v rámci historického bádání pěstovaného v okruhu kláštera.⁵ Vyčerpávající uměleckohistorický přehled tepelského památkového fondu zpracoval v rámci soupisu památek A. Gnirs,⁶ návazav na starší přehled K. V. Zapa.⁷ Shrnutí stavebního vývoje kláštera obsahuje příslušné heslo v *Encyklopedii českých klášterů*.⁸ Nejhodnotnější, dodnes zachovaná stavba klášterního areálu, románsko-gotický konventní chrám Zvěstování Panny Marie, figuruje ve

všech přehledných pracích o české architektuře přelomu raného a vrcholného středověku.⁹ Pozornost byla pochopitelně věnována také vrcholně barokní architektonické tvorbě, především podílu Kryštofa Dientzenhofera na výstavbě nového konventu.¹⁰ Nejnovější monografické zpracování tepelských dějin se architektuře kanonie věnuje jen okrajově a nepřináší v této věci nic nového.¹¹ Za důležité přípravné studie lze pokládat podrobnou archivní rešerši ke stavebnímu vývoji areálu¹² a zhodnocení souboru epigrafických památek kláštera.¹³

Archeologický výzkum Teplé byl dosud nesystematický a nahodilý, ačkoli první dokumentace archeologických situací byla pořízena už velice záhy, v období let 1902–1904, při stavbě nového komplexu klášterní knihovny

- 1 HOFFMANN, F.: *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá 1–2*.
- 2 První kritické práce o dějinách kláštera publikovali historikové z řad tepelských konventuálů, například KARLÍK, H. J.: *Hroznata und die Prämonstratenser-Abtei Tepl*; GRASSL, B.: *Geschichte und Beschreibung des Stiftes Tepl*.
- 3 Především HAUBERTOVÁ, K.: *O nejstarších tepelských listinách*; ŽEMLIČKA, J.: *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského*; KUBÍN, P.: *Blahoslavený Hroznata*; HLINOMAZ, M.: *Kláster premonstrátů Teplá*.
- 4 Například KÄUBLER, R.: *Ein Beitrag zum Rundlingsproblem aus dem Tepler Hochland*; ČECHURA, J.: *Das Stift Tepl in den Jahren 1193 bis 1650*; CHARVÁTOVÁ, K.: *Vývoj osídlení na panství v Teplé ve 13. století*; ČECHURA, J.: *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské*.
- 5 TOTZAUER, R.: *Der Konventsgarten des Stiftes Tepl im 17. Jahrhundert*; HELMER, G.: *Zur Geschichte des Gartens und der Gebäude im Stifte Tepl*.
- 6 GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad*, s. 368–464.
- 7 ZAP, K. V.: *Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí*.
- 8 VLČEK, P.; SOMMER, P.; FOLTÝN, D.: *Encyklopedie českých klášterů*, s. 665–670.
- 9 Především MERHAUTOVÁ, A.: *Raně středověká architektura v Čechách*, s. 334–338.
- 10 NAŇKOVÁ, V.: *Na okraj dvou článků o barokní architektuře v Čechách*, s. 135–136; VILÍMKOVÁ, M.: *Stavitelé paláců a chrámů*, s. 67–68.
- 11 HLINOMAZ, M., c. d., s. 137–147.
- 12 ZAHRADNÍK, P.: *Tepelský klášter, Dějiny objektu*. Ze starších stavebně-historických průzkumů je k dispozici pouze stručná archivní rešerše ke kostelu Zvěstování Panny Marie (NOVOSADOVÁ, O.: *Kláster Teplá, okres Toužim*).
- 13 BÄUMLOVÁ, M.: *Nápisy Kláštera premonstrátů Teplá*.

Obr. 1. Teplá (okr. Karlovy Vary). Průčelí klášterního kostela Zvěstování Panny Marie od severozápadu, za ním západní a jihozápadní křídlo prelatury. (Foto K. Nováček, 2010)

a muzea.¹⁴ V souvislosti s postupnou obnovou klášterního areálu od devadesátých let 20. století bylo skutečně několik významnějších výzkumů či průzkumů stavební podstaty konventu. Hlavní pozornost byla věnována průzkumu a obnově historického kanalizačního systému¹⁵ a studní v základech nárožních rizalitů východního křídla konventu.¹⁶ V roce 1997 vyvolala plynofikace konventu první řádný archeologický výzkum. Z řady dílčích výsledků lze za nejdůležitější pokládat nález archeologické situace z počáteční etapy vývoje kláštera pod zatravněnou plochou před západním průčelím prelatury: jednalo se o souvislé vrstvy kovářské strusky, uhlíků a stavebního odpadu, provázené keramikou 13. století, což by bylo snad možné v tomto konkrétním kontextu spojit s činností stavební huti v první etapě výstavby kláštera. Kromě tohoto zjištění byla ověřena existence několika novověkých ohradních zdí a západní okrajové větve barokního odvodňovacího systému.¹⁷

V průběhu let 2003–2006 byl v Teplé realizován rozsáhlý projekt Katedry inženýrské geologie Technické univerzity v Mnichově (SRN) zaměřený na problematiku stavebního kamene. Kromě detailní petrografické analýzy vybraných stavebních částí kláštera a sopek byl v rámci tohoto výzkumu shrnut stavební vývoj areálu a proveden restaurátorský průzkum fasád konventu a prelatury.¹⁸

V roce 2009 dokumentovalo karlovarské muzeum dvě sondy při severní fasádě barokního konventu, kde byly tehdy podniknuty rozsáhlé úpravy terénu spojené s odvodněním.¹⁹

Součásti a metoda výzkumného projektu

Současný archeologický a stavebně-archeologický výzkum v Teplé je součástí projektu *Vzorová obnova NKP Klášter premonstrátů Teplá*, financovaného z prostředků *Integrovaného operačního programu* Ministerstvem kultury. Předmětem památkové obnovy budou některé objekty vnitřního konventu, konkrétně jižní a jihozápadní křídlo prelatury, a jižní a východní křídlo konventu. Počítá se i s vybudováním související infrastruktury. Veškeré archeologické práce jsou striktně prostorově vázány na tento projekt. Naprostá většina výzkumných prací proto byla soustředěna do jižní části areálu a některým klíčovým důležitým částem areálu, především konventnímu kostelu Zvěstování Panny Marie či západnímu křídlu prelatury, mohla být věnována jen omezená pozornost.

Výzkum byl zahájen v letech 2009 a 2010 standardním stavebně-historickým průzkumem vybraných částí kláštera: konventu a prelatury, kočárovny v hospodářském dvoře, torzálních staveb a štolového systému v jižní části areálu a severozápadního křídla hospodářského dvora.²⁰ Pro celý areál byla zpracována rešerše dostupné historické ikonografie.²¹ Průzkumy uvedených staveb byly doplněny podrobnou inventarizací hodnotných architektonických a uměleckořemeslných prvků.²² Souběžně s těmito průzkumy (v dubnu 2010) byla zajištěna i předběžná archeologická sondáž při jihozápadním a jižním křídle prelatury a jihozápadním křídle konventu (sondy I–4/10).²³

Vlastní zjišťovací archeologický výzkum započal 4. 10. 2010, jeho terénní část, probíhající dílem v extrémně

nevhodných klimatických podmínkách, byla striktně časově omezena na dva měsíce. Výzkum byl uskutečněn systémem 70 sond (sondy 5–74/10; obr. 2) o celkové ploše 433,6 m², jejichž umístění bylo zčásti určeno už v zadávací dokumentaci investorem, zčásti bylo modifikováno či řešeno sekvenčně podle vyvíjejícího se poznání areálu, přičemž požadovaná hustota dokumentačních bodů a součet prozkoumané kubatury archeologických souvrství zůstaly zachovány. Byl samozřejmě plně respektován požadavek striktní prostorové vázanosti sond na obnovované budovy a na předpokládaný rozsah jejich nové infrastruktury.

Po zahájení terénního výzkumu byla plocha přiléhající na jihu a východě ke konventním budovám (celkem 5 384 m²) podrobena geofyzikálnímu průzkumu, který zajistil tým RNDr. J. Dohnala z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Neplánovaný posun harmonogramu celého výzkumu do kritických podzimních a zimních měsíců a z toho vyplývající časová tíseň neumožnily dokonale využít výsledků geofyzikální prospekce a v plné míře je ověřit odkryvem. Charakter alespoň některých geofyzikálních anomálií však byl zkoumán sondami otevřenými ještě před zpracováním výsledků prospekce.

Souběžně s terénními pracemi probíhalo v laboratoři Katedry archeologie Západočeské univerzity v Plzni základní konzervační ošetření a evidence movitých nálezů. Zpracování nalezených artefaktů bylo uzavřeno podrobnou deskripcí a orientačním datováním nálezových souborů. Soubory získané výzkumem nelze označit za rozsáhlé ani reprezentativní. Čítají celkem 12 230 keramických zlomků, 1 017 fragmentů skla, 1 023 kovových (převážně železných) předmětů, 122 kamenných artefaktů (v naprosté většině zlomků břidlicové krytiny), 85 zlomků keramické krytiny, 2 dřevěné a jeden kožený artefakt. Z ekofaktů představují nejvýznamnější kategorii osteologické soubory (6 065 zlomků kostí). Poměrně málo jsou zastoupeny uhlíky, zlomky dřeva. Hodnotné a početné jsou naopak soubory vzorků dřeva

14 Dokumentaci prováděl stavební a tesařský mistr Josef Ulrich (podrobně NOVÁČEK, K.; ŠIROKÝ, R. et al.: *Kláster Teplá, nálezová zpráva o zjišťovacím archeologickém výzkumu*, včetně edice těchto pramenů).

15 ŘEHÁK, J.: *Kláster v Teplé*; ŘEHÁK, J.: *Seznámení s historickým podzemím klášterů v Teplé a Plasích*.

16 ŘEHÁK, J. sen.; ŘEHÁK, J. jun.: *Kláster premonstrátů Teplá*.

17 NOVÁČEK, K.: *Kláster Teplá – plynofikace*.

18 LEHRBERGER, G.; GILLHUBER, S. (Hrsg.): *Teplá-Trachyt*, zejména s. 22–43, 158–169.

19 KLSÁK, J.: *Kláster premonstrátů v Teplé*.

20 PANÁČEK, M.; ŠIROKÝ, R.: *Kláster Teplá, čp. 1, Konvent a prelatura*; ŠIROKÝ, R.; STREJC, M.: *Kláster Teplá, ppč. 3/7, Kočárovna*; ŠIROKÝ, R.; STREJC, M.: *Kláster Teplá, ppč. 1, ppč. 3/5, Ohradní zeď areálu*; ŠIROKÝ, R.: *Kláster Teplá, čp. 8., Severovýchodní křídlo hospodářského dvora*.

21 WASKOVÁ, M.; ŠIROKÝ, R.; COUFALOVÁ, L.: *Kláster Teplá, Rešerše historické ikonografie areálu kláštera*.

22 STREJC, M.; ŠIROKÝ, R.: *Kláster Teplá, čp. 1, Prelatura a konvent, Inventarizace*; STREJC, M.; ŠIROKÝ, R.: *Kláster Teplá, čp. 1, Prelatura a konvent, Dílčí inventarizace*.

23 STREJC, M.; ŠIROKÝ, R.: *Kláster Teplá, čp. 1, Konvent a prelatura*.

a sedimentů na dendrochronologickou, antrakologickou a palynologickou analýzu. Tyto vzorky byly zatím podrobeny alespoň základní konzervaci (separace makrozbytků a pylů).

Předběžné datování nálezových souborů podle keramiky dává orientační představu o proporci nálezového fondu z hlediska časového. Pouhých 8 % keramických zlomků pochází ze středověké vývojové etapy konventu, 40 % připadá na raný novověk (16.–18. století), 46 % pak tvoří materiál z 19.–21. století. Přesnější datování je nemožné u 6 % souborů. Z tohoto chronologického rozložení je zřejmé, že výzkum téměř nezasáhl do intenzivně využívaných odpadních areálů středověkého období a zachycené středověké situace byly buď velmi fragmentární, poznamenané radikálními barokními planýrkami, nebo byly nevhodné pro deponování početnějších nálezových kolekcí. Topografie odpadních areálů se však změnila a stupeň dochování mladších stratigrafických úseků s kvalitnějším spektrem nálezů byl výrazně vyšší: v sondách 23/10 a 15/10 tak byly zachyceny výrazné deponie odpadu z 16. až první poloviny 17. století, ze sondy 29/10 pochází reprezentativní nálezový soubor ze 17.–18. století, zatímco nejrozsáhlejší kolekce artefaktů z konce 19. a první poloviny 20. století byly vyzdviženy z navážek na nádvoří prelatury (jen z nejbohatších vrstev 18003, 19003, 38001 a 38003 pochází přes 2 500 keramických zlomků – celá pětina všech keramických nálezů vůbec) a také ze sond 5/10 (5024) a 41/10 (41002).

Po provedení inženýrsko-geologického a hydrogeologického výzkumu, o který byl zjišťovací výzkum na žádost investora dodatečně rozšířen, byl výzkum v květnu 2011 ukončen a veškerá získaná data a základní interpretace byly shrnuty do souhrnné nálezové zprávy.²⁴

Předběžné výsledky výzkumu

Vzhledem k nízkému stavu archeologického poznání tepelské kanonie byla zjišťovací etapa archeologického výzkumu zaměřena zejména na řešení těchto okruhů odborných otázek:

1. holocénní mikrorelief terénu a charakteristika přírodního prostředí před založením kláštera,
2. dynamika změn mikrogeoreliefu v průběhu existence kláštera,
3. prostorové uspořádání a zástavba středověkého konventu,
4. způsob založení, stavebně-technická charakteristika a postup výstavby vrcholně barokních konventních budov,
5. klášterní odvodňovací systém,
6. každodennost premonstrátské kanonie.

Ze strany zadavatele pak byly formulovány konkrétní otázky stavebně-technické, směřující hlavně ke zpřesnění podkladů pro projektovou dokumentaci obnovy historických budov. Získané údaje o rozsahu a charakteru archeologicky hodnotného nadloží poslouží nejen k minimalizaci rizik navazující stavební realizace, ale také k minimalizaci rozsahu předstihového a záchranného archeologického výzkumu, který bude obnovu budov provázet. Do nálezové zprávy byl tak shrnut soubor informací

o stavebně-technickém stavu základů budov, míře jejich narušení, účincích spodní vody a podobně.

Mikrogeoreliéf v předlokačním období a jeho změny v průběhu existence kláštera

Kanonie byla založena na strategicky výhodném místě – na hraně údolního terasového stupně, který je ze severu, východu a částečně i jihu ohraničen meandrem říčky Teplé. Hydrologické poměry areálu byly zřejmě od nejstarší fáze existence konventu upraveny stavbou rybníka jižně od klášterního areálu (dnešní Starý rybník). Podobně jako v areálech jiných venkovských klášterů konstatujeme také v Teplé dramatický rozdíl mezi reliéfem původního terénu v době před založením kláštera koncem 12. století a reliéfem současným. Sondáží byl upřesněn průběh spodní hrany terasového stupně řeky a hranice trvale zamokřeného aluvia; tato hranice probíhala ve směru severovýchod-západně od sond 29 a 10/10 (ale východně od sondy 68/10) a pak se obloukovitě stáčela k severovýchodu, takže ve vzdálené sondě 9/10 už nebyla zachycena – probíhala východně od ní (obr. 2). Dno nivy v podobě skalní lavice bylo zachyceno v hloubce 4–5 m od současného povrchu, v úrovni mezi 651,4–652,9 m n. m. Směrem k severu, v linii západního okraje nivy (tedy překvapivě po proudu řeky Teplé), skalní podloží mírně stoupalo, poměrně výrazně pak klesalo k východu. Převýšení skalního dna terasového stupně nad bází nivy bylo markantní, mezi sondami 28 a 29/10 činilo asi 225 cm. Západně od hrany terasového stupně se místy v hloubkách 75–120 cm dochoval původní půdní horizont (v sondách 27/10 a 9/10), pokrývající rulové eluvium.

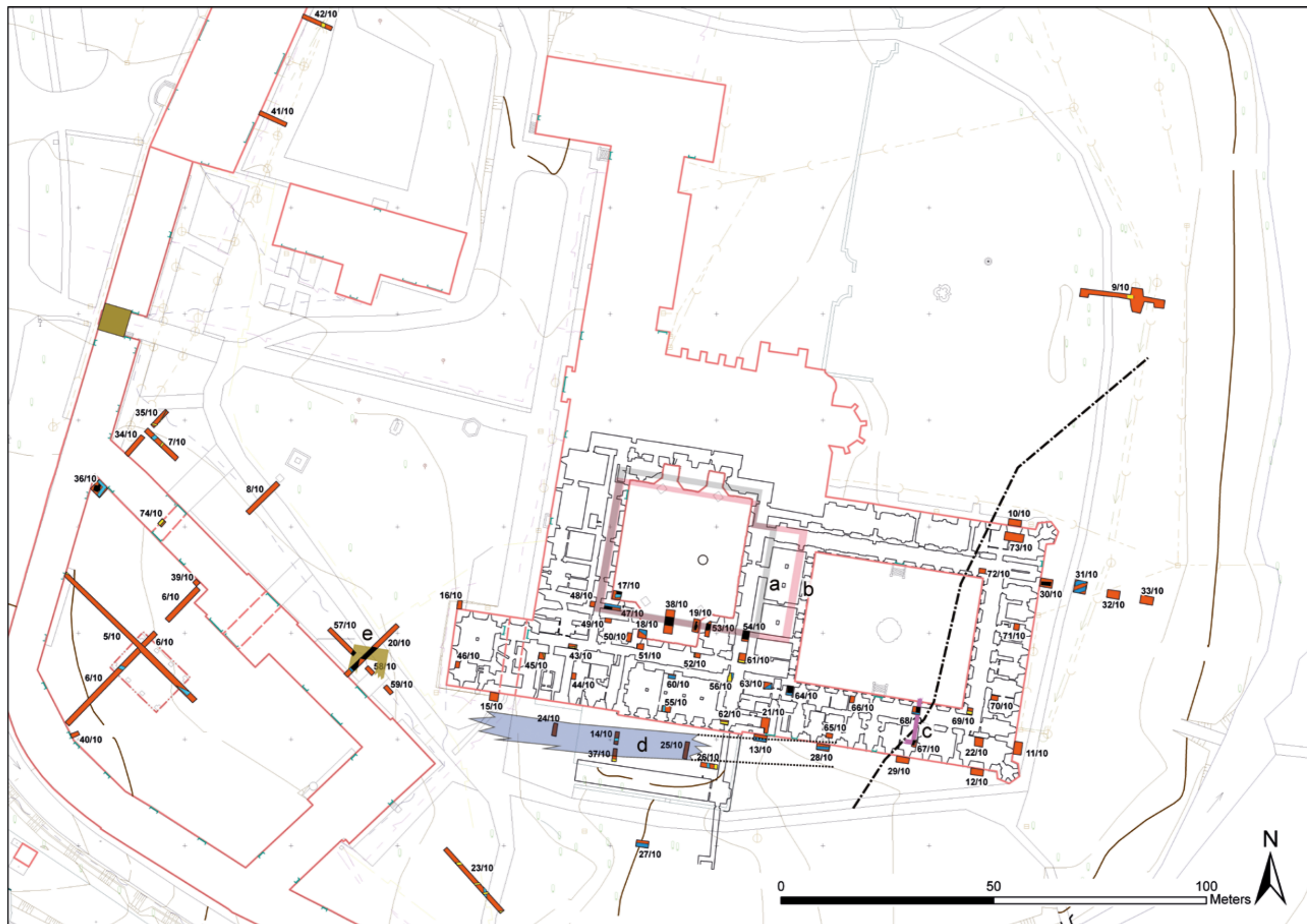
Obecně lze říci, že v areálu kláštera terén před zahájením antropogenních změn stoupal k západu a jihu až k nejvyššímu bodu, který se nacházel na jihozápadním obvodu kláštera, v prostoru dnešního hospodářského dvora. Půdní horizont už nebyl jasně doložen v sondách na hlavním nádvoří. V hospodářském dvoře byly pak získány jasné doklady plošné planýrky, která se musela uskutečnit v průběhu novověku a při níž zanikly všechny středověké situace v tomto prostoru. Podle nálezů dřevěného vodovodního potrubí ze druhé poloviny 16. století v sondě 6/10, v zámrazné hloubce těsně pod současným povrchem, usuzujeme, že snížení terénu zde muselo přesáhnout hloubku 70 cm. Naopak severní část klášterního areálu, konkrétně plocha východně od bývalé stodoly, doznala v průběhu novověku výrazného zvýšení navážkami (přibližně o 180 cm).

Charakteristiku přírodního prostředí a jeho antropogenních změn bude možné podat po vyhodnocení mimořádně hodnotného souboru archeobotanických a palynologických vzorků z organických, zvodnělých sedimentů v sondách 10–12/10 a 32–33/10.

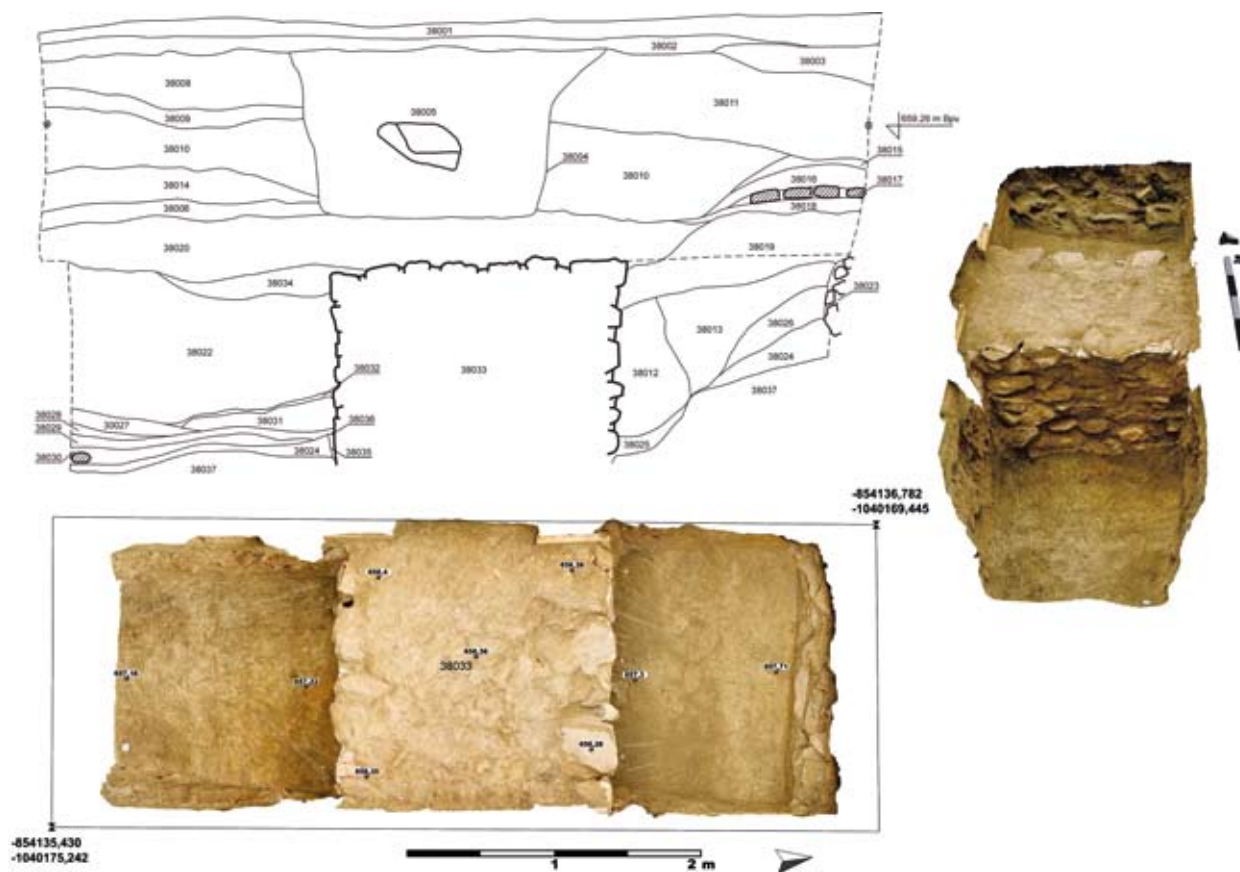
Nejzávažnější změnou terénu v průběhu vývoje kláštera byla nesporně fluvialní sedimentace v nivě Teplé. Přesnější datování tohoto procesu zatím poskytnout neumíme, nicméně dvě indicie ukazují na to, že akumulace

24 NOVÁČEK, K.; ŠÍROKÝ, R. et al., c. d.

Obr. 2. Teplá, klášter. Plán jižní části kláštera s vyznačenými sondami 5–74/10 a interpretací některých nálezových situací: oranžově – plocha sond, černě – středověká zdiva, okrově – negativy středověkých základů, žlutě – novověká a recentní zdiva, modře – kanalizační štoly, čerchovaná čára – rekonstruovaná hrana spodní terasy řeky Teplá, a, b (šedě a růžově) – dvě varianty rekonstrukce obvodu středověkého rajského dvora, c – relikv středověké konventní budovy, d – rekonstrukce příkopu, e – požárem zaniklá stavba (věž?). (Podle zaměření firmy Archetyp-M, doplnili J. Švejnoha a K. Nováček)

Obr. 3. Teplá, klášter. Sonda 38/10 na nádvoří prelatury se základem gotického jižního ramene ambitu – ukázka standardní dokumentace (kreslené profily, plošná fotogrammetrie po úrovních, trojrozměrný digitální model). (Grafické zpracování J. Švejnoha, L. Starková, K. Nováček)

kalů proběhla relativně rychle, zčásti dokonce až po postavení vrcholně barokního konventu. První indicií je stratigrafická situace v sondě 12/10, kde se zdá být výkop pro vrcholně barokní nárožní věž nejstarší stratigrafickou jednotkou; byl vyplněn i překryt silným souvrstvím intaktních kalů. Výjimečně početnější keramické soubory z organogenního jílu 12008, spočívajícího ve výšce 120–200 cm nad skalním podložím, jsou datovány do širokého rozmezí 14.(?) až 18. století. Jedlová deska z téže vrstvy byla dendrochronologicky datována do roku 1690/91,²⁵ což přesně odpovídá době výstavby konventu. Druhou závažnou indicií je haťová komunikace odkrytá v sondě 10/10 v niveletě 653,15 m n. m. (20 cm nad skalním podložím), datovaná dendrochronologicky do období let 1248–1250. Její povrch byl ve druhé polovině 14. až druhé polovině 15. století překryt zhruba 120 cm mocnou vrstvou organického sedimentu, který byl využíván, podobně jako i jinde, jako příležitostný, málo intenzivní odpadní areál. Skladba fluvialních sedimentů v prostoru východně od konventu nebyla jednotná, ani podle makroskopických znaků, ale s určitostí ani geneticky: sediment v sondách 32/10 a 33/10 se odlišoval přítomností ulit sladkovodních mlžů (za informaci děkujeme Mgr. P. Kočárovi), což v tomto prostoru může znamenat pouze existenci vodní nádrže s relativně málo kontaminovanou vodou. Barokní klášterní ikonografie (nákres historického stavu klášterní zahrady s vedutou konventu v pohledu od východu

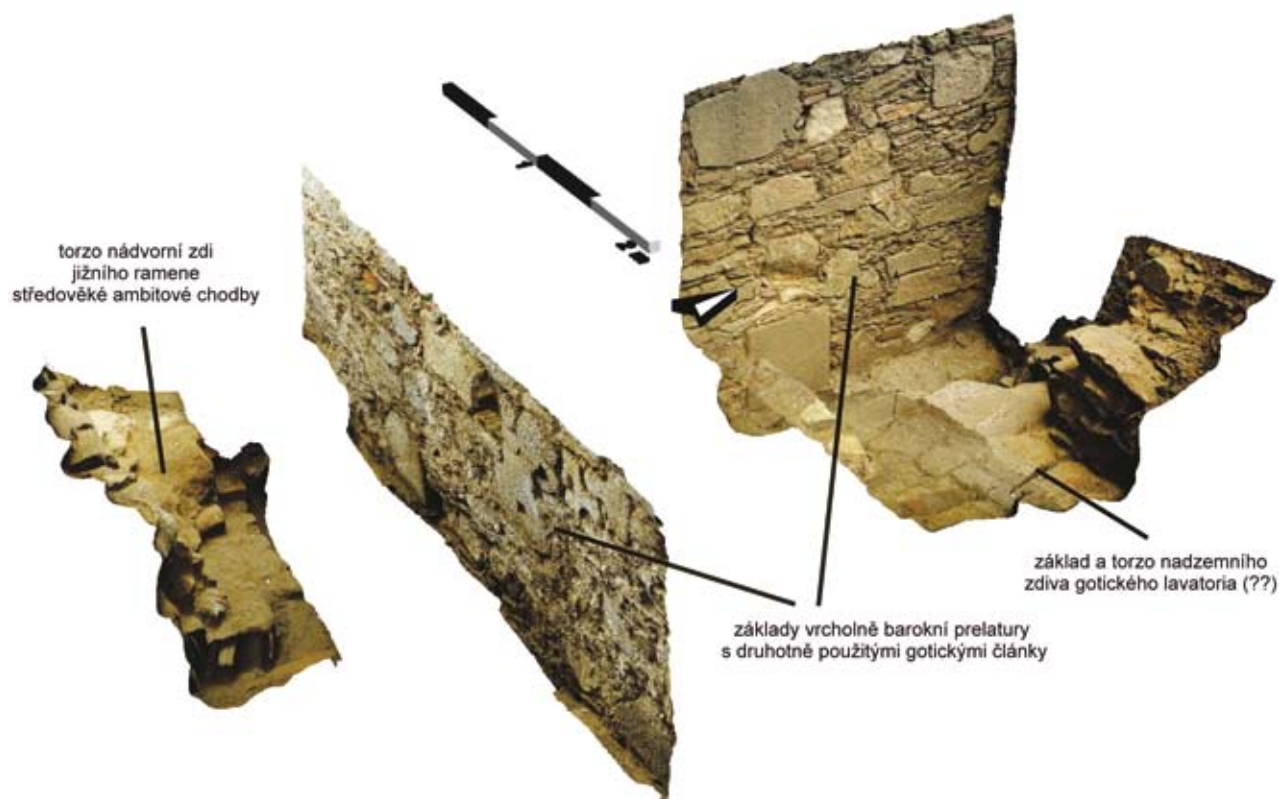
z roku 1665) umísťuje právě do tohoto prostoru *piscinam conventualem* – tehdy již neexistující součást raně barokní klášterní zahrady, zaniklou při výstavbě vrcholně barokního konventu.

Rozšíření vnitřní klauzury k východu je zřejmě již středověkého původu; podle situace v sondě 68/10 však asi zprvu respektovalo spodní hranu terasového stupně. Není vyloučeno, že při přestavbě konventu po velkém požáru v roce 1611 zástavba expandovala do prostoru nivy, což muselo být spojeno s rozsáhlými úpravami podmáčeného terénu. Výstavba komplexu prelatury a konventu, dokončená roku 1725, přinesla další výrazné změny v terénní konfiguraci: zanikl výše zmíněný klášterní rybník, ležící východně od konventu, a terén kolem budovaného čtyřkřídlého útvaru byl v této době zvýšen navážkami asi o 3 m. Rajský dvůr nového konventu byl navážkou zvýšen až na úroveň podlahy přízemí, tedy zhruba o další 4 m.

Jak prokázala sondáž v prostoru bývalého rajského dvora – barokního dvora prelatury, většina stavebních pozůstatků středověkého konventu, ale zejména veškeré související stratifikace byly velmi důkladně odstraněny a terén byl zasypán 3 m mocným souvrstvím stavební

25 KYNCL, T.: *Výzkumná zpráva č. 014-11* (z téhož posudku, který je součástí závěrečné nálezoové zprávy, pocházejí veškeré uvedené dendrochronologické datace).

Obr. 4. Teplá, klášter. Digitální trojrozměrný model sond 17/10 a 47/10 archeologického výzkumu s interpretací zdí. (Grafické zpracování J. Švejnoha a K. Nováček)

suti. Masivní novověké navýšování terénu bylo zjištěno také podél jižního průčelí prelatury a ve východním sousedství bývalé stodoly. Plocha severovýchodně od konventu (sonda 9/10) se evidentně nacházela již mimo areál středověkého a raně novověkého kláštera. K východu klesající terén zde byl překryt 2–4 m vysokou navážkou teprve na počátku 20. století, v souvislosti s budováním spodního klášterního rybníka a rozšiřováním parku. Materiál navážky pocházel zjevně z výkopu základové jámy pro knihovnu a muzeum (1902–1910) a z odstraňování hřbitovního souvrství při severní a východní straně kostela.

Prostorové uspořádání a zástavba středověkého konventu

Mozaikovitě poznatky o prostorovém uspořádání a stavební podobě středověké kanonie můžeme uspořádat do několika skupin. Souvislejší data se podařilo získat o vnitřním konventu. Nejdůležitějším stavebním reliktem středověké klauzury, který byl výzkumem zachycen, je kamenný základ o tloušťce přes 180 cm, probíhající východozápadním směrem, zjištěný v jižní části dvora prelatury (sondy 38/10 a 19/10; obr. 3). Jeho další průběh k východu se podařilo prokázat v sondách 53/10 a 54/10. Velmi hypoteticky, protože jen v nepatrném torzu, byla stejná zeď rozpoznána západně od nádvoří, v sondě 47/10. Zeď lze nesporně ztotožnit s nádvorní zdí jižního ramene ambitu. Úsek v sondě 47/10 by polohou odpovídal

jihozápadnímu koutu středověkého rajskeho dvora. Zeď byla při barokní přestavbě areálu zachována, ale současně zbavena veškerých navazujících stratifikací, takže rekonstrukce relevantních komunikačních úrovní zůstává zatím pouze spekulací. Výzkum tímto nálezem potvrzuje rozměrovou odlišnost středověké kvadratury od půdorysu vrcholně barokního. Vnitřní obrys středověké kvadratury můžeme v současné fázi poznání rekonstruovat ve dvou variantách: první akcentuje vazbu nádvorní zdi východního křídla konventu na jihozápadní nároží příčné lodi baziliky (obr. 2: a), druhá možnost vychází vstřícně pozdně středověkým ikonografickým dokladům (kde je východní křídlo připojeno nárožím k jihovýchodnímu nároží transeptu – veduta z roku 1665) a současně posouvá historickou studnu na dvoře prelatury do ideálního středu středověkého rajskeho dvora (obr. 2: b).

V sondě 17/10 při východním průčelí západního křídla prelatury byl dokumentován další fragment středověkého zdiva, který se zdál vybíhat k východu, do prostoru středověkého rajskeho dvora. Fragment je příliš malý na spolehlivé určení, proto lze jen velmi volně spekulovat například o základu lavatoria (obr. 4).

Poměrně početné pozůstatky předbarokních konstrukcí v podobě negativů zdí orientovaných k hlavním světovým stranám se dochovaly mělce pod současným povrchem suterénů prelatury, jak prokázaly nálezy v sondách 43/10, 45/10 a 52/10. Některé z těchto negativů jsou spolehlivě datovány termínem *ante quem* z příslušných keramických nálezů (například negativ 45009 byl zasypán

v průběhu 15. století), některé z těchto nedochovaných konstrukcí by mohly odpovídat traktové zdi předbarokního jižního a západního konventního křídla, jiné zatím nelze než ponechat bez interpretace.

Gotickou slohovou podobu ambitu přibližují četné tesané architektonické články (segmenty žeber s hruškovcovou profilací, záklenky portálů, válcové přípory a jejich polygonální sokly), druhotně zazděné v základech obou zdí (nádvoří i traktové) barokního ambitu a v základech jižních koutových rizalitů. Většina článků umožňuje datování do doby kolem poloviny 14. století, část by snad mohla patřit ještě do románsko-gotické prvotní výstavby. Distribuce tesaných článků jednoznačně potvrzuje, že gotický ambit přetrvál v relativní celistvosti až do vrcholné barokní výstavby prelatury, byl při její stavbě postupně rozebírán (od roku 1703)²⁶ a stavební materiál byl bezprostředně použit znovu do základů barokního ambitu.

Ještě ve středověku se konvent rozšířil na východ a expandoval k hraně terasového stupně. Svědčí o tom zejména nálezy v sondách 67/10 a 68/10 (obr. 2: c). Severojižně orientovaný kamenný základ 68038 o tloušťce více než 120 cm leží v prodloužení jihovýchodního nároží kamenné zdi, odkryté v sondě 67/10, a příslušnost obou zdí k jedné středověké stavbě je pravděpodobná. Dataci zániku struktury upřesňují keramické soubory z vrstev uložených nad téměř úplně rozebranou zdí 68038 (vrstvy 68002–68006), které lze všechny shodně datovat do 15. století (spíše do jeho druhé poloviny) až staršího 16. století; středověká konventní stavba tedy nemohla být totožná s dvoukřídlou budovou vyobrazenou na vedutě z roku 1665, ačkoli se jí polohou i dispozicí mohla dosti podobat. Izolované stopy středověkých konstrukcí byly zjištěny i západně od popisovaných situací: lze zmínit například severojižní kamenný základ v sondě 64/10 či negativ nárožního(?) pilíře neznámé stavby, dokumentovaný v sondě 21/10, z jehož výplně pochází keramický materiál ze 16. až 17. století.

Pro další úvahy o topografii středověkého konventu v Teplé mají mimořádný význam nálezy v opatské zahradě, jejím západním sousedství a v prostoru hlavního nádvoří, západně od jihozápadního nároží prelatury. Sondami 24/10, 14/10, 37/10, 25/10, popřípadě i 28/10 byl příčně sledován příkop přibližně východozápadního průběhu, který s největší pravděpodobností vymezoval konventní areál od jihu (obr. 2: d). Příčný profil příkopu byl výrazně poznamenán planýrkami, které zasáhly plochu opatské zahrady; jeho šířka určitě přesahovala 6 m a přibližovala se 7–7,5 m, hloubka činila jistě výrazně více než 180–190 cm. Datace objektu zůstává na úrovni prvotní hypotézy, která by měla být ověřována dalším výzkumem. Keramické soubory z výplně příkopu jsou kriticky malé; přesto se datace celkem 7 hodnotitelných souborů (14012, 14007, 14015, 14014, 25025, 25020, 24019) pohybuje ve 13.–14. století, zatímco soubory z bezprostředně nadložních navážek (které vznikly v době, kdy už byl příkop zplanýrován, nebyl povrchově patrný a jeho plocha měla odlišné využití) jsou datovány rovněž do pozdního středověku (14.–15. století).²⁷ Zdá se tedy, že příkop vznikl hned v počáteční etapě existence kanonie a jeho zánik byl spojen se zatím neznámou fází prostorové reorganizace vnějšího konventu, uskutečněnou v průběhu pozdního

středověku. O dalším průběhu opevnění k západu máme určitou stopu v liniové anomálii, získané symetrickým odporovým profilováním. Pokračování k východu neznáme. Lze pouze vyslovit domněnku, že se linie opevnění mohla někde v úseku mezi sondami 28/10 a 29/10 zalomovat k severu a sledovat tak výzkumem identifikovanou hranu mezi terasou a nivou řeky Teplé.

S jižní fortifikační linií nejstarší kanonie může souviset i nálezná situace zachycená v sousedství jihozápadního křídla prelatury (sondy 20/10, 57–59/10). Masivní kamenná zeď či podezdívka (vzhledem k enormnímu množství vypálené omazávky dřevěných konstrukcí) o tloušťce až 3,2 m vytvářela pravouhlé nároží stavby, orientované svými stranami do hlavních světových stran (obr. 2: e). Rozměry stavby nelze rekonstruovat. Nápadný je však stratigrafický předěl mezi sondami 58/10 a 59/10: spáleništní destrukce v sondě 58/10 je mohutná, zatímco ve vzdálenější sondě 59/10 vyklíňuje, existence stavby zde byla vyloučena. Je tedy možné, že východní obvod stavby probíhal v neodkrytém úseku mezi oběma řezy. V tom případě měl by interiér vymezený masivními zdmi nápadně malé půdorysné rozměry (asi 4 m ve směru východ–západ), což spolu s hypotetickou návazností objektu na polohu a směr příkopu vede k domněnce, že požárem zaniklý objekt mohl být věží – součástí jižní opevňovací linie. Ačkoli z celé popisované situace nepocházejí vůbec žádné datovací artefakty, je zřejmé, že stavba tohoto určení nemohla v této poloze přetrvat do raného novověku, neboť ikonografické doklady dochované od poloviny 17. století dále už dokládají pozdně středověkou fortifikaci kláštera, probíhající přibližně v linii současného vnějšího obvodu areálu.

Výzkum na hlavním nádvoří a v hospodářském dvoře se mimo jiné pokoušel lokalizovat kapli Všech svatých, vystavěnou opatem Benediktem roku 1248, z níž byly ještě v době před 2. světovou válkou dochovány v klášterním muzeu architektonické články.²⁸ V ploše hlavního nádvoří i nádvoří hospodářského dvora se toto úsilí ukázalo být marné, neboť terén včetně středověkého nadloží zde zcela podlehl mladším planýrkám. V sondě 36/10 však byla odkryta základová řádka zdi středověkého charakteru probíhající ve směru sever–jih. Stratifikace odpovídající době existence této stavby se však ani zde nedochovaly, takže datování situace i určení stavby zůstávají otevřené pro další studium.

Torza či nevýrazné indicie středověkých nálezných situací byly dále zaznamenány v sondách 41/10 a 42/10, 7/10, 74/10 a 16/10. Torzo zahloubeného objektu s výplní z první poloviny 13. století v naposled zmíněné sondě jen potvrzuje již dříve konstatovanou výjimečnou archeologickou hodnotu plochy před západním průčelím prelatury, kde jsou dochovány pozůstatky extenzivního sídlištního a výrobního areálu z počáteční fáze vývoje kláštera.²⁹

26 ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 31.

27 Soubor tří novověkých keramických zlomků z vrstvy 14016 ve spodní části výplně příkopu v této souvislosti nepokládáme za hodnověrný.

28 GNIRS, A., c. d., s. 451.

29 NOVÁČEK, K., c. d., s. 3.

Postup výstavby a stavební charakteristika vrcholně barokních konventních budov a kanalizačního systému

Vrcholně barokní stavba konventu a prelatury byla založena, jistě s ohledem na známou geomorfologii, velmi důkladně; jak již bylo řečeno, ve východní části staveniště musela být stavba založena do zvodnělých nivních sedimentů, v západní části se musela vyrovnat s klesajícím povrchem terasy a existencí starších budov.

Výstavba byla realizována postupně v několika etapách. Severní, východní a jižní křídla konventu byla podle písemných pramenů stavěna současně v období let 1690–1701.³⁰ Lze předpokládat, že stavba byla zahájena na severní straně, kde nebylo nutné provádět demolice starších objektů; základy v problematickém úseku podmáčené nivy byly velmi pravděpodobně budovány najednou. Předpokládáme, že s procesem zakládání úzce souvisely hluboké studny v základech nárožních věžic.³¹ V jihovýchodní věžici leží dno studny v úrovni 650,60 m n. m., je tedy zahroubeno do skalního podloží. Hluboké jímky mohly sloužit k odvodnění staveniště. Uvažovat lze i o jejich průběžném odčerpávání čerpacím strojem. Na povrchu nivních sedimentů se místy dochovaly pozůstatky úpravy úrovně staveniště dřevěnými deskami (sonda 12/10) nebo vrstvami kamenů (sonda 10/10). Základové výkopy pro obvodové zdi konventu byly vyhloubeny rychle, bez zajišťování pažením, po němž nebyly zjištěny žádné stopy. Základové zdi byly založeny až na skalním podloží plně vyzděnou základovou řádkou, jejíž niveleta kopírovala stoupající povrch rulové lavice; předpoklad užití dřevěných roštových konstrukcí či pilotáže se výzkumem nepotvrdil. Základové zdivo zcela vyplňovalo výkopy, na rubu byly zaznamenány četné výrazné nepravidlosti, které odpovídaly nerovnostem nestabilních stěn výkopů. Stejným způsobem byly založeny vnitřní příčky budovy. Nad úroveň staveniště byla poté vystavěna vyšší partie pravidelně lícovaných základů z lomového zdiva a terén byl poté dramaticky zvýšen navážkami.

V bezprostřední návaznosti na základy severního, východního a jižního křídla konventu byla pravděpodobně vybudována hlavní část kanalizačních štol, která má charakter konstrukčně a materiálově jednotného stavebního díla.³² Ze situace v sondě 11/10 je zřejmé, že založení štol je výrazně mělčí než základ obvodové zdi konventu. Štola byla zapuštěna přibližně 80 cm pod povrch nivních sedimentů. Její dno tedy zhruba kopíruje původní povrch před vrcholně barokní výstavbou.

Západním křídlem konventu postoupila v roce 1702 nová výstavba do míst, kde se dostávala do kolize s dosud stojící starou konventní budovou středověkého původu. Její demolice byla podle všeho prováděna postupně. Zatímco roku 1702 byly již v kolizním prostoru stavěny sklepy západního křídla, bourání ambitu je výslovně uváděno až v následujícím roce 1703.³³ Patrně současně bylo zakládáno jihozápadní křídlo konventu, v roce 1708 byl již rozestavěn refektář v přízemí. Z výsledků sond provedených v suterénu západní části jižního křídla (sondy 21/10, 56/10, 62–64/10) i v západním (sondy 54/10,

61/10) a jihozápadním křídle (sondy 51–53/10, 55/10, 60/10) konventu vyplývá, že tyto části stavby byly založeny do rozměrné základové jámy či zářezu, který odstranil naprostou většinu starších situací. V uvedených sondách bylo pod podlahovými vrstvami vesměs zaznamenáno skalní podloží; demolice starších struktur byla v těchto místech téměř totální. Obdobný obraz poskytují sondy na dvoře prelatury (17–19/10, 38/10).

Pro poznání koncepce vrcholně barokní přestavby je důležitá situace štol P11 pod jihozápadním křídlem konventu. Tato štola zajišťuje napojení odvodnění jižního křídla prelatury na dříve vystavěný štolový systém pod konventem – ve srovnání s jinými větvemi je proto její průběh poněkud nepravidelný, překonává rovněž značný výškový rozdíl. Z výsledků sondáže i stavebně-historického průzkumu je zřejmé, že byla budována současně se základy jihozápadního křídla konventu. Při její výstavbě někdy v době kolem roku 1704 již tedy muselo být zřejmé, že prelatura nebude budována tak velkoryse jako novostavba konventu. Důvodem výrazného předělu mezi etapami vrcholně barokní přestavby tedy pravděpodobně nebyl nedostatek prostředků nebo ukončení angažmá Kryštofa Dientzenhofera, ale spíše požadavek investora na zakomponování konstrukcí či prostor v západní části komplexu. Lze předpokládat, že právě západní vstupní části staršího objektu se týkaly investice v rámci raně barokních přestaveb a tyto prostory nebyly ještě v prvním desetiletí 18. století dožilé.

Založení sousední části prelatury, tedy jejího jižního (stavěno 1710–1713) a západního křídla (1714–1720), má tudíž odlišný charakter. Podlaha suterénu je položena výrazně výše a na rozdíl od již výše popsaných částí komplexu byly ve větší míře využity starší stavební konstrukce. V největším rozsahu se tak stalo v severní části západního křídla.³⁴ Základ východní obvodové zdi tohoto křídla naopak obsahuje charakteristický podíl druhotně použitých opracovaných prvků. Je zřejmé, že založení této části prelatury se obešlo bez výkopu rozsáhlé základové jámy, již by musela vystoupit většina starších konstrukcí. Návaznost jižního křídla prelatury na starší konstrukce je zřejmá také z výsledků stavebně-historického průzkumu.³⁵ Sondy v této části zaznamenaly základy vyzděné ze smíšeného zdiva s převahou lomových kamenů, bez charakterických druhotně použitých článků. Tyto struktury proto prozatím spojujeme spíše s některou z raně barokních stavebních etap.

30 PANÁČEK, M.; ŠIROKÝ, R., c. d., s. 44–52.

31 Studny nebyly předmětem zjišťovacího archeologického výzkumu. K dispozici je jejich orientační dokumentace: ŘEHÁK, J. sen.; ŘEHÁK, J. jun., c. d.

32 K problematice štol podrobně PANÁČEK, M.; ŠIROKÝ, R., c. d.; ŠIROKÝ, R.; STREJC, M.: *Kláster Teplá, ppč. 1, ppč. 3/5*. Staršího původu je pouze neprůlezná štola přivádějící vodu pod konvent. Propojuje štolu pod konventem s napájecí štolou, která přivádí vodu ze Starého rybníka a která je dnes v jižní části areálu přístupná pouze částečně.

33 ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 31.

34 Tato situace se však již nacházela mimo oblast archeologického výzkumu.

35 PANÁČEK, M.; ŠIROKÝ, R., c. d., s. 37–38.

Obr. 5. Teplá, klášter. Barokní hromosvod v sondě 11/10 dokládá, že Teplá patřila k nejstarším lokalitám, kde byla tato ochrana pláno-
vité uplatněna. Fakt, že Prokop Diviš, vynálezce bleskosvodu, byl premonstrátským kanovníkem (1720–1765), posouvá tento náález do
zajímavých historických souvislostí. (Foto L. Coufalová, 2010)

Jihozápadní křídlo prelatury (stavěno 1717–1721) na starší stavební konstrukce nenavazuje. Výsledky výzkumu dokládají naopak demolici jakýchsi starších objektů. Jižní obvodová zeď křídla je založena do starší zahloubené prostory (sonda 15/10). V dalších sondách na vnější straně (1/10, 16/10) není patrný žádný základový vkop, zdivo těsně vyplňuje základovou jámu.

Důležitým výsledkem zjišťovacího archeologického výzkumu je také identifikace dosud zcela neznámých odvodňovacích štol v západní části areálu (obr. 2). Sondou 5/10 byla zachycena štola probíhající zřejmě diagonálně nádvořím hospodářského dvora ve směru východ–západ. Štoly v této části mají menší rozměry a podle všeho nejsou průlezné. Také výsledky povrchového průzkumu dokládají, že v západní části areálu kláštera je třeba počítat s rozvinutějším štolovým systémem. Na štoly byly nepochybně napojeny záchody v jižním koutě hospodářského dvora, které lze předběžně spojovat s vrcholně barokní přestavbou kláštera.³⁶ Štola severojižního průběhu, zjištěná v úřednických domech v severozápadní části areálu,³⁷ byla zaústěna přímo do mlýnského náhonu. Morfologie terénu před jižní hranicí areálu spolu s výpovědí mapy stabilního katastru z roku 1839 dovoluje vyslovit předpoklad, že před hradbou kláštera se na jižní a západní straně původně nacházel příkop, do nějž původně ústily kanalizační štoly. Vyloučena není ani možnost komplexního řešení odvodu odpadních vod ze západní části areálu. V tom případě bychom v úřednických domech zachycovali páteřní štoly této části systému. Existenci západní

části štolového systému potvrzuje i půdorysný plán vodovodů a kanalizace v klášteře na počátku 19. století.³⁸ Není však příliš přehledný a bez dalšího výzkumu na něm nedokážeme v řadě případů rozlišit vodovodní vedení od kanalizačních štol. Ojediné zmínky v archivních prame-
nech svědčí o kanálech pod sýpkou³⁹ a na nádvoří hospodářského dvora.⁴⁰

Shrnutí

Tepelská kanonie byla založena na severovýchodním svahu terasy vyvýšené nad ohbím řeky Teplé, která tvořila přirozenou ochranu klášteru z jihovýchodní, východní a severní strany. Na jižní a zřejmě i západní straně byla fortifikace hned v samém počátku existence konventu dotvořena příkopem a hypoteticky též hradbou s hranolovými věžemi, v jejichž konstrukci se uplatnily dřevěné, hlínou omazané části. Konventní budovy, přimykající se

36 Jihovýchodní křídlo hospodářského dvora bylo vystavěno v roce 1725. Srov. ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 41; ŠIROKÝ, R., c. d., s. 6.

37 Komplex tzv. úřednických domů byl k areálu kláštera připojen někdy v období let 1724–1741; ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 42.

38 WASKOVÁ, M.; ŠIROKÝ, R.; COUFALOVÁ, L., c. d., s. 39.

39 ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 30.

40 ZAHRADNÍK, P., c. d., s. 57.

z jihu k trojlodnímu dvouvěžovému chrámu Zvěstování Panny Marie, byly nejpozději během první poloviny 14. století vybudovány z kamene a opatřeny širokou škálou tesaných architektonických článků; ambitová chodba byla klenuta žebrovou klenbou s hruškovcovými profily, spočívající na válcových příporách s polygonálními soklíky. Uspořádání konventu kolem obdélného rajského dvora s uličkou mezi kostelem a severním ramenem ambitu a se samostatným křídlem vybíhajícím z jižního konce východního křídla k východu (?) připomíná dispozici románsko-gotického Strahova.

Ještě v pozdním středověku byla jižní fortifikační linie zrušena a posunuta dále k jihu, což indikuje značnou prostorovou expanzí kláštera. Raně barokní konvent zachoval své stopy jen v organismu západního a zčásti jižního křídla prelatury. V ostatních částech komplexu podlely středověké a raně barokní nadzemní části staveb výstavbě konventu, uskutečněné *ex novo* podle

jednotného projektu, promyšleně realizovaného v době mezi roky 1690 až 1725. Tato výstavba byla spojena s rozsáhlými úpravami terénu, které přiblížily georeliéf konventu dnešní podobě.

První etapa archeologického výzkumu tepelské kanonie se rozsahem i harmonogramem prací musela podřídit projektovému záměru památkové obnovy klášterních budov v míře, která není při archeologických výzkumech památkových celků u nás obvyklá. Tato omezení však nevedla ke snížení odborného standardu exkavace, o čemž svědčí spolehlivé a reprezentativní poznatky o vývoji klášterního areálu, které jsme se v předběžné formě pokusili nastínit. Aktivní spolupráce s investorem, jak ve fázi přípravy projektové dokumentace, tak během realizace výzkumu naopak otevřela perspektivu cílevědomého využití archeologických dat pro ochranu autentických nálezových situací a konstrukcí při památkové obnově staveb, započaté v roce 2011.

Literatura

- ČECHURA, Jaroslav: Das Stift Tepl in den Jahren 1193 bis 1650, Ein Abriß seiner Wirtschaftsgeschichte. *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien*. 1994, roč. 13, s. 9–24.
- ČECHURA, Jaroslav: Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské. In *Minulostí Západočeského kraje*. 24. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1998, s. 205–225.
- GNIRS, Anton: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad*. Augsburg, Benno Filser, 1932.
- GRASSL, Basil: *Geschichte und Beschreibung des Stiftes Tepl*. Pilsen, Selbstverl., 1910.
- HAUBERTOVÁ, Květoslava: *O nejstarších tepelských listinách*. Plzeň, Státní oblastní archiv, 1981.
- HELMER, Gilbert: Zur Geschichte des Gartens und der Gebäude im Stifte Tepl. In *Zum 700jährigen Todestage des seligen Hroznata des Gründers der Klöster Tepl und Chotieschau (Beiträge zur Geschichte des Stiftes Tepl 1–2)*. Marienbad, Egerland, s. 191–202.
- HLINOMAZ, Milan: *Kláster premonstrátů Teplá, Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska*. Karlovy Vary, Státní okresní archiv Karlovy Vary, 2003.
- HOFFMANN, František: *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá 1–2*. Praha, Archiv Akademie věd České republiky, 1999.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století. In *Historická geografie*. 28. Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, 1995, s. 71–87.
- KARLÍK, Hugo Johann: *Hroznata und die Prämonstratenser-Abtei Tepl*. Pilsen, Selbstverl., 1870.
- KÄUBLER, Rudolf: Ein Beitrag zum Rundlingsproblem aus dem Tepler Hochland. *Mitteilungen der Fränkischen Geographischen Gesellschaft*. 1963, Bd. 10, s. 69–81.
- KUBÍN, Petr: *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha, Vyšehrad, 2000.
- LEHRBERGER, Gerhard; GILLHUBER, Stephanie (Hrsg.): *Teplá-Trachyt. Herkunft, Verwendung, Verwitterung und Konservierung in der Klosteranlage von Teplá in Westböhmen*. München, Bernard Lehrberger & Stephanie Gillhuber, 2007.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha, Academia, 1971.
- NAŇKOVÁ, Věra: Na okraj dvou článků o barokní architektuře v Čechách. *Umění*. 1976, roč. 24, s. 119–147.
- ŘEHÁK, Josef: Seznámení s historickým podzemím klášterů v Teplé a Plasích. In *6. historický seminář Karla Nejdla*. Karlovy Vary, Úřad města Karlovy Vary, 1997, s. 8–15.
- TOTZAUER, Robert: Der Konventsgarten des Stiftes Tepl im 17. Jahrhundert, Ein Beitrag zur Stift Tepler Gartengeschichte. In *Zum 700jährigen Todestage des seligen Hroznata des Gründers der Klöster Tepl und Chotieschau (Beiträge zur Geschichte des Stiftes Tepl 1–2)*. Marienbad, Egerland, 1917, s. 65–80.
- VILÍMKOVÁ, Milada: *Stavitelé paláců a chrámů, Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha, Vyšehrad, 1986.
- VLČEK, Pavel; SOMMER, Petr; FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, Libri, 1997.
- ZAP, Karel Vladislav: Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí. *Památky archaeologické a místopisné*. 1855, roč. 1, s. 21–36.
- ŽEMLIČKA, Josef: Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského, K otázce fyzické kontinuity české šlechty. In *Západočeský historický sborník*. 4. Plzeň, Státní oblastní archiv, 1998, s. 5–39.

Nepublikované zprávy

- BÄUMLOVÁ, Michaela: *Nápisy Kláštera premonstrátů Teplá*. Ústí nad Labem, 2003. Diplomová práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Katedra historie.
- KLŠÁK, Jiří: *Kláster premonstrátů v Teplé, Konvent*. Karlovy Vary, 2009. Nálezová zpráva z archeologického dozoru. Muzeum Karlovy Vary.

- KYNCL, Tomáš: Výzkumná zpráva č. 014-11, Dendrochronologické datování dřevěných prvků nalezených při archeologickém průzkumu v areálu kláštera v Teplé (okr. Cheb). In NOVÁČEK, Karel; ŠIROKÝ, R. et al.: *Klášter Teplá, nálezořová zpráva o zjiřtovacím archeologickém výzkumu (2010–2011)*. Plzeň, 2011, příloha B.
- NOVÁČEK, Karel: *Klášter Teplá – plynořikace, I. etapa, Zpráva o archeologickém výzkumu (1997)*. Plzeň, 1998. Čj. 15/98. Západočeské muzeum v Plzni, odd. záchranných archeologických výzkumů.
- NOVÁČEK, Karel; ŠIROKÝ, Radek et al.: *Klášter Teplá, nálezořová zpráva o zjiřtovacím archeologickém výzkumu (2010–2011)*. Plzeň, 2011. Katedra archeologie ZČU v Plzni, ZIP o. p. s. Plzeň.
- NOVOSADOVÁ, Olga: *Klášter Teplá, okres Toužim, Kostel Zvěřtování Panny Marie, Dějiny objektu – koncept*. Praha, SÚRPMO, 1981.
- PANÁČEK, Michal; ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 1, Konvent a prelatura, Standardní stavebně-historický průzkum*. Čj. 69/10. Plzeň, 2010. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ŘEHÁK, Josef: *Klášter v Teplé, Historický odvodňovací a kanalizační systém, Zpráva ze speleologického průzkumu podzemních částí prelatury, konventu a lékárny*. Božkov, 1991. Česká speleologická společnost – základní organizace 5-01.
- ŘEHÁK, Josef sen.; ŘEHÁK, Josef jun.: *Klášter premonstrátů Teplá, Statické zajiřtění – ověření základů konventu*. Semily, 2002. Řehák Josef – SPELEO.
- STREJC, Martin; ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 1, Prelatura a konvent, Inventarizace hodnotných architektonických a uměleckořemeslných prvků v exteriéru*. Plzeň, 2010. Čj. 53/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- STREJC, Martin; ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 1, Prelatura a konvent, Dílčí inventarizace hodnotných architektonických a uměleckořemeslných prvků v interiéru*. Plzeň, 2010. Čj. 61/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- STREJC, Martin; ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 1, Konvent a prelatura, Nálezořová zpráva o zjiřtovacím archeologickém výzkumu, Sondy 1–4/10*. Plzeň, 2010. Čj. 74/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ŠIROKÝ, Radek: *Klášter Teplá, řp. 8, ppř. 3/7, Severovýchodní křídlo hospodářského dvora, Dílčí standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum, Dílčí inventarizace hodnotných architektonických a uměleckořemeslných prvků*. Plzeň, 2010. Čj. 62/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ŠIROKÝ, Radek; STREJC, Martin: *Klášter Teplá, ppř. 3/7, Kočárovna, Stavebně-historický průzkum, Inventarizace hodnotných uměleckořemeslných prvků*. Plzeň, 2010. Čj. 68/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ŠIROKÝ, Radek; STREJC, Martin: *Klášter Teplá, ppř. 1, ppř. 3/5, Ohradní zeď areálu na jižní straně a řtolový systém mimo komplex prelatury a konventu, Stavebně-historický průzkum, Inventarizace hodnotných uměleckořemeslných prvků*. Plzeň, 2010. Čj. 70/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- WASKOVÁ, Marie; ŠIROKÝ, Radek; COUFALOVÁ, Lenka: *Klášter Teplá, Reřerše historické ikonografie areálu kláštera*. Plzeň, 2010. Čj. 35/10. ZIP o. p. s. Plzeň.
- ZAHRADNÍK, Pavel: *Tepelský klášter, Dějiny objektu*. Plzeň, 2003. Ing. Jan Anderle – Ateliér historické architektury Plzeň.

Summary

The first stage of surveys in the Premonstratensian abbey at Teplá

Keywords: *Premonstratensians (Norbertines) — archaeology — West Bohemia — Teplá Abbey — historic building recording*

When preparing the project of rehabilitation of convent structures (funded from the EU Integrated Operational Programme), the fact-finding stage of archaeological and architectural-archaeological surveys in the Premonstratensian abbey at Teplá was implemented between 2009 and 2011. Founded in 1193, the monastery throughout its existence significantly influenced the activities in and the look of the cultural landscape in the area of the Teplá Plateau, around the spa of Mariánské Lázně and at the eastern outskirts of the Slavskovský les mountains. The survey's objective was to glean a host of architectural and technical data necessary to prepare the project documents related to the rehabilitation of the historic structures. Owing to the so far considerably limited knowledge of the convent's look before its Baroque transformation, the survey simultaneously aimed at forming a fundamental idea of the development of the monastery's terrain relief, of its space disposition and architectural look till the late 17th century, as well as of the character of founded Baroque convent buildings.

The abbey was situated on the northeast slope of a terrace above the Teplá River's bend that formed the monastery's natural protection from the southeast, east and north. The survey

confirmed that at the very outset of the convent's existence, the fortification on the south and probably on the west side was accomplished by an added moat, as well as, hypothetically, by a rampart with prismatic towers whose structural system included wooden parts coated with clay. As late as the first half of the 14th century, the convent structures embracing the monastery's Romanesque-Gothic Annunciation church from the south were built from stones and provided with a great variety of hewn architectural mouldings that were secondarily utilised in the Baroque convent's foundations. The convent's lay-out around its oblong paradise garden, with the so-called cloister lane between the church and the ambulatory's north flight and with a separated wing running from the east wing's south end eastwards, strongly resembles the arrangement of the Premonstratensian Strahov Monastery.

Still during the late Middle Ages, the south fortification line was abolished and shifted further southwards, thus indicating the monastery's considerable space expansion. The early Baroque convent preserved its vestiges only in the organism of the prelature's west and partly south wings, with the medieval and early Baroque above-ground components of the compound's other sections yielded to the construction of the convent, newly built from the foundation up according to the project implemented between 1690 and 1721. The related extensive land grading got the convent's geographic relief closer to its current condition.

(Translated by Karel Matásek)

Ke stavební historii zámků v Kanicích a v Nalžovských Horách

VRATISLAV RYŠAVÝ

Klíčová slova: archivní průzkum — Kanice — František Maxmilián Kaňka — Jindřich Koch — Nalžovské Hory — Matyáš Pazourek — stavební historie

Publikovaná nová zjištění především archivní, ale částečně i vizuální povahy jsou výsledkem průzkumů, které proběhly v letech 2008 a 2009 (Nalžovské Hory v roce 2008 s výjezdem do Státního archivu ve Vídni ještě v březnu 2009, Kanice v roce 2009). V obou případech bylo třeba shromáždit co největší množství informací k odborným podkladům pro konkrétní památkové směrnice – v případě Kanic proti chátrání zámku, v případě Nalžovských Hor k navrhované úpravě zámku a jeho nejbližšího okolí. Nešlo však zdaleka o standardní stavebně-historický průzkum, ale spíše o průzkum operativní, ovšem bez sledování techničtějších stránek staveb i některých jejich částí (krovů, sklepů) a bez hodnocení technického stavu. Hlavní akcent byl položen na archivní prameny. Z nových poznatků vyplynuly závěry, které dosti výrazně mění dosud publikované představy o stavebním vývoji obou zámků a mohou být dále cennou oporou jak pro stavebně-historický průzkum, tak i pro syntetičtější odborné studie z dějin architektury.

Pro přehlednost textu jsou na počátku každé z obou dílčích kapitol uvedeny dosud publikované informace ke každému zámku. Na ně pak plynule navazují pokud možno chronologicky seřazené nové poznatky, které někde korigují nebo doplňují, jinde i potvrzují starší informace nebo předpoklady, s následnou interpretací. Závěrečné shrnutí je jen u zámku v Nalžovských Horách, kde bylo nalezeno více a týkalo se i zámeckého areálu.

Zámek v Kanicích (okr. Domažlice)

Stavební dějiny zámku v Kanicích sledovali v poměrně nedávné době dva autoři. Pavel Vlček v *Ilustrované encyklopedii českých zámků* předpokládá vznik tvrze na místě dnešního zámku někdy během 15. století. Tvrz vystřídala starší hrad Netřeb (Nový Rýzmbek), jehož zřícenina se dochovala na kopci nad vesnicí a který byl v roce 1526, kdy je poprvé písemně doložena existence kanické tvrze, označen jako pustý. Už někdy během 17. století došlo k raně barokní přestavbě tvrze. V roce 1713 panství Kanice koupila hraběnka Marie Markéta z Valdštejna, rozená Černínová z Chudenic, jako poručnice svého bratra Františka Josefa Černína z Chudenic. Tento vlastník nechal v období let 1722–1727 upravit tvrz svým architektem Františkem Maxmiliánem Kaňkou. K dalším úpravám došlo v roce 1765, kdy nový majitel, Josef Jáchym Schmiedgräbner z Lustenecku, vyboursal klenby v severním křídle zámku

a zřídil tam kapli sv. Jana Nepomuckého. Velkou změnou prošel zámek naposled v roce 1870, kdy bylo jeho čelní křídlo zvýšeno o patro a doplněno o portikus. Tehdy zanikla průčelní věž, ze které se zachovala dodnes jakoby nelogická římsa nad osovým oknem.¹

Stavební vývoj tvrze a pozdějšího zámku zatím nejméně nastínil Jiří Úlovec ve své dvoudílné knize *Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech*. Z hradu Netřeb, vystavěného držiteli kanického panství někdy kolem poloviny 14. století jako jejich hlavní sídlo, se pozdější majitelé někdy koncem 15. století vrátili do tvrze v Kanicích, obývané pak trvale. První písemná zpráva o existující tvrzi se nachází ve smlouvě o prodeji panství v roce 1382. Tvrz byla někdy v 16. století přestavěna ve čtyřkřídlý zámek. Nejstarší popis sídla z roku 1663 je charakterizuje jako „stavení s vysokými štíty od kamene vystavěné“. Za Černínů z Chudenic v období let 1722–1723 byla budova barokizována podle návrhu tehdejšího černínského architekta Františka Maxmiliána Kaňky. V roce 1765 tehdejší majitel Jan Josef Hildprandt nechal v patře severního křídla zřídil kapli sv. Jana Nepomuckého. Při poslední novorenesanční přestavbě kolem roku 1870 zanikl vodní příkop, patrný ještě na indikační skice z roku 1837 (obr. 1).²

Jak je z právě uvedeného patrné, P. Vlček a J. Úlovec se ve svých názorech na dějiny kanické tvrze plně neshodují.

Nedávno nalezená prodejní smlouva z roku 1705 radikálně mění dosavadní představy o stavebním vývoji zámku.³ Obsahuje už podstatně podrobnější popis – kamenná stavba krytá šindelem se třemi podlažními, tedy dvoupatrová (hořejší i prostřední štok). První i druhé patro nad branou bylo obytné se sedmi pokoji, domácí kaplí, komorou, síní a klenutou kuchyní, to vše ale jen v jednom, zřejmě průčelním křídle. „Druhá strana“, zřejmě další křídlo, využívala tehdy jen krov pro skladování obilí. Třetí strana, neboli křídlo, měla být nově vystavena, ale jen v hrubé stavbě – půdy, okna a podlahy, se čtyřmi místnostmi a klenutým sklepem. Dolní podlaží, neboli přízemí (spíše celé tvrze než pouze třetího křídla) obsahovalo tehdy malý pivovar se všemi nutnými součástmi včetně sladovny, dvou

1 VLČEK, P.: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, s. 296–297.

2 ÚLOVEC, J.: *Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech*, s. 300–304.

3 Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Černínů, Czernin H. J., 1705/VII–XII, kart. 305.

Obr. 1. Kanice (okr. Domažlice), výřez z indikační skicy (KL 169) katastrální mapy, 1837. Zámek znázorněn jako budova s uzavřeným nádvořím obklopená parkem. Dole pod zámkem zbytek vodního příkopu. (Foto Národní archiv v Praze)

spilek, letní i zimní sklípek a lednici. Vedle toho jinší tři sklepy, spižírny a jeden prostor pro vinopalnu. Čtvrté křídlo není nikde zmíněno a zřejmě ještě neexistovalo. Zmiňováno není ani nádvoří.

Nedlouho potom byl zámek nákladně upravován hrabětem Františkem Josefem Černínem z Chudenic. Projekt vypracoval asi v roce 1721 František Maxmilián Kaňka z Prahy. Zachoval se i jeho plánek úpravy průčelního křídla s hlavním vstupem a navazující zdi zahrady (obr. 2). Tento údaj, využitý oběma výše uvedenými autory v jejich nástinu stavebního vývoje zámku, byl už publikován včetně plánu, ale pouze velmi rámcově.⁴ Ze sumárního výčtu prací zedníků s polírem Martinem Pejrkem (Pegerek) a tesařů lze leccos vyčíst. Především, úpravy byly rozsáhlé a zřejmě podstatné. Ve velkém počtu místností zedníci tehdy vyzdívali (možná i přezdívali) klenby, také ale dvě hlavní klenutá schodiště a jedno schodiště točité. Podle nových úprav byl zámek jen jednopatrový, jak potvrzuje i zachovaný pohled na průčelí. Uvnitř nádvoří, které je v účtech výslovně zmiňováno, komunikaci mezi místnostmi patra zajišťovala pavlač („Gang oder Pawlacz“), samozřejmě dřevěná, se zábradlím („mit Cancellen“,

doslova: s mřížemi), 20 sáhů (38–39 m) dlouhá. Asi však neobíhala kolem celého obvodu nádvoří, protože zedníci tehdy provedli mimo jiné i „vjezdni a výjezdni bránu“ (do nádvoří – „Ein- und Ausfahrt Thor“), která podle plánu průčelí – vzhledem k uspořádání podlaží už nelogicky – zaujímal celou výšku obou podlaží, to je nápadně nízkého přízemí i prvního patra. Domácí kaple nebyla ještě zasvěcena sv. Janu Nepomuckému, ale sv. Markétě; tesaři tehdy zhotovili její zvoničku. Zámek měl zajímavou, pestrou barevnost vnějšku – na bílé vápenné omítce červené šambrány kolem vjezdu, dveří, oken a u komínů (tam nejspíš plasticky vystupující horní okraj), zatímco dřevěné součásti jako vrata vjezdové brány, ostatní dveře, okenice, mříže či zábradlí, pavlač v nádvoří a také šindelové střechy byly natřeny zeleně. Protože obojí nátěry byly účtovány až v roce 1727, tedy několik let po přestavbě, červené nátěry omítek byly zřejmě prováděny technikou al secco, olejovou barvou na dobře vyschlé vrchní omítce.

⁴ RYŠAVÝ, V.: *Několik poznámek k barokní architektuře západních Čech*, s. 129–150.

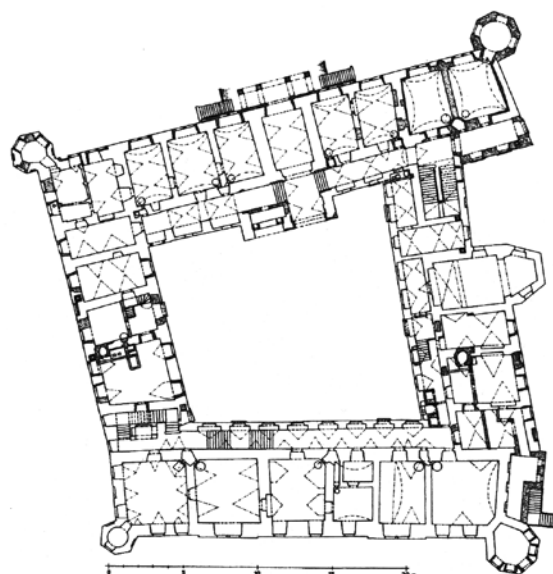
Obr. 4. Kanice, zámek. Pohled do kaple v patře. (Foto J. Gryc, 1990)

Obr. 5. Kanice, zámek. Kout nádvoří se schodištěm. (Foto J. Gryc, 1990)

Obr. 6. Kanice, zámek. Hlavní průčelí. (Foto J. Gryc, 1989)

Obr. 7. Nalžovské Hory (okr. Klatovy), zámek. Půdorys přízemí. (Převzato z ÚLOVEC, J.: *Hrady, zámky a tvrze Klatovska*, s. 164)

Obojí provedl dobránský malíř Matyáš Pazourek, zhruba současně angažovaný i při zařizování nově postaveného kostela sv. Volfanga u Chudenic na též panství.⁵ Pestře rozbarvené vnějšku napovídá, že kanický zámek patřil na chudenickém panství nejspíš k loveckým záměčkům.

Zděná a klenutá chodba obíhající jak přízemí, tak i první patro podél nádvoří musela být nutně až pozdější, protože nahradila dřevěnou pavlač. Podle členění stěny i pilastrů soudě, byla postavena ještě v barokních zvyklostech, tedy ještě v 18. století. Arkády v přízemí, ale i v patře byly původně asi otevřené, jak tomu nasvědčují klenáky arkád v patře, prorůstající až dovnitř chodby. Takové řešení bylo v té době u nás už nezvyklé a odkazuje na soudobé příklady nejbližve v rakouském nebo bavorském Podunají.

Ve světle těchto nálezů se jako nejstarší část zámku potvrzuje část při severozápadním nároží, tedy při nároží vlevo od hlavního vstupu, se zdmi o tloušťce až 2 m (obr. 3). Tato část je i podsklepená.⁶ Valené klenby místností v přízemí tu vykazují osově nepravidelný průřez,

jako velmi často valené klenby doby předbarokní. Podobné klenby lze spatřit i v několika dalších místnostech v jiných částech přízemí zámku. Všechny klenby tu jsou silně stlačené, evidentně z nutnosti přizpůsobit se původní, netypicky nízké úrovni přízemí. Ostatní klenby jsou ve své většině typologicky barokní a mohly by dobře odpovídat úpravám z období let 1722–1723. Dvířka do kamen v dnešní zděné chodbě kolem nádvoří, typologicky barokní, se dala obsluhovat i z dřevěné pavlače a jejich datování může tedy dobře spadat už do Kaňkovy přestavby záměčku. Nejdříve z té doby může pocházet i zaoblení

5 Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Velkostatek Chudenice, kart. 288, sign. VI Bb/2e.

6 ÚLOVEC, J., c. d., s. 302–303.

Obr. 8. Nalžovské Hory, výřez z indikační skicy (KL 97) katastrální mapy, 1837. Zámek je poměrně rozsáhlá budova s uzavřeným nádvořím, vlevo a pod ním zámecký park. Vlevo nahoře budova sýpky, před ní kočárovna. (Foto Národní archiv v Praze)

koutů chodeb, které funkčně souvisí s komínovými tělesy v těch místech.

Daleko nejkvalitnějším prostorem je domácí kaple sv. Jana Nepomuckého v patře levého (severního) bočního křídla (obr. 4). Je sklenuta dvěma plackovými klenbami oddělenými výrazným pasem na pilířích, s malbami na obou klenbách (výjevy *Zpověď královny Janem Nepomuckým, Svržení Jana Nepomuckého z mostu do Vltavy*). V literatuře je obvykle udáván rok 1765 jako doba vzniku kaple a zřejmě i těchto maleb, ale bez jakéhokoliv odkazu.⁷ Značně naivní malba tvrdé polychromie může být i starší. Kaple byla totiž s velkou pravděpodobností, prakticky jistě i uvnitř, barokně upravena při zmíněné Kaňkově přestavbě (viz výše údaj o nové zvonici) a mohla být převševněna ještě za života Františka Josefa Černína do roku 1733, v době, kdy vznikalo – ve vztahu ke svatořečení Jana Nepomuckého v roce 1729 – daleko nejvíc kaplí a soch tohoto zasvěcení.

Nález a zatím jen hrubá interpretace popisu tvrze z roku 1705 a úprav stavby z období let 1722–1723, resp. ještě 1727 (natírání barvou) vyvracejí dosavadní předpoklad, že čtyřkřídlý půdorys s uzavřeným nádvořím pochází už z doby renesanční, včetně průběžné chodby kolem nádvoří.⁸ Jako prakticky jisté se zatím jeví, že starší tvrz mohla být před barokní úpravou jen dvoukřídlá,

zhruba na půdorysu písmene L, kolem dnešního severozápadního nároží vlevo od dnešního vstupu. Eventuelně s nějakou podstatně menší hranolovou věží, zvláště stojící (jako součástí opevnění?), jak by mohly nasvědčovat mimořádně masivní obvodové zdi půdorysně obdélného prostoru v přízemí diagonálně protilehlého jihovýchodního nároží. Třetí křídlo bylo rozestavěno – nebo možná nedostavěno – v roce 1705. Tehdy ovšem ještě byla tvrz dvoupatrová. Stavební úpravy ve dvacátých letech 18. století podle návrhu architekta F. M. Kaňky snížily zámek na jednopatrový; stopou po existenci druhého patra minimálně v průčelí zůstal ale vysoký vjezd do nádvoří ve výši obou podlaží, který by pouze u jednopatrové stavby neměl smysl. Tehdy ještě také neexistovala průběžná zděná chodba po obvodu nádvoří v obou podlažích. Její funkci v patře nahrazovala dřevěná pavlač se zábradlím, natřená na zeleno, i když vedle ní v zámku existovalo i několik schodišť. Zadní křídlo uzavírající nádvoří vzniklo až při této vrcholně barokní přestavbě. Kaňkovou přestavbou zámek získal vzhled skromnější stavby ve vyhraněném osobním slohu F. M.

⁷ ÚLOVEC, J., c. d., s. 303.

⁸ Tamtéž.

Obr. 9. Nalžovské Hory, zámek. Kopie obrazu (kolorovaná kresba) z roku 1836, dnes v kanceláři správy zámku. (Foto S. Bouzek, 2011)

Kaňky, tedy v osobitě klasicizujícím proudu vrcholného baroka.

Někdy později, ale ještě v době baroka v 18. století (za Jana Josefa Hildtpranda?), byla dřevěná pavlač ubourána a místo ní byly přistavěny zděné průběžné chodby v obou podlažích podél nádvoří, původně asi s otevřenými arkádami. Ty byly zazděny nejpozději v době novorenesančních úprav, kdy bylo přistavěno i druhé patro nad průčelní část, přepažen po výšce vysoký průjezd do nádvoří a záklenek starší brány vjezdu do nádvoří opatřen typologicky ještě empírovým světlíkem s motivem sluníčka. S tím funkčně souvisela i přístavba obou schodištních těles do koutů nádvoří po bocích vjezdu (obr. 5). Novorenesanční úprava proběhla někdy před říjnem 1886, protože dnem 21. října 1886 ve Vídni je datován německy psaný znalecký posudek kanického velkostatku, svědčící o situaci po přestavbě.⁹ Tehdy byl zámek na svou dobu moderně až komfortně zařízen, měl instalován telegraf a telefonní síť z bytu vlastníka do kanceláře a do hospodářských dvorů panství. S novorenesanční úpravou souvisí i přístavba zděného portiku s balkonem před hlavní vstup z parku (obr. 6) a na opačné zadní straně zámku přístavba široké dřevěné verandy na vysoké podezdívce. K té bylo roku 1923 přistavěno nové vnější dvouramenné schodiště.¹⁰

Zámek v Nalžovských Horách (okr. Klatovy)

Z dosud publikovaných informací k historii i hodnocení zámku jsou nejvýznamnější tři poslední souhrnnější publikace. Kolektivní dílo *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* uvádí, že budova zámku vznikla jako pozdně renesanční po předešlém těžkém zpuštění uherskými vojsky českých stavů v době stavovského povstání po roce 1618, a že je poprvé písemně zmíněna v roce 1630. Až kolem roku 1745 za nových majitelů, hrabat z Pöttingu, měl být postaven „na místě staré tvrze a renesančního zámku rozsáhlý nový barokní zámek“. Protože zaujímal půdorys nepravidelného čtyřúhelníka kolem rozsáhlého vnitřního nádvoří, soudil

9 Státní oblastní archiv Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuku, Velkostatek Kanice, inv. č. 92, kart. 12.

10 Státní oblastní archiv Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuku, Velkostatek Kanice, M 19 – pláněk *Schloß Kanitz, Freitreppe zu veranda*. Čelní pohled, půdorys, řez a příčný řez. Datováno vlevo dole *Plan, in Mai 1923*. Černobílá kresba tuší bez podpisu.

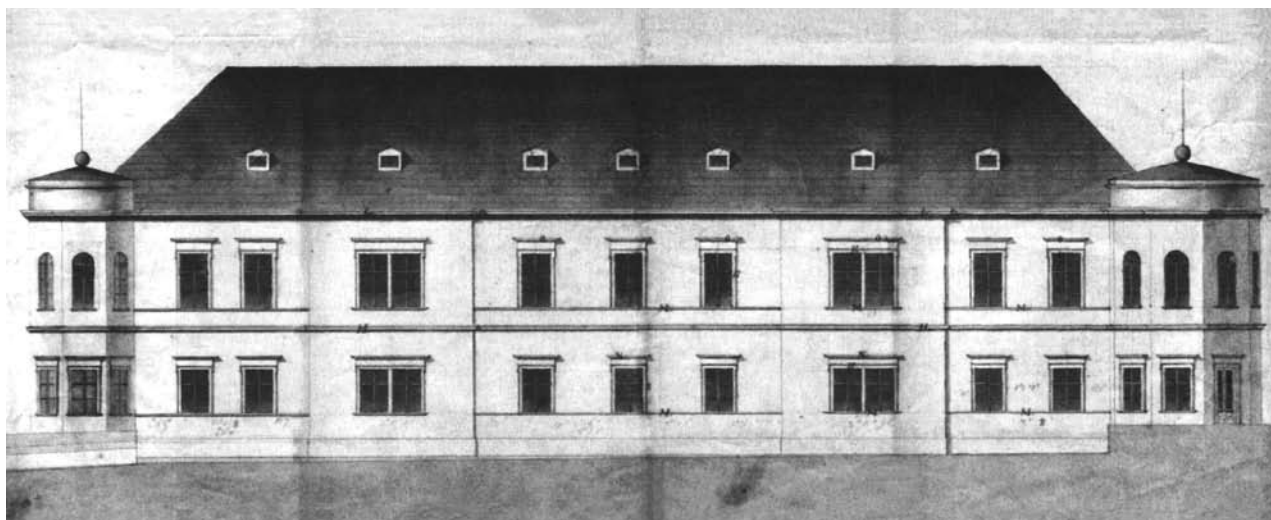
Obr. 10. Nalžovské Hory, zámek. Kaple, pohled do kněžiště. (Foto R. Kodera, 2011)

Obr. 11. Nalžovské Hory, zámek. Kaple, pohled ke kůru. (Foto R. Kodera, 2011)

Obr. 12. Nalžovské Hory, zámek. Návrh boční strany zámku, H. Koch, 1840. (Převzato z ÚLOVEC, J.: *Hrady, zámky a tvrže Klatovska*, s. 165)

autor příspěvku, „že do novostavby byly pojaty dvě zmíněné stavby starší“. Až tehdy pravděpodobně vznikly tři ze čtyř nárožních věží. Do dnešní podoby byl zámek upraven podle plánů z roku 1840, přitom byla přistavěna poslední nárožní věžka.¹¹

Pavel Vlček v *Ilustrované encyklopedii českých zámků* uvádí, že někdy v době mezi roky 1618 a 1630 Bedřich Švihovský z Rýzmburka nechal postavit místo starší tvrže, poškozené uherskými vojsky, nový zámek pozdně renesanční se třemi nárožními polygonálními věžicemi. Zámek prošel úpravami v 17. a 18. století. V době kolem roku 1736 hrabě Václav z Pöttingu, tehdejší vlastník panství, požádal pražskou konsistoř o povolení zvětšit zámeckou kapli sv. Václava. Zároveň chtěl na svém panství postavit padesát kamenných soch, které měl vysvětit farář v Hradešicích. Žádná z publikací, citovaných v seznamu literatury za heslem, tyto informace však neuvádí. Nicméně podle J. G. Sommera k dalším stavebním úpravám zámku došlo v době kolem roku 1745. Vzhled zámku pronikavě změnila přestavba podle návrhu z roku 1840, kdy zámek získal, až na některé ještě mladší, ale již nepodstatné úpravy, svou dnešní podobu včetně tehdy nově přistavěné čtvrté nárožní věžky.¹²

Naposled se zámek v Nalžovských Horách zabýval J. Úlovec v publikaci *Hrady, zámky a tvrže Klatovska*. Zámek dnešního čtyřkřídlového půdorysu (obr. 7) vznikl podle tohoto autora jako pozdně renesanční stavba, pořízená Fridrichem Švihovským z Rýzmburka po velmi pravděpodobném zničení starého zámku uherskými protihabsburskými vojsky v roce 1619. Nový zámek je zmíněn poprvé v roce 1630 a měl pravděpodobně už tehdy ve třech ze čtyř nároží věže. Budova tohoto zámku byla upravena ve čtyřicátých letech 18. století za hrabat z Pöttingu a při tom měla vzniknout zámecká kaple s klenební malbou. Při další, pozdně empírové přestavbě byla přistavěna poslední nárožní věž, v ose hlavního průčelí velká věž s balkonem nad vjezdem do nádvoří a také byly nově upraveny fasády. Projektantem této úpravy byl vídeňský architekt Jindřich Koch.¹³

Celková situace historického areálu zámku v Nalžovských Horách je názorně vidět na indikační skice katastrální mapy z roku 1837 (obr. 8)

Opakovaně užívaná informace o zničení zámku uherskými proticísařskými vojsky za českého stavovského povstání nebyla až dosud nikde opatřena odkazem. Pochází z drobné knížky E. V. Říčáka k dějinám Přeštic,¹⁴ a tam publikované listiny datované „v sobotu po slavné památce Nanebevstoupení Krista Pána L. 1622“, jejímž pisatelem byl Fridrich Švihovský z Rýzmburka, který tehdy vedle Nalžov vlastnil i panství Přeštic. List adresovaný panovníkovi zmiňuje, jak „od lidu pak uherského statek můj nalžovský dokonce (úplně, zcela) splundrován: co na zámku od zlata, stříbra, klenotův [...] na mnoze bylo, všecko (více než za čtyřicet tisíc) pobráno jest bylo“. Pan Švihovský se po ztýrání jednoho panského úředníka a povraždění několika jiných rozhodl před dalším možným podobným útokem utéci ještě v noci na jiný svůj statek, a odtud pak do svého domu v Praze. Z formulací vyplývá, že jeho sídlo v Nalžovech bylo zřejmě dost zničené, když zůstával dále jinde, i když nikde výslovně nepíše o vypálení nebo rozboření starého zámku.

Popis panského sídla, který je obsažen v zápisu o dělení statku mezi Petra Voka Švihovského a Ferdinanda Václava Švihovského v deskách zemských v roce 1630,¹⁵ uvádí dále, po už dříve zmíněné formulaci, „zámek Nalžovy v kvadrátu od kamene vystavený dobře“, další podstatnou informaci, dříve zřejmě přehlédnutou – „y s kaplou“, tedy s kaplí.¹⁶ To potvrzuje prakticky jistě existenci zámecké kaple jako relativně samostatné části zámku, s největší

11 *Hrady, zámky a tvrže v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 4. díl. Západní Čechy, s. 222–223.

12 VLČEK, P., c. d., s. 300.

13 ÚLOVEC, J.: *Hrady, zámky a tvrže Klatovska*, s. 164–167.

14 ŘÍČÁK, E. V.: *Dějepis města Přeštic a jeho okolí*, s. 29–33. Upozornil mne na to mladý historik z Plzně, V. Chmelíř.

15 Národní archiv, Desky zemské větší 309, T 8.

16 Tamtéž.

Obr. 13. Nalžovské Hory, zámek. Hlavní průčelí. (Foto R. Kodera, 2011)

pravděpodobností v místech a o půdorysu kaple dnešní – podélný půdorys zámecké kaple s polygonálním závěrem je typologicky konzervativní a pozdně renesančním zvyklostem plně odpovídá. Pokračování popisu sídla a jeho vybavení v témže zápisu uvádí v odstavci „*Dvůr poplužní*“ následující: „*Při témž zámku Nalžovech s ratejnou, chlívou, marštalem i stodolami, kůlnami dvěma, sejkami od kamene vystavenými, lázničkou, vinopalnou, též s tím starým stavením nad spilkou*“. Termín staré stavení nemůže znamenat v tehdejších souvislostech nic jiného než starou budovu tvrze či zámečku a jednoznačně tak potvrzuje, že „*zámek v kvadrátu od kamene vystavený*“ byl tehdy zánovní, včetně zámecké kaple. Důležitá je tu lokalizace starého stavení nad spilkou. Takové označení může znamenat jak stavení nad spilkou v suterénu, tak i stavení položené výše v nějakém svahu nad budovou spilky. Zásadní je tu ale umístění starého stavení uvnitř areálu hospodářského dvora. Při zámku existovaly tehdy dvě funkční „*lázničky*“, zřejmě jako samostatné malé budovy – jedna v zahradě se štěpnicí (zřejmě ne striktně oddělenou), která obsahovala jednu světničku a síň, druhá uvnitř poplužního dvora v blízkosti staré tvrze nebo zámečku.

Existenci zámecké kaple potvrzuje i písemná žádost barona Jaroslava Floriána Ignáce Švihovského z Rýzemberka s datem 1. prosince 1674 na pražské arcibiskupství o povolení vysvětit zámeckou kapli sv. Václava pomocí „*aqua gregoriana*“. To byla směs vody s vínem, solí a popelem, dohromady posvěcená, a používala se při vysvěcení jak celého sakrálního prostoru, tak i oltářního kamene anebo nového oltáře. V této souvislosti to znamenalo vysvěcení po nějakém novém zařizování nebo úpravě

– novým oltářem, nebo i novou výmalbou,¹⁷ protože kaple není zmíněna jako nová nebo zánovní, jak bývalo obvykle v podobných žádostech uváděno, pokud se jednalo o novostavbu sakrálních prostorů. Naopak ve zmíněném listu je připojena další žádost o rozšíření zatím povolených bohoslužeb ještě o možnost čtení litaní.¹⁸ Nelze tu ani vyloučit, že vysvěcení nějak nově upravené nebo zařízené zámecké kaple znamenalo ukončení celkovější úpravy zámecké budovy. Bývalo to v té době časté, zatím k tomu ale nemáme žádné další konkrétní svědectví, ani archivní, ani vizuální.¹⁹

Další zápis směny panství v deskách zemských z roku 1718 obsahuje podrobný popis zámku i okolí.²⁰ Ten zmiňuje mimo jiné tři nárožní „*rundely*“, u dvou stran ze čtyř v přízemí nádvoří „*ambit klenutý*“ neboli otevřené arkády,

17 V zámecké kapli byly nalezeny zbytky starší nástěnné výmalby v blízkosti oltáře, zatím bez jakéhokoliv dalšího průřezu. Ústní sdělení S. Bouzka, správce zámku v Nalžovských Horách, dne 9. 3. 2011.

18 Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství, sign. C 89, 1675, I-II, kart. 869.

19 Jediným svědectvím možné stavební úpravy z té doby by snad mohly být trojúhelné frontony nad některými okny hlavního průčelí (pokud už nepocházely z původní, pozdně renesanční stavby), patrně na obraze zámku a okolí z roku 1836, jehož kopii vlastní správa zámku. Na místě je tu ovšem určitá skepse k věrnosti zobrazení tehdejšího stavu při evidentních, i dost hrubých nepřesnostech, patrných na tomto vyobrazení jinde.

20 Národní archiv, Desky zemské větší 158, D 14.

Obr. 14. Nalžovské Hory, zámek. Boční průčelí s kaplí. (Foto R. Kodera, 2011)

v prvním patře arkády v jedné straně. Zmíněna je i „kaple zámecká pěkná prostranná klenutá, založení sv. Václava“, také „věž, v ní jsou hodiny a dva zvonce, jeden na kterej hodiny bijou a na druhý se zvoní proti mračnům“. Věž v ose vstupního průčelí tedy stála už dříve, s největší pravděpodobností od vzniku zámku v době pozdní renesance, stejně i tři nárožní vížky. „Vprostřed zámku (ná dvoř) jest kašna prostranná, v ní se ryby chovati mohou“. Tehdy ještě stál starý zámek, označený jako „jedno staré stavení, k tomu zámku připojené, sice předešle dříve nežli zámek vystaven byl, byt panský bejval, nyní ale k bydlení hejtmána s jinýma hospodářskýma officianty (úředníky)“. Následuje i popis místností starého stavení, z něhož vyplývá, že to bylo stavení dvoupatrové s „rundelem“, tedy nárožní vížkou, jejíž druhé patro bylo klenuté. Jak nad starým, tak i nad novým zámekem v krovu byly dvoupatrové sýpky. Hned za zámekem se tehdy prostírala „zahradka kořenná, do nížto příjemně z hlavních pokojů vyhlídnouti jest, s pěkně vysazenýma, vysokýma špalíry, rozličnýma háječky, i zabarvenýma mřížema ozdobená, a přitom rozličným stromovím větším i menším vysazená, kdežto také fontána k (v)zhůru vyskakující vodě připravená stojí, vedle té po pravé straně jest zase zahrádka kuchyňská“. Dále se prostírala ještě štěpnice. Kamenná budova pivovaru stála stejně jako hospodářský dvůr „po levé straně zámku“. Pivovar byl opatřen pálenou střešní krytinou („kůrkami“) s výjimkou „spilek, který šindelem krytý“, což jasně znamená, že spilky tvořily budovu plně nebo (spíše) zčásti samostatnou. Dvůr obsahoval stodolu, mléčnici, špýchary, zděnou kůlnu, dva dřevěné a došky kryté chlévy pro vepře a dva pro krávy, „marštal ode zdi“ (zděný chlév) s doškovou

střechou pro krávy, další chlév pro „prasný svinský skot“, prádelnu („prádlo“), ratejnu s vedlejší komorou, klenutou síní, kuchyňkou a „sednicí pro šafáře“. Zdá se, že hospodářský dvůr zaujímal prostor dvora dnešního, nebo aspoň přibližně, ale tehdy tu bylo mnohem více staveb, pravděpodobně menších. Některá z těchto stavení asi ještě odpovídala těm zmiňovaným v roce 1630.

Formulace „staré stavení k tomu zámku připojené“ naznačuje nějaké těsné napojení nového zámku na starý, buď přístavbou, anebo aspoň nějakou průchozí chodbou. Už jen proto, že to byla zřejmě budova aspoň dvoukřídlá a ne úplně malá, navíc dvoupatrová. Dokládá to i podrobný seznam všech místností v jednotlivých podlažích, provedený stejně zevrubně jako u nového zámku. Rozhodující pro její umístění je však informace z roku 1630, že toto stavení stálo nad tehdejší spilkou a současně v prostoru tehdejšího hospodářského dvora, nebo – a to spíše – těsně u něho. Protože spilka byla součástí budovy pivovaru, ale samostatně zastřešená šindelem (oproti pálené střešní krytině ostatních částí pivovaru), zdá se skoro jisté, že byla umístěna v pravé krajní třetině dodnes stojící dlouhé budovy pivovaru, oddělené zděným štítem. Od ní se terén plynule zvedá směrem k hospodářskému dvoru po boku zámku, v jehož areálu zhruba proti předpokládané spilce – vzhledem ke svahu nad spilkou – se prostírá barokní budova sýpky. Ta obsahuje v dolejší zhruba čtvrtině své délky v suterénu dva paralelní, příčně uložené sklepy po celé šířce půdorysu, valeně klenuté, s jazykovitým, to je výškově protaženým profilem valených kleneb. Takové profily valených kleneb se v našem prostředí stavěly běžně po celou dobu renesance jako projev jednoho

Obr. 15. Nalžovské Hory, zámek. Část renesanční hřebínkové klenby jedné z místností v přízemí. (Foto R. Kodera, 2011)

z latentních goticismů. Protože dnešní budova sýpky podle popisu v roce 1718 ještě nestála, a navíc sklepy pod sýpkou nejsou funkční ani obvyklé, mělo by tu aspoň nějakou svou část stát staré zámecké stavení. Mohlo navazovat dalším křídlem, možná někde v místech dnešní velké stodoly vedle, a dále se nějakým způsobem přímo napojovat na nový zámek. Jeho určitější podoba je zatím nezjistitelná. Leccos by mohl osvětlit případný archeologický průzkum terénu kolem.

Licence ke zprovoznění zámecké kaple po její úpravě nese datum 26. července 1744,²¹ což znamená mimo jiné prakticky jistě datum ukončení pozdně barokních úprav celého zámku, jak to bývalo tehdy běžné. Upřesňuje starší Schallerův údaj z roku 1788 o nádherně zřízeném („hergestellten“) zámku asi před 40 lety²² s veřejnou kaplí sv. Václava pod správou kaplana, také s krásnou okrasnou zahradou a nádherným „belle vedere“. Podobu tehdy barokně přestavěného zámku ukazuje ještě kopie barevné veduty z roku 1836, dnes se nacházející v kanceláři správy zámku (obr. 9).²³ Představuje zámek v podstatě už dnešního půdorysu, pouze bez jedné nárožní věžky, s výraznou hranolovou věží v ose průčelí, završenou cibulovitou barokní bání s lucernou. Sdružené okno nad portálem v patře věže nahoře rámuje křivkově dynamická římsa. Vpravo od zámku je patrný hospodářský dvůr s budovou sýpky, v podstatě totožnou s budovou dnešní, ale ještě bez budovy koníren. Mezi zámkem a sýpkou stála tehdy zděná kočárovna („Wagenschupfen“), podstatně ale odlišná od pozdější jednodušší kočarovny – trochu výše položená, téměř v místech později přistavěné stodoly, také o půdorysu protáhlého obdélníka, ne téměř čtverce jako kočárovna pozdější. Už v zahradě za zámkem, oddělené od hospodářského dvora vedle zámku plnou zdí s průjezdem, stála samostatná zděná budova jízdná („Reiterschule“). Pod budovou sýpky je zobrazena poměrně rozlehlá budova pivovaru, kolem níž dole obíhá zděná hradba s válcovou nízkou věží vlevo, nejspíš zbytkem opevnění někdejšího sídla. Tuto budovu (spíše její úpravu) datuje štít raně barokního typu někde do druhé poloviny 17. století. Vzdálenost pivovaru od zámku je tu hrubě zkrácena, obě budovy jsou od sebe ve skutečnosti mnohem vzdálenější. Podle obrazu tehdy končil prostor hospodářského dvora na zvýšené terase dolním koncem sýpky a byl na této

Obr. 16. Nalžovské Hory, zámek. Klenba v patře jednoho z rondelů. (Foto R. Kodera, 2011)

straně vymezen nízkou zídou. Pod ní se v mírném svahu až téměř k pivovaru rozkládala štěpnice s ovocnými stromy, oddělená od silnice přes pravděpodobně skalnatý pás svažujícího se terénu mřížovou ohrádkou, uprostřed s dvoukřídlými dřevěnými vraty. Pruh skalnatého terénu těsně navazuje na dolní stranu sýpky. Průhled otevřenými vraty vjezdu do nádvoří zámku ukazuje v části zadní strany zámku proti vjezdu ještě otevřenou arkádu v přízemí.

Barokní úpravy byly určitě podstatné a daly zámku vzhled většího pozdně barokního sídla včetně jeho parku a okolí. Další úpravy však byly podobně velkorysé, takže setřely podstatné slohové znaky barokní úpravy. Z interiéru se kromě některých kleneb v barokní podobě zachoval jen prostor zámecké kaple s výrazně konvexním zděným kůrem a zbytky nástěnných a klenebních maleb (obr. 10, 11). Samotný tvar plně zděného parapetu kůru nevypovídá o osobním slohu některého ze známějších architektů nic určitějšího, podobně jako i křivkově zvlněné římsy nad balkónovým oknem i pod střechem věže a tvar střechy vedle v ose průčelí. Plackové klenby ušlechtilých tvarů a proporcí, zachované v části patra arkád, rovněž nejsou dostatečně průkazné pro osobní sloh architekta. Až při těchto úpravách zanikly některé starší budovy hospodářského dvora a vznikla velká budova sýpky nad nejstaršími klenbami spilky pivovaru. Belveder zmiňovaný J. Schallerem je asi drobná bělostná stavba uprostřed parkové zeleně na výše uvedeném vyobrazení z roku 1836, zde však bez bližšího určení. Připomíná nejspíš centrální antikizující chrámek s kupolí a sloupky po obvodu, tedy typ pronikající k nám s raným klasicismem až někdy od šedesátých, častěji ale sedmdesátých let 18. století. Proto pravděpodobně nebyl belveder součástí pozdně barokních úprav

21 Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství, sign. D 40, 1772, XII, kart. 1498.

22 SCHALLER, J.: *Topographie des Königreichs Böhmen*, 3. Teil, s. 224.

23 Z originálu, který se nalézá v soukromém držení v Nalžovských Horách. Kolorovaná kresba na papíře. Signováno a datováno nápisem těsně pod vyobrazením – vlevo *Aufgenommen Silvester Kunerth*, vpravo *Gemahlt Joseph Finger im Jahre 1836*. V textu pod vyobrazením jsou německé vysvětlivky podle čísel přiřazených k jednotlivým budovám.

zámku, ale nejspíš vznikl teprve v době krátce před vydáním Schallerovy knihy v roce 1788. Úprava zámku a areálu v první polovině čtyřicátých let 18. století mohla souviset s masovou vlnou úprav zámeckých areálů těsně po francouzsko-bavorské okupaci v Čechách v období let 1741–1743, během které byla četná panská sídla poškozena.

Barevný obraz zámku z roku 1836 vznikl několik let před další velkou přestavbou probíhající od roku 1840. Možná jedním z motivů vzniku obrazu byla dokumentace dosavadní podoby zámku po smrti hraběte Rudolfa Taaffeho v roce 1830, kdy prvorozený, ale bezdětný František Taaffe přenechal Nalžovy hraběti Ludvíkovi Taaffemu, tehdy prezidentovi Vrchního soudu ve Vídni a rektoru vídeňské univerzity.²⁴ Právě Ludvík Taaffe se rozhodl zámek modernizovat. K nové přestavbě se zachovaly plány (obr. 12), datované 1840 a signované vpravo dole „Koch“,²⁵ tedy Heinrich Koch, tehdejší císařský architekt žijící ve Vídni, tvořící v celé rakouské monarchii. Zřejmě patřil k architektům-designerům, navrhujícím i detaily zařízení, jak dokazují dochované účty dalších umělců a řemeslníků ve Státním archivu ve Vídni. Dne 18. července 1842 malíř V. Holle (nebo Hölle) z Vídně písemně potvrdil, že obdržel 650 zlatých jako doplatek za malířské práce v zámku v Nalžovech. V 1. patře (nebo poschodí – „Gaden“), kde byly hlavní panské místnosti, měly být „stropy pilně a ozdobně vypracovány“ a stěny malovány na způsob architektury, štukatur nebo špalírů (tapet). Protože v přízemí byly prakticky všechny prostory klenuté, s velkou jistotou se jednalo skutečně o první patro, jež se vyznačuje místnostmi opatřenými naopak většinou plochými stropy. Byly tu také panské pokoje, pochopitelně s nejnáročnější výzdobou. Ve druhém patře měly být stropy vypracovány ve stejném duchu, ale jednodušší, na způsob špalírování. Ve 3. patře (zřejmě už v podkroví) byly stropy vymalovány pouze několika jednoduchými liniemi.²⁶

Z období let 1842–1845 pochází řada účtů se jmény různých uměleckých řemeslníků: zámečník Petr Helmský z Vídně (za kování na různé dubové dveře, za klíče, za mříže na hlavní zámecký balkon, 1842–1843), zámečník Ernst Schildt z Vídně (mříže k zábradlí dalšího o něco menšího balkonu), malíř znaků J. Fischer z Vídně (čtyři olejem malované a zlatem a platinou vyložené rodové znaky na zámek, 1845), kamnář Antonín Huber z Lince (jedna bílá švédská kamna s mosaznými dvířky, 1842), měďař Karel Strisl z Vídně (dva měděné kotlíky k okapu a další, 1842). Všechny tyto práce byly provedeny podle návrhů architekta H. Kocho, jak je v dokumentech výslovně uvedeno, někde je i připsáno jeho dobrozdání s podpisem.²⁷

Až v rámci těchto úprav byla přistavěna budova koníren, uzavírající dolní stranu hospodářského dvora, dále budova stodoly těsně navazující na budovu sýpky (nejspíš v místech starší kočárovny), nová kočárovna o něco níže, a také soubor pivovarských sklepů pod novými konírnami, který využil i dvou starších sklepů renesančních pod dolním koncem sýpky. Přístavba dalších sklepů těsně při silnici následovala až v roce 1900.²⁸

Slohové sjednocení fasád zámku v duchu pozdního empíru zbavilo zámek dřívější barokní vnější podoby (obr. 13, 14), s výjimkou ostění většiny oken (kromě hlavního průčelí). I vnitřek byl přestavbou podstatně dotčen, byt starší klenby alespoň zčásti zůstaly (obr. 15). Výtvarná

úroveň této přestavby je jen standardní, slohově nepřiliš vyhraněná, někde na pomezí empíru a novorenesance, hlavně v interpretaci a členění stavebních hmot. Ještě větší uvolnění slohových norem empíru je patrné v detailech zařízení, třeba u krbů a zrcadel, kde se uplatňuje už i druhé rokoko. Podobně je tomu u klenby patrové místnůstky jednoho z nárožních rondelů s nepravými vezdnými žebry z tmavě mořeného dřeva s trojúhelnými lunetami, kde jako základní tvarový motiv dominuje ostré vyhocení (vzdálená, značně volná variace na motivy gotiky; obr. 16).

Novější nálezy potvrdily, že dnešní zámek v Nalžovských Horách se od svého vzniku – nejspíš ve dvacátých letech 17. století – od své původní pozdně renesanční podoby ve své hmotě a půdorysu odlišil jen minimálně. Vlastně jen přístavbou jedné nárožní vížky na konci krátkého křídla, prodlužujícího průčelí, která pochází až z doby pozdně empírových úprav. Nepravidelný nebo spíše jen zčásti pravidelný půdorys i nestejně vysoko uložené podlahy jednotlivých křídel, podmíněné i nerovným terénem, nejsou pro českou a nakonec ani zaalpenskou renesanci ničím neobvyklým. K původnímu zámku patřila i hranolová věž přibližně v ose hlavního průčelí s vjezdem do nádvoří, a také zámecká kaple, včleněná jako částečně samostatná stavba do jednoho z bočních křídel. Podařilo se zjistit, že k příslušenství zámku patřila i samostatně, v zahradě za zámkem stojící budova lázně se dvěma místnostmi. Pozdější úpravy nového zámku – pozdně barokní, skončená v roce 1744 vysvěcením upravené zámecké kaple, i pozdně empírová od roku 1840 – se podstatněji nedotkly stavební hmoty ani prostorového členění. Soustředily se na úpravy vnějšku a interiéru včetně části kleneb a asi většiny stropů. Průzkum s vysokou pravděpodobností odhalil i místo, kde stával starší zámek nebo tvrz – při hospodářském dvoře a současně i nad pivovarem jako dvoupatrové stavení s nárožní vížkou. Prakticky jistě z této tvrze zůstaly jen dva paralelně uložené sklepy pod koncem pozdně barokní sýpky, možná i části obvodových zdí této sýpky. Ke starému zámku patřila i samostatně stojící budova lázně uvnitř hospodářského dvora. Starý zámek po stavbě zámku nového sloužil jako obydlí zámeckých úředníků a zanikl až při pozdně barokních úpravách zámku a zřejmě i celého areálu, asi při stavbě nové sýpky. Někdy v raném klasicismu vznikl antikizující altánek v zámeckém parku v podobě kruhového chrámku s centrální kupolí a volnými sloupy po obvodu, označený J. Schallerem v roce 1788 jako vyhlídka („*belle vedere*“). Až s pozdně empírovou přestavbou vznikla nová kočárovna uvnitř hospodářského dvora, nová stodola, asi zčásti na místě kočárovny starší, a také budova koníren, uzavírající hospodářský dvůr, spolu s pivovarskými sklepy v suterénu. Ty byly rozšířeny v roce 1900 další přístavbou při silnici.

24 Ústní sdělení S. Bouzka, správce zámku v Nalžovských Horách, Nalžovské Hory, dne 9. 3. 2011.

25 Státní oblastní archiv Plzeň, Velkostatek Nalžovy, M 200.

26 Staatsarchiv Wien, FA Taaffe, karton označený Schloss Ellischau, Schloss Kapelle 1843–1855.

27 Tamtéž.

28 Státní oblastní archiv Plzeň, Velkostatek Nalžovy, M 173.

Prameny

- Archiv pražského arcibiskupství (APA), sign. C 89, 1675, I-II, kart. 869; sign. D 40, 1772, XII, kart. 1498.
 Národní archiv v Praze, Desky zemské větší (DZV) 158, D 14; 309, T 8.
 Staatsarchiv Wien, Familienarchiv (FA) Taaffe, karton Schloss Ellischau, Schloss Kapelle, 1843–1855.
 Státní oblastní archiv (SOA) Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuka, Velkostatek Kanice, inv. č. 92, kart. 12, složka Znalecký popis kanického velkostatku včetně popisu zámku, Velkostatek Kanice, M 19 – plánek *Schloss Kanitz, Freitreppe zu veranda*, černobílá kresba tuší bez podpisu. Čelní pohled, půdorys, řez a příčný řez. Datováno vlevo dole *Plan in Mai 1924*; Velkostatek Nalžovy, M 200, M 173.
 Státní oblastní archiv (SOA) Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv (RA) Černínů, Czernin H. J. 1705/VII–XII, kart. 305, složka Výpisy o panství a tvrzi Kanice; Velkostatek Chudenice, kart. 288, sign VI Bb/2e, složka Kanice, zámek, 1722–1727.

Literatura

- Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 4. díl. *Západní Čechy*. Praha, Svoboda, 1985.
 KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 7. díl. Str-U. Praha, Libri, 2008, s. 143–144.
 RYŠAVÝ, Vratislav: Několik poznámek k barokní architektuře západních Čech. In *Minulostí Západočeského kraje*. 25. Plzeň, Archiv města Plzně, 1989, s. 129–150.
 ŘÍČÁK, Emanuel Václav: *Dějepis města Přeštic a jeho okolí*. Praha, Em. Petřík, 1864.
 SCHALLER, Jaroslav: *Topographie des Königreichs Böhmen*. 3. Teil. *Prachiner Kreis*. Prag und Wien, K. k. Normalbuchdruckerei, Wenzel Piskaczek Fakt., 1788.
 ÚLOVEC, Jiří: *Hrady, zámky a tvrze Klatovska*. Praha, Libri, 2004.
 ÚLOVEC, Jiří: *Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech*. 1. díl. A–M. Praha, Libri, 2003.
 VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha, Libri, 2001.

Summary

On the architectural history of the manor houses at Kanice and Nalžovské Hory

Keywords: archival research — Kanice — František Maxmilián Kaňka — Jindřich Koch — Nalžovské Hory — Matyáš Pazourek — architectural history

In 1705, according to the recent archival research, the manor house at Kanice still had only three wings. Two wings were situated by the north-east corner (to the left of the main entrance), with the third one almost new and half-built at that time. The structure then had two stories. In the course of the Baroque remodelling of the keep, carried out by the Černín family's architect František Maxmilián Kaňka in 1722–1723, upon adding a fourth wing, a closed courtyard came into existence, while the structure was lowered by removing the second floor. Nevertheless, the exceptionally high courtyard gateway on the level of the ground-floor and the first floor was maintained even after that remodelling. Courtyard rooms were connected through a wooden, green-coated gallery. Green-painted were also all wooden external components – doors, windows, shingle roofing. The paintwork was performed in 1727 by the painter Matyáš Pazourek from Dobřany who in the same year coated the plastically protruding architectural mouldings on the wall's white surface

in the *al secco* style with a red oil paint. Some time in the second half of the 18th century, the wooden galleries were replaced with a brick corridor running along the courtyard both on the ground-floor and on the first floor. Originally, the corridor was enhanced with open arcades. The last remodelling in the Neo-Renaissance style was implemented some time before 1886.

The manor house at Nalžovské Hory came into existence some time in the third decade of the 17th century as a late Renaissance structure. Already at that time, it had a tower in the main front's axis, a polygonally closed chapel and three corner turrets. In 1718, the old manor house's structure still stood close to the new manor house at the outskirts of the farmyard. The Baroque remodelling of the manor house was completed in 1744 by adaptations in the chapel, while the old manor house was totally replaced with a large granary. The early Classicist summer-pavilion „*belle vedere*“ came into existence some time before 1788 (*cf.* Schaller). The remodelling in the late Empire style, commenced in 1840 according to the plans by the Viennese architect H. Koch (who also designed the paintings in the rooms and architectural accessories implemented by Viennese professionals), added the manor house with a new barn, a carriage barn, stables and brewery cellars.

(Translated by Karel Matásek)

Průzkum zanikajícího lesoparku Prašivice u Nalžovských Hor

DAVID TUMA – VERONIKA ZELINKOVÁ

Klíčová slova: Nalžovské Hory — Prašivice — Ludvík Taaffe — romantický lesopark — umělá zřícenina hradu Ballymote — kamenné fantaskní skulptury — rekognoskace terénu — antropogenní útvar

Lesopark Prašivice se nachází v okrese Klatovy, 1,75 km severovýchodně od města Nalžovských Hor, na stejnojmenném kopci s nejvyšší nadmořskou výškou 575 m. Prašivický vrch představuje výraznou krajinnou dominantu zobrazovanou v mnoha kartografických pramenech. První vojenské mapování ze sklonku 18. století a takzvaný císařský otisk mapy stabilního katastru z roku 1837 zachycují zde ještě kompaktní lesní porosty, které protínala pouze cesta ke vsi Neprochovy. Teprve v době mezi lety 1837–1845 došlo k úpravám hospodářských lesů do podoby parkového lesa, doplněného romantizujícími stavbami a skulpturami. Zatímco uvedená katastrální mapa z roku 1837 zobrazuje les jako nečleněný útvar s vysokým podílem mladších porostů, na mapách takzvaného Františkova mapování (1844–1845) je již zřetelná základní osová dispozice. Při třetím vojenském mapování (1879) byly ve zkoumané lokalitě zakresleny některé stavby s jejich popisy („Ruine“, „Gloriet“). Areál lesoparku Prašivice nejdrobněji zachycuje porostní mapa revíru Nalžovy z roku 1886 (obr. 1).¹ Adaptaci na parkový les zmiňují i písemné prameny (obecní kroniky, regionální literatura).

Adaptace hospodářského lesa na romantický lesopark probíhala za života hraběte Ludvíka Taaffeho (1791–1855). Kompaktní lesní porosty byly tehdy rozčleněny sítí cest, jejíž základ tvořily dvě na sebe kolmé komunikace umístěné v nově vytvořených průsecích. Tato cestní síť je orientována ke světovým stranám a respektuje trasu starší cesty od Nalžovských Hor k Neprochovům. Od ní se odvíjely cesty nižšího řádu – organicky tvarované pěšiny, které zabíhaly do lesních porostů a zpřístupňovaly jednotlivé parkové stavby.

Romantická úprava lesoparku citlivě využila členitosti terénu, sníženin s akumulací vody a shluků balvanů k umocnění dramatické, tajuplné atmosféry. Na pohledově exponovaných místech byly umístěny drobné stavby, postavené za účelem zpestření pobytu návštěvníků. Výraznou dominantou, umístěnou na východní ose, se stal osmiboký objekt gloriety,² kterým bylo možné projít a pokračovat z lesoparku na cestu k obci Zahrádka. Od gloriety vedla pěšina, která opisovala oblouk směrem k severu a v její blízkosti byly upraveny kamenné balvany do podoby draka, želvy a žáby.

Na opačné, tedy západní straně lesoparku najdeme umělou zříceninu hradu Ballymote – ústřední stavbu celého komplexu. Romantická zřícenina tvoří doslova kulisu obrácenou směrem k nalžovskému zámku. Situována byla mimo hlavní pohledové osy lesoparku, čímž se posílil moment překvapení u každého, kdo ji zahlédl a jakoby objevil. Dnes jsou lesní porosty na Prašivici natolik

kompaktní, že se Ballymote v dálkových pohledech uplatňuje pouze minimálně, a to především mimo vegetační období. V porovnání s jinými obdobnými romantickými stavbami je prašivická ruina úměrná prostoru, ve kterém se nachází; je citlivě zasazena do terénu a vyznívá harmonicky ve spojení s okolní krajinou.

Stav lesoparku Prašivice se zhoršuje již od třicátých let 20. století, kdy rod Taaffe prodal nalžovské panství. Degradace drobných staveb (lávek, nadzemních částí altánů) a vybavení lesoparku probíhala relativně rychle, což je pochopitelné, neboť tyto objekty byly vytvořeny z materiálů s krátkou životností. Nicméně proces jejich archeologizace lze postihnout prostřednictvím reliéfních antropogenních tvarů, viditelných na úrovni současného terénu.³ Díky kontinuálnímu hospodaření v lese nebyly sice nikdy výrazně narušeny hlavní kompoziční vazby, ale došlo ke změnám v druhové skladbě lesního porostu a k výraznému zhoršení stavu cest nižší kategorie. Část cestní sítě docela zanikla.

Lesopark Prašivice lze označit za unikátní romantiko-historizující krajinný komplex, který nemá v západních Čechách období (ideově je do jisté míry spřízněn se staršími a daleko náročněji pojatými příklady romantické úpravy krajiny kolem zámků v Lednici, ve Vlašimi, Slatiňanech nebo na Sychrově).⁴ Jedná se o dílo dokumentující výraznou etapu zahradní a krajinářské tvorby. Do současné doby nebyly podrobněji zkoumány jeho širší krajinné vazby, neproběhl ani dostatečný terénní průzkum a vyhodnocení areálu jako celku.

Metody a cíle průzkumu

Cílem průzkumu bylo zdokumentovat a popsat současný stav nemovitých památek, a rekonstruovat tak původní

1 Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuku, fond Velkostatek Nalžovy, *Porostní mapa revíru Nalžovy*, inv. č. 422, M 91.

2 Terminologie k drobným parkovým stavbám je v článku převzata z PACÁKOVÁ-Hošťálková, B. et al.: *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 447–473.

3 Reliéfní antropogenní tvary představují archeologické situace rozpoznatelné vizuálně na úrovni současného terénu. Lze je tak zkoumat povrchovým výzkumem, aniž by bylo nutné zapojit destruktivní metody (odkryv).

4 PACÁKOVÁ-Hošťálková, B. et al., c. d., s. 194–201, 375–376, 386–387, 418–420.

podobu parku a jeho další vývojové fáze. Území bylo podrobeno nedestruktivnímu terénnímu průzkumu (rekognoscaci), který byl zaměřen na studium dochovaných staveb, ale i zaniklých antropogenních tvarů terénního reliéfu souvisejících s romantickou úpravou vrchu Prašivice (obr. 2). Za pomoci dohledaných historických pramenů a po provedené terénní rekognoscaci se podařilo identifikovat řadu dalších zaniklých drobných staveb. Nalezené antropogenní tvary byly následně zdokumentovány, popsány a polohopisně zaměřeny pomocí stanice GPS (Garmin Oregon).

Nejdříve se průzkum zabýval celkovým půdorysným a prostorovým uspořádáním lesoparku, identifikací, zaměřením a popisem dochovaných i zaniklých staveb, cestní sítě a dalších prvků kompozice. Následně se přikročilo ke studiu jednotlivých staveb, jejich dějin, popřípadě vývoje a jejich funkce v lesoparku. Současně byly zkoumány širší pohledové vazby lesoparku na okolní kulturní krajinu a její nejvýznamnější prvky (zámek, zámecký park a město Nalžovské Hory, hájovny Miřenice, Krutěnice, soustavy rybníků a solitérné stojících staveb v krajině a jiné).

Stručné dějiny lesoparku Prašivice⁵

Vznik lesoparku s umělou zříceninou hradu Ballymote souvisí, jak již bylo výše zmíněno, s osobou hraběte Ludvíka z irského rodu Taaffe, který vlastnil nalžovské panství v období let 1769–1937. První datace spojená s úpravami parku se objevuje až v Rybákově pojednání o dějinách Stříbrných (Nalžovských) Hor, podle něhož došlo roku 1842 mimo jiné k přeměně lesa Prašivice v „promenádní“ lesopark, ke stavbě zříceniny hradu Ballymote a následnému zbudování tří mysliven⁶ (v Nalžovech, Miřenicích a Krutěnicích).⁷ K miřenické myslivně se podařilo dohledat dobovou plánovou dokumentaci.⁸ Při porovnání s myslivnou v Nalžovech, situovanou na okraji lesoparku Prašivice, lze konstatovat, že všechny tři právě zmíněné myslivny mohly vzniknout podle jednoho vzoru.

Přesnější informace o okolnostech výstavby umělé hradní zříceniny a dalších objektů lesoparku přináší až kronika z roku 1936.⁹ Podle svědectví pamětníka událostí ze sedmdesátých let 19. století měla výstavba zříceniny sloužit jako reminiscence hradu Ballymote v Irsku. Ve vzpomínkách je upřesněn vznik gloriety („altánek výhlední“), jehož stavba měla probíhat přibližně v období let 1872–1874 za nadlesního Bedřicha Schwarze a adjunkta Josefa Ingeduldema. Právě tehdy měl být v lese zřízen i rozměrný dřevěný deštník obklopený kamennými lavičkami, který stál vedle cesty směřující ke zřícenině; v době zpracování paměti do kroniky ho pamětník uvádí jako zaniklý s lavičkami porostlými mechem. Lokalitě s deštníkem se říkalo „U paraplete“. Kamenná skulptura želvy vznikla podle pamětníka později, doba provedení skulptury draka mu nebyla známa. V první třetině 20. století lesopark zpustl a obnoven byl až v roce 1936 za nadlesního Horčíka zřízením lávek, úpravou pěšin, zhotovením dřevěných hřibů a jejich rozmístěním podél cest. V rámci těchto opatření bylo zavedeno vstupné do areálu lesoparku. Vstupenku si zájemce mohl koupit na lesním úřadu za 5 Kč.

Již na počátku roku 1934 se obec Nalžovy zajímala o odkoupení lesa Prašivice od Ing. Edwarda Taaffeho. Přizvaný znalec odhadl cenu lesa na 250 000 Kč. Vlastník však požadoval 680 000 Kč, a asi proto z obchodu sešlo. V témže roce byla na majetek rodu Taaffe uvalena nucená správa. Teprve v roce 1937 se E. Taaffe rozhodl Nalžovy s dvory Sedlečko a Krutěnice prodat a s rodinou odešel do Irska. V roce 1950 byl les Prašivice s myslivnou čp. 54 (celkem plocha o výměře 68 ha) předán na základě rozhodnutí Ministerstva zemědělství do držby a užívání Obci nalžovské.¹⁰ Později zde za stát jako vlastníka působily Československé státní lesy v Plzni (Lesní závod v Kašperských Horách). Roku 1957 byla místním mysliveckým spolkem provedena renovace skulptury draka. Během šedesátých let park velmi zpustl, objekty v něm byly v různé míře poškozeny. V sedmdesátých letech 20. století se obecní kronikář Jan Stupka výrazně zasazoval o záchranu lesoparku (články v tisku, jednání s místním národním výborem a s představiteli okresního i krajského národního výboru). V roce 1973 byl vypracován záměr generální opravy cesty a parku Prašivice s rozpočtem 50 000 Kčs. O rok později, dne 4. 8. 1974, Místní národní výbor Nalžovské Hory požádal Okresní národní výbor v Klatovech o mimořádnou dotaci ve výši 300 000 Kčs na úpravu komunikací a památek v lese Prašivici. Projektová dokumentace byla do Klatov zaslána 18. 10. 1974.¹¹ Předpokládané stavební a udržovací práce nebyly však nikdy realizovány.

Od roku 1983 je areál lesoparku Prašivice (park, zřícenina hradu, gloriety, hájovna čp. 54, kamenné plastiky draka, želvy a žáby) státem chráněnou kulturní památkou, evidovanou v Ústředním seznamu kulturních památek pod rejstříkovým číslem 26300/4-4158.

Umělá zřícenina hradu Ballymote

Umělá hradní zřícenina byla vybudována pravděpodobně v roce 1842. Dostupné historické prameny i dochovaný název zříceniny dosvědčují inspiraci středověkým hradem Ballymote (poprvé zmiňovaným roku 1300, irsky *Ath-cliaith-an Chorainn*, později *Caisleán Bhaile an Mhóta*), který se nachází ve stejnojmenném městě v hrabství Sligo v Irsku.¹² Rod Taaffe držel tento hrad během první poloviny 17. století. Jde o hrad kastelového typu, postavený na přibližně čtvercovém půdorysu a zesílený

5 Zpracováno Mgr. Michalem Rysem na základě dohledaných písemných pramenů.

6 RYBÁK, J.: *Dějiny města Hor Stříbrných*, s. 9–10.

7 Nejstarší související historický pramen tyto skutečnosti uvádí bez datace. Viz KOLÁR, M.: *Geschichte der Herrschaft Eilschau-Nalžovy*. [Nestr. rukopis].

8 Státní oblastní archiv Plzeň, fond Velkostatek Nalžovy, *Plán lesovny a vedlejších budov severně od Miřenic*, kolem roku 1840.

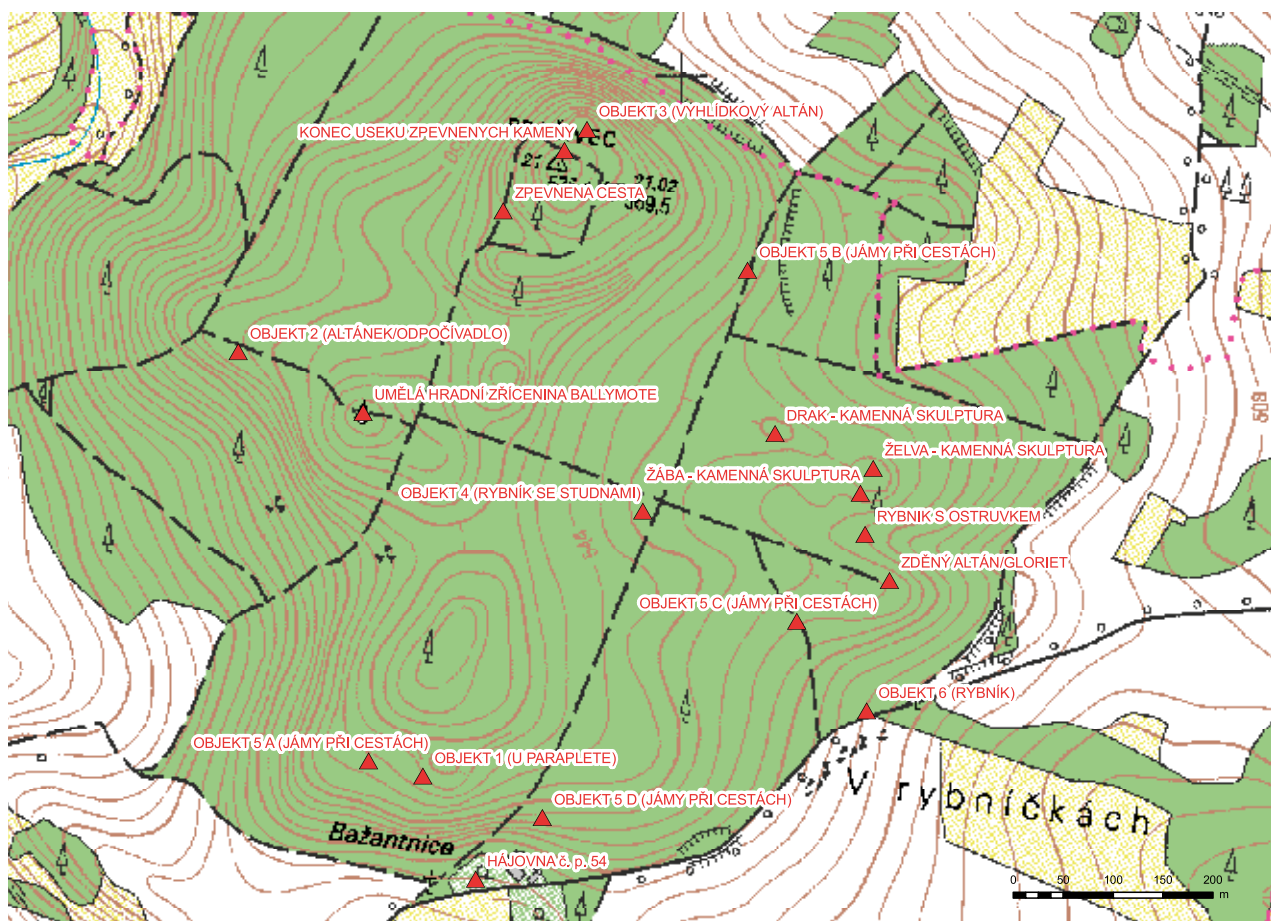
9 *Kronika obce Nalžovy/Nalžovské Hory*.

10 *Kronika obce Nalžovy/Nalžovské Hory*, 8. díl, s. 204, 290–291, 420.

11 *Kronika*, cit. 9, s. 6–7, 9, 33, 40.

12 O'RORKE, T.: *The history of Sligo*, s. 158–159.

Obr. 2. Prašivice u Nalžovských Hor, podkladní mapa areálu kulturní památky v měřítku 1 : 10 000 s vyznačenými objekty a jejich popisy. (Zaměření GPS stanic Garmin Oregon D. Tuma, digitální zpracování Ž. Sedláková)

šesti věžemi. V porovnání s ostatními irskými hrady v okolí (Ballyara, Moygara, Ballintubber) se vyznačuje větší monumentalitou a symetrií řešení, a podobá se tak spíše hradům zakládaným anglickým králem Eduardem I. ve Walesu po jeho dobytí roku 1282.¹³ Inspirace původním irským hradem při stavbě umělé zříceniny v lese Prašivici byla v duchu tehdejších romantických tendencí spíše volná. Realizována byla pouze část půdorysu, v podstatně skromnějším měřítku. Nelze tedy mluvit o kopii irského hradu Ballymote, ale spíše o volnější dispozici inspirované irskými hrady.

Pro výstavbu hradu Ballymote byla zvolena západní strana lesoparku, která umožňovala rozvinutí pohledových vazeb mezi zámeckým areálem a městem Nalžovské Hory a Prašivicemi. Vizuální propojení umělé zříceniny s objekty v Nalžovských Horách bylo možné za předpokladu, že se v okolí Ballymote nacházel tzv. nízký les, tedy vegetativně obnovovaný porost kácený v krátkém časovém intervalu.

Dominantním objektem zříceniny je okrouhlá bašta (věž) zakončená cimbuřím a stanovou střechou (obr. 3, 4). Průměr bašty činí 4,05 m, přičemž tloušťka zdi je 0,85 m. Uvnitř bašty byly do kapes ve zdivu (dnes zazděny a omítnuty) zabudovány jednotlivé dřevěné stupně točitého schodiště, stoupajícího vzhůru až do úrovně oken. Všechny válcové věže hradu byly vyzděny

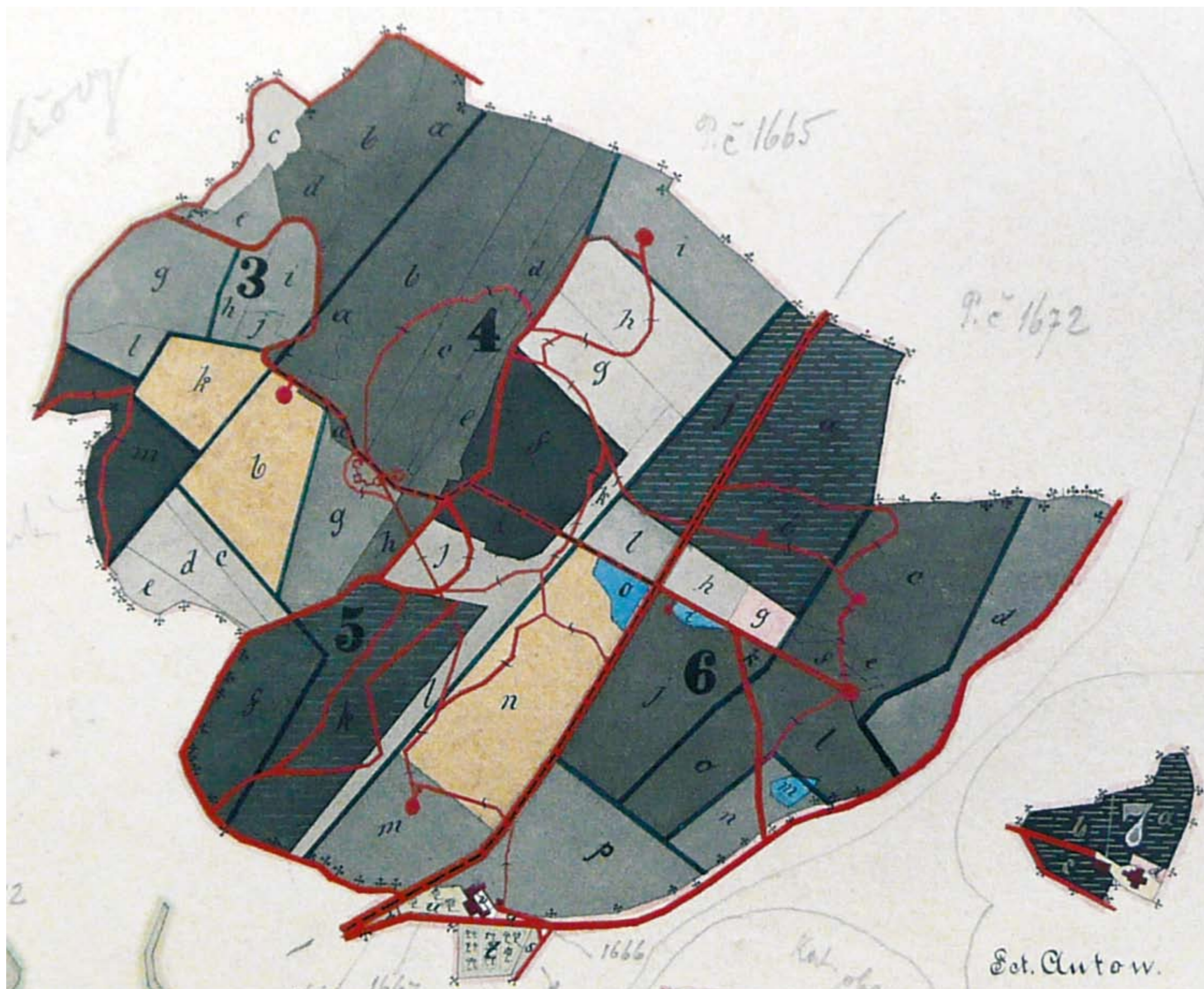
v plném rozsahu pouze nad větší částí kruhového půdorysu; v prostoru mezi volnými okraji zděného pláště vznikl průhled do nitra válcové věže na celou její výšku a v úrovni s okny bylo umístěno jednoduché dřevěné zábradlí, zasazené do mohutných kapes zdiva (obr. 5). Zábradlí tvoří nahrubo opracovaný trám ve tvaru rozevřené podkovy se zádlaby pro čepy stojek zábradlí s rozpěrami. Madlo je prkenné (nejstarší letopočet vyrytý na něm některým z návštěvníků je 1916). O dalších konstrukčních detailech se už lze jen dohadovat. Okna směřující do třech světových stran, dvě podél hradeb a jedno čelním směrem, umožňovala rozhled v rámci areálu hradu a dále na Nalžovské Hory.

Vlivem zanedbané údržby od poloviny 20. století se přístup na hlavní hradní baštu (vyhlídku) nacházel v havarijním stavu. Část střechy se propadla, k odstranění schodišťových stupňů a schodišťového vřetene došlo ještě dříve. Po zimě roku 2011 se propadla střecha a v květnu téhož roku byly odstraněny poslední pozůstatky dřevěné vyhlídky.

Na východní straně hradní zříceniny byla rovněž vybudována okrouhlá bašta o průměru 4,2 m a tloušťce zdiva 0,8 m; zeď, která ji propojuje s vyhlídkou, je dlouhá

13 HALLAK, J.: *County Sligo*, s. 109.

Obr. 1. Prašivice u Nalžovských Hor (okr. Klatovy), porostní mapa revíru Nalžovy. L. Holderied. 1886, 1 : 8 640, kolorovaná, 63 × 47 cm. Číslo uvedená na mapě označují porostní oddíly (3 – U Velenovan; 4 – Těchonický vrch; 5 – U hradu; 6 – U Draka; 7 – Sv. Anton). Písmena označují věkové stádium porostů. (Reprofoto, SOA Plzeň, inv. č. 422, č. mapy M 91)

Obr. 3. Prašivice u Nalžovských Hor, hradní zřícenina Ballymote. Hlavní brána a dvě okrouhlé bašty při pohledu od jihovýchodu. (Foto D. Tuma, 2011)

11,95 m. Po 6,3 m od vyhlídkové bašty byla v této spojovací zdi provedena přístupová brána s gotickým obloukem. Východní baštu ukončuje krátký úsek zdi dlouhý 3,2 m, který má pohledově uzavírat celý areál východním směrem.

Naopak směrem na západ od vyhlídkové bašty byla provedena zeď na půdorysu písmene L, a to v délce 12,09 m, s kratší stranou dlouhou 4,48 m. Západní stranu pak vyplnila čtverhranná věžová stavba, zapojená do schématu dalších zdí, o vnitřních půdorysných rozměrech 4,13 × 4,27 m a tloušťce zdi 0,8 m. Tato věž evokuje nejen obranný, ale i obytný hradní prvek, jak naznačují velká pravouhlá okna umístěná na východní a západní straně věže. Vstup je možný pouze z vnitřního jádra hradní zříceniny. Směrem vzhůru se tloušťka zdiva zmenšuje. Pravidelné kapsy po trámech a ustupující tloušťka zdi odkazují na vložená patra.

Poslední velký úsek hradeb propojuje zdi dlouhou 12,3 m čtverhrannou baštu se severozápadní válcovou baštou o průměru 4,7 m a tloušťce zdiva 0,8 m. Severní hradba je příznána pouze v krátkém úseku dlouhém 2,75 m.

Zajímavé jsou některé další skutečnosti. Po vytyčení stavby v terénu následovalo vyzdění mohutných základů, které respektují přirozený terén. Tloušťka zdi provedených z lomového kamene na těchto základech ustupuje

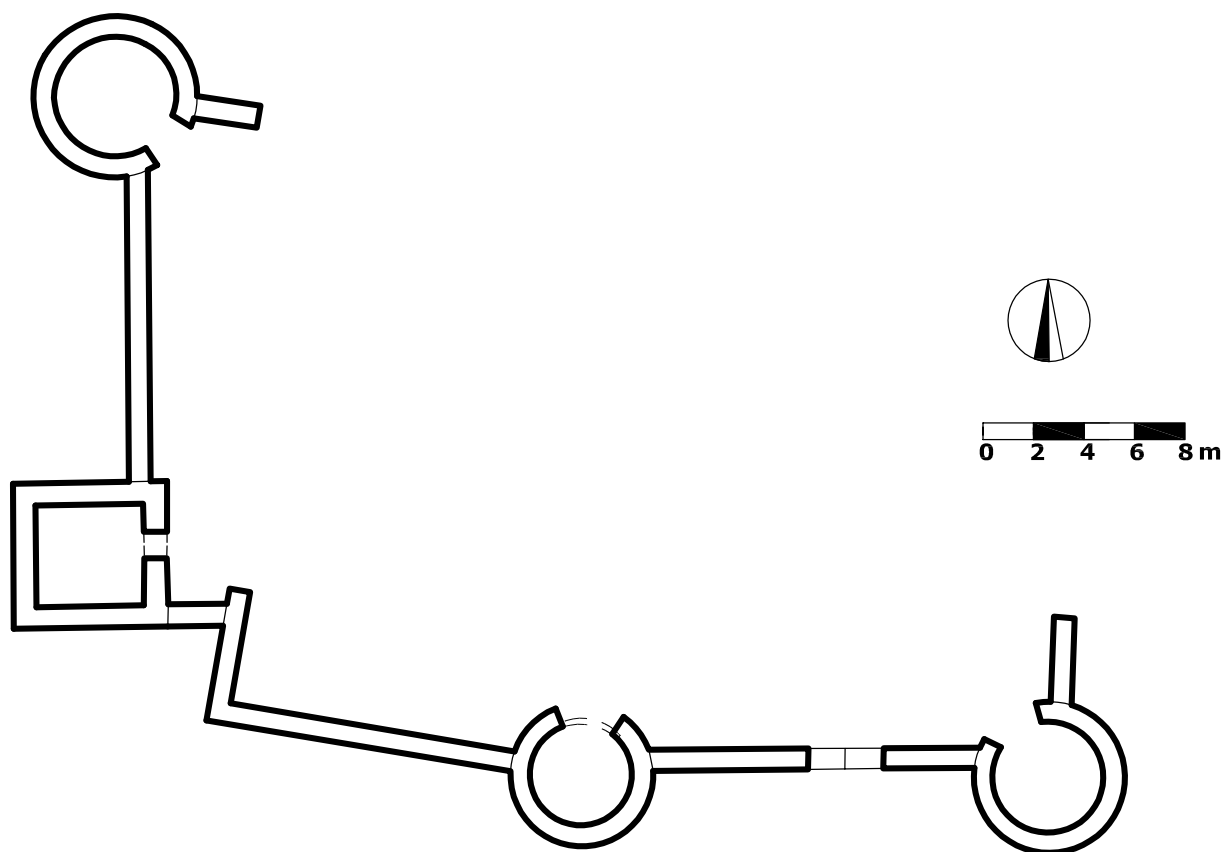
na některých místech pouze o 2–3 cm z vnější strany. Pro dosažení věrné napodobeniny hradní zříceniny nechybějí ani náznaky ochozu na hradbách s částečně ustupující tloušťkou zdiva vnitřní hradby nebo kapsy po trámech nesoucích hradební ochoz. Na stavbě byly použity materiály místní horninové báze. Rovněž struktura plniva a pojiva vykazuje známky záměrného použití méně kvalitních přísad. Velké spáry zdiva vyplnilo větší množství malty s nastrkávanými drobnými kamínky, které spoluvytvářejí charakteristickou strukturu obvodového pláště.

Hájovna čp. 54

Jedná se o klasicistní stavbu, zachycenou na mapě stabilního katastru z roku 1837. Podle písemných pramenů vznikly tři hájovny (Nalžovy-Prašivice, Krutěnice a Miřenice) v návaznosti na budování parku ve čtyřicátých letech 19. století tak, aby byly navzájem pohledově propojeny.¹⁴ Při studiu stavebních plánů k hájovně v Miřenicích se nabízí hypotéza, že podoba hájoven v Miřenicích a Krutěnicích vycházela z tehdy již stojícího objektu hájovny v Nalžovech-Prašivici (obr. 6, 7, 8).

¹⁴ RYBÁK, J., c. d., s. 10.

Obr. 4. Prašivice u Nalžovských Hor, hradní zřícenina Ballymote. Situace. (Zaměření M. Rys, V. Zelinková, kresba D. Tuma, 2011)

Ústřední stavbu obdélného půdorysu ukončuje valbová střecha. Průčelí je pětiosé, uprostřed je situován hlavní vchod. Na obytnou budovu navazují dvě obdélná hospodářská stavení se sedlovými střechami, uzavírající zadní stranu dvora pod svahem.

Gloriet

Gloriet byl od svého vzniku výrazným prvkem celé kompozice (obr. 9). Ve východní části lesoparku se jedná o jedinou doloženou drobnou stavbu, která měla uměleckořemeslnou a malířskou výzdobu. Význam gloriety se odrážel i v úpravě lesní partie navazující na stavbu. Z ikonografických pramenů je patrné, že svah klesající od gloriety směrem k severovýchodu byl odlesněn a osázen nízkou vegetací s polštářovitým nebo poléhavým charakterem růstu (keře, polokeře, pravděpodobně i trvalky). V souvislosti s irským původem rodiny Taaffe se lze domnívat, že úprava svahu pod gloriety měla evokovat krajinu severských ostrovů, pravděpodobně irská vřesoviště. Zánik této úpravy je možné spojit především s vysokými nároky na údržbu a neschopností rostlinného společenstva přizpůsobit se změnám stanovištních podmínek (například nedostatek světla) a konkurenčnímu tlaku domácích dřevin. Stejně pravděpodobné je, že plocha byla záměrně zalesněna poté, co došlo k potlačení uměle založeného společenstva.

Osmiboká zděná stavba gloriety vznikla pravděpodobně až v období let 1872–1874 v průhledu osou parku směrem východ–západ (obr. 10). Členěna byla gotizujícími hrotitými okny, průchod gloriety umožňovaly dvojce dveře osazené na ose parku. Podle informací z obecních kronik byla okna kdysi opatřena okenicemi a výplněmi s barevnými skly. Interiér byl malovaný a vybaven nábytkem z březového dříví.¹⁵ Pozůstatky nástěnných maleb jsou patrné dodnes; na stropě najdeme znak rodu Taaffe s mottem v nápisové stuze „*In hoc signo spes mea*“ (V tomto znamení je má naděje).

Gloriet, stojící na zvýšeném upraveném terénu, má průměr 6 m. Základy tvoří kamenné plotny. Poměrně nečitlivými úpravami prošel gloriety ve 20. století, kdy byly zazděny zadní – východní dveře a do předního – západního vstupu byla osazena dveřní výplň s dřevěnou zárubní, nerespektující hrotitý záklenek. Oba vstupy mají šířku 126 cm a výšku 247 cm. V zadní části byly nalezeny dvě železné skoby sloužící pro upevnění dřevěných hrotitých rámu ve špaletě. Oba okenní otvory s výškou 152 cm a šířkou 106 cm jsou rovněž zazděny; výška jejich parapetu byla 90 cm. Vnější plášť stavby je opatřen profilovanou hlavní římsou, zhotovenou ze dřeva. Stanovou šindelovou střechu gloriety zakončovala na špičce osazená makovice s hrotem.

¹⁵ *Kronika*, cit. 9, s. 290.

Obr. 5. Prašivice u Nalžovských Hor, hradní zřícenina Ballymote. Vyhlídková bašta s dřevěným zábradlím uzavírajícím její severní stranu, stav konstrukce krovu před zřícením po zimě roku 2011. (Foto M. Rys, 2011)

Gloriet je dnes ve špatném technickém stavu a vykazuje vážné statické poruchy. Dlouhodobě zanedbaná údržba střechy způsobila zatékání do stropní konstrukce s výmalbami. Působením vody, dřevokazných škůdců a hniloby došlo ke zřícení části podhledu na jižní straně a k degradaci vnitřní výmalby, znázorňující kdysi pohledy do krajiny a vegetabilní motivy.

Fantaskní skulptury – drak, želva, žába

Podél obloukovitě trasované cestičky směřující od gloriety k severnímu průseku byly upraveny tři solitérní balvany do podoby draka, želvy a žáby. První dvě skulptury vznikly asi současně s gloriem, tedy v sedmdesátých letech 19. století. Na jejich zhotovení se měl podílet ve své době významný místní kamenický mistr Jan Kvíčala.¹⁶ Doba vzniku třetí plastiky – žáby, umístěné na mírném pahorku, není zatím známa.

Všechny tři plastiky jsou barevně natřené, tak aby bylo lépe na první pohled zřejmé, o jakou bytost se jedná. V případě draka byly pro umocnění efektu do štěrbin

mezi kameny vsazeny dřevěné zuby zalité betonem (obr. 11). Kámen znázorňující želvu byl doplněn betonovým výduskem hlavy, trupu a noh zvířete a v prostoru za želvou byla z menších plochých kamenů vyskládaných nasucho vytvořena drobná jeskyně o výšce přibližně 70 cm (obr. 12). Plastiky byly později opakovaně upravovány, přičemž poslední zásahy pocházejí z roku 2000 (vysprávka zubů draka).

Rybníček s umělým kamenným ostrůvkem

Rybníček s umělým kamenným ostrůvkem, který leží ve vzdálenosti 50 m od gloriety, představuje jediné zachovalé vodní dílo lesoparku Prašivice (obr. 13, 14). Podle ikonografie lze jeho vznik určit do doby mezi roky 1886 (pořízení porostní mapy revíru Nalžovy) a 1913 (dobová pohlednice s gloriem včetně části rybníka). Výrazný líniový konvexní útvar tvoří jeho hráz, přes kterou vede cesta ke třem výše uvedeným fantaskním skulpturám. Délka hráze činí 20 m, její výška na západní straně oproti vodní hladině je 1,1 m, z východní strany od spodní výpusti pak asi 4 m. Maximální půdorysné rozměry vodního díla jsou 13,5 a 11 m. Hráz lemují nasucho skládané kameny. Umělý ostrůvek se vyznačuje nepravidelnými stěnami, vytvořenými z kamenů, které jsou kladeny nasucho a na hlínu, ve sklonu 20–45°, a oválným půdorysem. Ostrůvek o rozměrech max. 1,3 a 1,9 m se tyčil nad vodní hladinou do výšky nejméně 0,75 m (jeho západní část je dnes zborcená). Přítok vody je situován ze západní strany.

Rybníček je v současné době zanesen sedimenty a přibližně z poloviny zarostlý mokřadními a bahenními rostlinami.

Výsledky průzkumu objektů

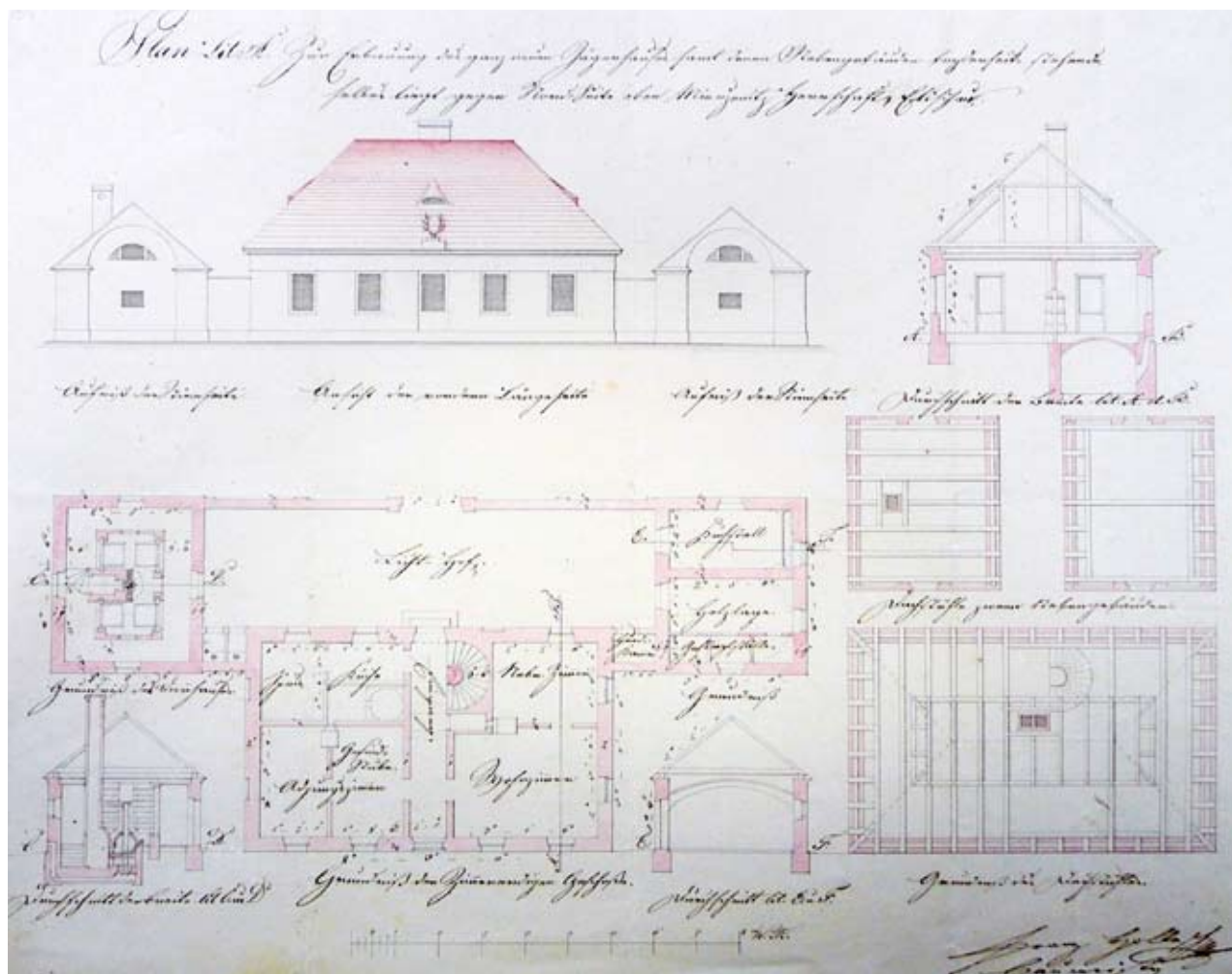
Součástí parkové úpravy lesoparku Prašivice byly březové lavičky, dřevěné lávky nad kanály, propojujícími dnes zaniklé vodní plochy a cesty. Od roku 1936 byly pěšiny lemovány jakoby pohádkovými dřevěnými hříby.¹⁷ Pohledové vazby v parku byly posíleny pravidelně, podle světových stran rozmístěnými altány a odpočívadly, které se podařilo zdokumentovat v různých fázích jejich archeologizace.

Pro lesopark Prašivice je charakteristický bohatý lesní porost, kde řada drobných původních parkových objektů sice přirozeně zanikla, ale zanechala po sobě v terénu výrazné stopy. Na drobné stavby bylo použito i trvanlivých materiálů (kamenné zdivo, kamenem zpevněné hráze, kamenito-hlinité plošiny k vyrovnání terénu pro stavby altánů či odpočívadel).

Lesoparku Prašivice se vyhnuly takové novodobé činnosti, jako je například velké odlesnění, výstavba a změny

¹⁶ *Kronika*, cit. 10, s. 33.

¹⁷ ŠPALA, S.: *Nalžovské Hory 1380–1980*, s. 11, 45; *Kronika*, cit. 10, s. 6, 33.

Obr. 6. Prašivice u Nalžovských Hor, plán hájovny v Měřenicích. Kolem roku 1840. Při studiu stavebních plánů k hájovně v Měřenicích se nabízí hypotéza, že podoba hájoven v Měřenicích a Krutenicích vychází z tehdy již stojícího objektu hájovny v Nalžovech-Prašivici. (Reprofoto, SOA Plzeň, č. mapy 229)

terénu, při nichž se mění a ničí terén. V nalezených reliéfních útvarech se tedy zrcadlí starší terénní úpravy, které souvisely přímo se vznikem drobných stavebních objektů v parku.

Objekt 1 – altán U paraplete

V blízkosti zříceniny hradu se nacházel rozměrný dřevěný deštník s kamennými lavičkami (datován do sedmdesátých let 20. století). Při průzkumu se podařilo identifikovat severozápadním směrem od hájovny čp. 54 antropogenní relikt, který by bylo možné s tímto pomístním názvem spojit (obr. 15). Označen byl jako objekt 1. Přístup k němu vedl odbočkou ze středové cesty. Výhledový altán stál na terénní hraně v nejjižnější části lesoparku (542 m n. m.), jevící se jako kupovitá vyvýšenina elipsoidního půdorysu, lemovaná po obvodu velkými kameny. Půdorysné rozměry objektu jsou max. 3,5 a 4,2 m. Přístup na vyhledkovou plošinu byl situován na severní straně cesty (převýšení 0,6 m). Plošina byla nejspíš vytvořena z kamenů vyskládaných nasucho. Její kamennou obru se podařilo

identifikovat po odstranění vrstvy humusu (pravděpodobně se jedná o základy kamenných laviček). O podobě nadzemní části stavby dřevěného deštníku nelze nic bližšího říci. Její existence je doložena ještě v první polovině 20. století, kdy se zde usilovalo o dřevěnou novostavbu podle původního vzoru.

Objekt 2 – altán pod hradem na západní straně lesoparku

Jiný altán byl zjištěn na západní straně lesoparku (553 m n. m.) při cestě s nepevným povrchem (obr. 16, 17). Tvoří ho uměle navršená kupovitá vyvýšenina nepravidelného elipsoidního půdorysu o hlavních rozměrech zhruba max. 4,3 a 4,7 m a výšce 1,5 m při jižním svahu. Na východní, jižní a jihozápadní straně byly nalezeny nasucho skládané kameny, které tvoří konstrukci vyrovnávací plošiny určené pro stavbu altánu. Sypaná konstrukce se působením vody a tlakem zeminy na několika místech provalila. Podle úhlů, které vzájemně svírají tři její dochované strany, se zřejmě jednalo o útvar osmibokého

Obr. 7. Miřenice (okr. Klatovy), hájovna. Současný stav objektu. (Foto V. Zelinková, 2011)

Obr. 8. Prašivice u Nalžovských Hor, hájovna čp. 54. Stav v první polovině 20. století. (Fotoarchiv S. Bouzka)

půdorysu. Objekt je porostlý ostružiníky, trávou a při jeho patách stojí skupinka stromů. Severní a severozápadní část tvoří násep – rampa. Zřetelná je terénní hrana vymezující vlastní objekt plošiny a rampu. Je pravděpodobné, že k altánu vedla od cesty pěšinka. Stávající rampa může ovšem být i výsledkem mladších úprav.

Vzhled altánu je zachycen na fotografii z druhé poloviny 20. století (obr. 18). Jednalo se o osmibokou stavbu na kamenných základech a s vyrovnací přístupovou rampou. Na fotografii má altán stanovou šindelovou střechu a prkenný vnější plášť. Vstup byl situován ze severní strany, směrem k rampě. Podle fotografie lze také soudit, že v době jejího pořízení altán sloužil asi jako sklad pro potřeby lesního personálu.

Objekt 3 – altán na severní straně lesoparku

Terén v severní části lesoparku je členitý. Dominuje mu kopec ve výšce 575 m n. m. Zhruba 50 m severně od něho byl situován vyhlídkový altánek (obr. 19, 20). O způsobu jeho nadzemní konstrukce a podobě se ze známých

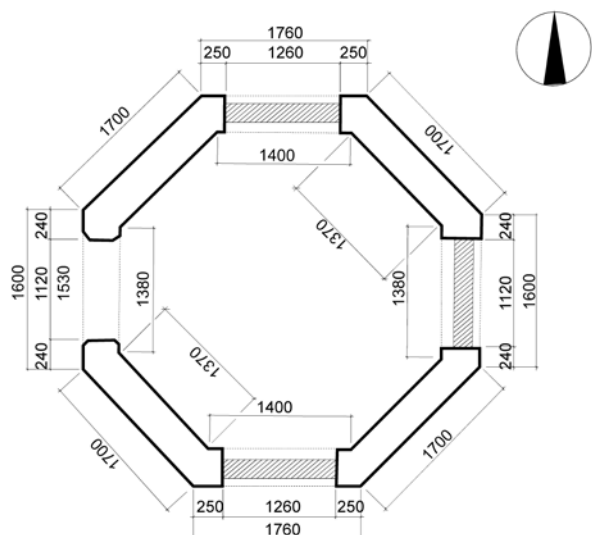

Obr. 9. Prašivice u Nalžovských Hor, gloriet. Současný stav. (Foto V. Zelinková, 2010)

písemných a ikonografických pramenů nic bližšího nedozvíme. Lze odhadovat, že vznikl někdy v době od čtyřicátých až do sedmdesátých let 19. století. K původní poloze s altánem vede od křižovatky cest před hradní zříceninou lesní cesta, která byla v délce 120 m a na výšku zhruba 25–80 cm zpevněna nasucho kladenými kameny, tak aby se lépe vypořádala se strmými srázy a výškovými rozdíly. Na konci cesty se nalézá uměle do výšky 3 m navršená kupovitá vyvýšenina opět elipsoidního půdorysu o rozměrech max. 5,5 a 5,1 m, využívající přirozené konfigurace zdejšího terénu. Altán stál ve vzdálenosti 30 m od cesty. Přístup na vrcholovou plošinu umožňuje 12 kamenných schodů (13. stupeň v úrovni terénu je nezřetelný), sevřených po stranách párem velkých kamenů, které jsou na svém povrchu upraveny nepravidelnými umělými puklinami. Plošina mohla sloužit pro umístění nejen altánu, ale i další dřevěné stavby; na jihozápadní a severní straně plošiny je strmý sráz s volně umístěnými kamennými bloky, na její východní straně se nalézá podkovovitá prohlubeň.

Objekt 4 – rybník se studnami

Při křížení páteřních komunikací lesoparku Prašivice se měl nalézat rybník nepravidelného podélného tvaru o rozměrech zhruba max. 18 a 40 m (obr. 21, 22). Na východní straně je dosud zřetelná jeho konkávně utvářená hráz o délce 11 m a výšce 60 cm. Zhruba uprostřed byla však hráz v minulosti prokopána a voda svedena do meliorační odvodňovací rýhy podél cesty s nezpevněným povrchem. Druhý

Obr. 10. Prašivice u Nalžovských Hor, gloriety. Půdorysné schéma. Šrafovou vyznačeny novodobé zazdívky. (Zaměření M. Rys, kresba D. Tuma, 2011)

vkop najdeme na jihovýchodní straně hráze. Na jižní a východní straně tvořil přirozenou hráz rybníka zvedající se terén. Archivním studiem ani při terénním průzkumu se nepodařilo zjistit, jakým způsobem byl rybník napájen vodou. Nadále tedy zůstává otázkou, zda se jednalo o pramenitý rybník nebo sem byla sváděna voda z vrchu Prašivice a drobných terénních vyvýšenin v okolí.

V nedávné minulosti rybník prošel regulací. Při tom byly osazeny i betonové skruže a poklapy na tři staré studny v jeho blízkosti. Hloubka studen se pohybuje v rozmezí 1,5–2,5 m.

Podle již zmíněné porostní mapy z roku 1886 se podobný rybníček nalézal rovněž při jižní straně cesty směřující ke gloriety. Jeho pozůstatky byly však zničeny mladšími terénními úpravami. Přímým průzkumem se nepodařilo existenci tohoto rybníčku potvrdit. V terénu se nepodařilo lokalizovat ani systém propustků a kanálů, jenž by oba rybníky spojoval navzájem.

Objekt 5a, b, c, d – jámy u cest

Při cestách v lesoparku byla identifikována řada drobných jam, které pravděpodobně sloužily jako zdroj kamene a hlíny při zpevňování a údržbě cest. Jedná se o samostatné útvary oválného půdorysu, dlouhé 3–4,5 m, ležící ve vzdálenosti od cest maximálně 15 m. Jámy mají šikmé stěny se sklonem 45–60° a konkávní dna v hloubce do 0,6 m. Výplň tvoří středně šedá hlína s drobnou frakcí kameniva.

Objekt 6 – rybník při jihovýchodním okraji lesoparku

Posledním ze zkoumaných vodních děl je rybník vzdálený 130 m jižně od gloriety. Identifikovat se ho podařilo

Obr. 11. Prašivice u Nalžovských Hor, fantaskní skulptura draka. Průhled smrkovým porostem v první polovině 20. století. (Fotoarchív M. Hannana)

na základě porostní mapy revíru Nalžovy z roku 1886. Podle dochovaného liniového útvaru někdejší hráze je možné si představit alespoň rámcově největší rozměry tohoto rybníka (13 a 9 m). Pozdějšími úpravami byla jeho velikost měněna. Původní hráz je na několika místech proražena; prošla rovněž stavebními zásahy souvisejícími s úpravou zpevněné komunikace umístěné souběžně s rybníkem.

Rekonstrukce cestní sítě

Jako základní podklad pro rekonstrukci původní cestní sítě v lesoparku Prašivice posloužily staré mapy a mezi nimi především porostní mapa revíru Nalžovy z roku 1886. Páteřní komunikace – dvě na sebe kolmé cesty směřující do čtyř hlavních světových stran – jsou široké přibližně 3 m. Tři z nich vyběhají z lesoparku dále do krajiny. Pouze západní cesta končí ještě uvnitř lesoparku. Od jejího závěru se rozvíjejí dvě další cesty – jedna vede na sever směrem k objektu 3 a druhá na jih. Tato jižní cesta se přibližně po 30 m větví, přičemž jedna z odnoží vede k hradní zřícenině Ballymote a druhá pokračuje k jižnímu okraji lesoparku. Všechny právě popsané cesty byly založeny v průsečích lesních porostů. Jednalo se o cesty mlatové nebo pískované s ostře zařezávanými okraji, na které navazovaly travnaté pásy, resp. bylinné lemy (nepředpokládá se, že by šlo o trávnik parkového typu). Při cestách byly situovány podélné zálivy pro dřevěné lavičky, zhotovené z kulatiny (obr. 23).

Část cest zpevňovaly opěrné zídky z nasucho skládaných kamenů. Tato úprava je nejvíce patrná na cestě, která vede od konce západní osy po vrstevnicích k objektu 3 a dále do kopce.

Historické fotografie dokládají, že i cesty nižšího řádu, jimiž byly propojeny drobné stavby s páteřními komunikacemi, měly pískovaný nebo mlatový povrch. Také ony byly od porostů odděleny ostrou hranicí.

Způsob založení lesoparku, tedy přeměna hospodářského lesa na „promenádní“ lesopark, je dobře patrný na vegetačním doprovodu cest. Hlavními osami byly

Obr. 12. Prašivice u Nalžovských Hor, fantaskní skulptura želvy. Současný stav. (Foto V. Zelinková, 2010)

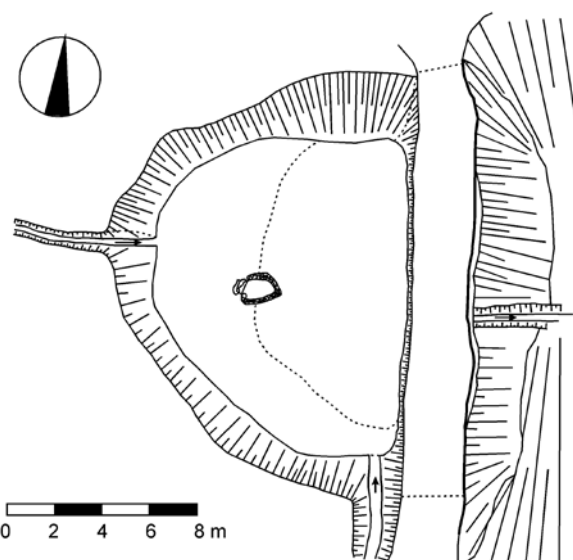
Obr. 14. Prašivice u Nalžovských Hor, rybníček s umělým kameným ostrůvkem. Současný stav. (Foto V. Zelinková, 2010)

protunty kompaktní dospělé porosty, což je zřetelné i z charakteru větvení stromů zachycených na fotografiích (vysoko vyvětvěné stromy). Naproti tomu cesty nižšího řádu sloužily ke spojení nově vzniklých partií a ploch, odlesněných za účelem vytvořit zde romantická zákoutí a zastavení. V těchto plochách se odehrála většina krajinařských úprav (stromofadí, imitace vřesovištní krajiny a další).

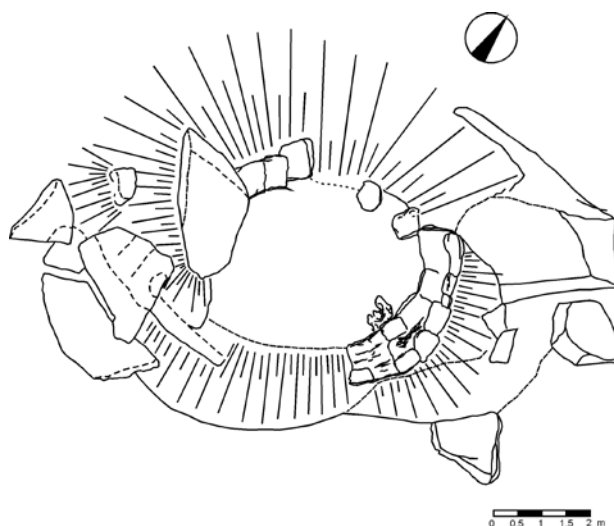
Dnešní stav cestní sítě je důsledkem změn ve využití lesoparku v posledních 70 letech, a to ve prospěch produkce dřeva. Komunikace s nezpevněným povrchem postupně degradovaly, byly nepříznivě zaneseny organickým materiálem. Negativní vliv na stav má také používání těžké lesní techniky při hospodaření v lese.

Vegetace v lesoparku

Výsadbu dřevin v lesoparku neustále ovlivňuje hospodářská činnost. Přestože by se zde měly vyskytovat jedlové

Obr. 13. Prašivice u Nalžovských Hor, rybníček s umělým kameným ostrůvkem. Situace. (Zaměření M. Rys, V. Zelinková, kresba D. Tuma, 2011)

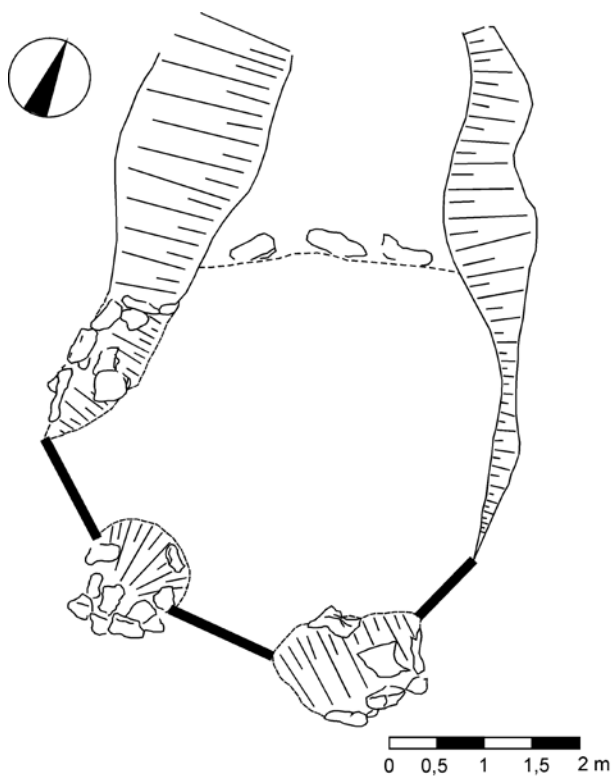

Obr. 15. Prašivice u Nalžovských Hor, objekt 1 (U paraplete). Situace. (Zaměření M. Rys, V. Zelinková, kresba D. Tuma, 2011)

doubravy (potenciální přirozená vegetace dané lokality), již na mapě stabilního katastru z roku 1837 zde najdeme jehličnaté porosty. Pro lesní hospodaření v 19. století se stalo typickým zakládání monokulturních porostů a využití rychle rostoucích dřevin, pěstovaných s cílem pokrýt neustávající poptávku po dřevě. Proto se na naše území začaly dovážet také cizokrajné dřeviny s lepšími růstovými vlastnostmi. Jedním z příkladů je douglaska tisolistá (*Pseudotsuga menziesii*), kterou na Chudenicku v jihozápadních Čechách začali vysazovat Černínové, poprvé v Čechách, již v roce 1843.¹⁸ Teprve později se douglaska tisolistá u nás rozšířila. Tato dobově módní

¹⁸ DRHOVSKÝ, K.: *Zámecký park a krajina*, s. 58.

Obr. 16. Prašivice u Nalžovských Hor, objekt 2 – altán pod hradní zříceninou Ballymote. Situace. (Zaměření M. Rys, V. Zelinková, kresba D. Tuma, 2011)

Obr. 19. Prašivice u Nalžovských Hor, objekt 3 – vyhlídkový altán na severní straně lesoparku. Situace. (Zaměření M. Rys, V. Zelinková, kresba D. Tuma, 2011)

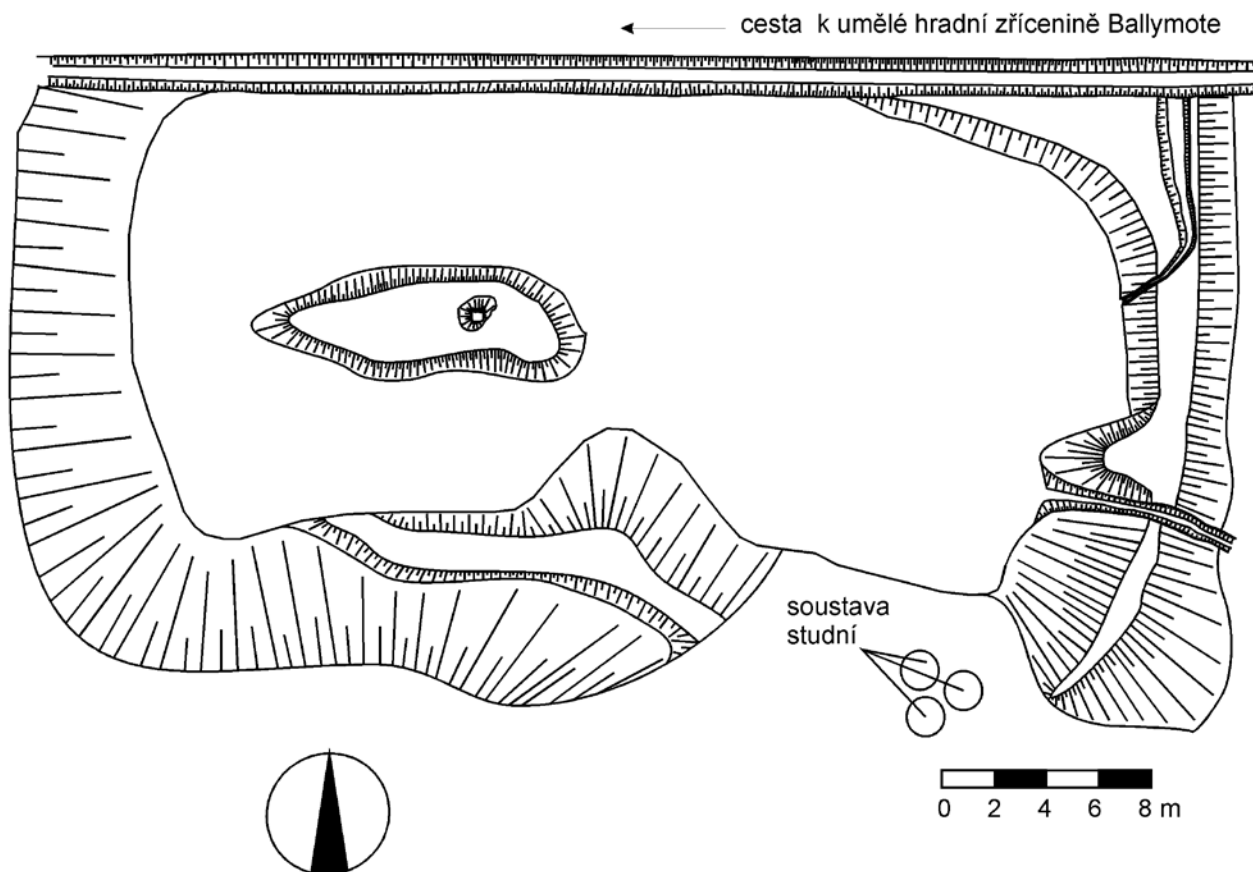
Obr. 17. Prašivice u Nalžovských Hor, objekt 2 – altán pod hradní zříceninou Ballymote. Antropogenní relikt. (Foto M. Rys, 2011)

Obr. 18. Prašivice u Nalžovských Hor, objekt 2 – altán pod hradní zříceninou Ballymote. Stav ve druhé polovině 20. století. (Fotoarchiv S. Bouzka)

Obr. 20. Prašivice u Nalžovských Hor, objekt 3 – vyhlídkový altán na severní straně lesoparku. Antropogenní relikt. (Foto V. Zelinková, 2011)

Obr. 21. Prašivice u Nalžovských Hor, objekt 4 – rybník se studnami. Situace. (Zaměření V. Zelinková, kresba D. Tuma, 2011)

Obr. 22. Prašivice u Nalžovských Hor, objekt 4 – rybník se studnami. Současný stav. (Foto M. Rys, 2011)

dřevina se uplatňuje také v porostech na Prašivici. Byla použita v ucelených lesních partiích a lemovala cesty nižšího řádu, například pěšinu vedoucí okolo kamenných skulptur, kde vzniklo oboustranné douglaskové stromořadí.

Dále se na Prašivici jako doprovod komunikací uplatňují buky, vysazené patrně v souvislosti s mladšími

úpravami lesoparku. Lemují východní osu, protínající gloriety, a také cesty na opačné straně lesoparku – část komunikace vedoucí k objektu 3 a přístup k umělé hradní zřícenině Ballymote; tato přístupová cesta je kompozičně zvláště cenná a je zdůrazněna čtyřřadou alejí buků. Estetický účinek stříbrošedé bukové kůry a prosvítajícího kamenného zdiva hradní zříceniny je velmi působivý.

V nižších partiích pod prašivickým vrchem se nalézají listnaté porosty, které směrem k vrcholu přecházejí v monokultury jehličnanů. V podrostu se uplatňují travnatá společenstva s výrazným jarním aspektem, pouze v otevřených plochách dochází k rozvoji buřeně (nežádoucí rostliny zaplevelující odlesněné plochy, jako je ostružiník nebo třtina).

Širší vazby lesoparku Prašivice na okolní kulturní krajinu

Při průzkumu širších krajinných vazeb se vycházelo ze skutečnosti, že romantizující krajinářské parky v 19. století nebyly takřka nikdy řešeny jako výlučné samostatné, uzavřené celky bez vazby na okolní přírodní nebo člověkem vytvořené dominanty. V případě Prašivice se potvrdil předpoklad pohledové provázanosti zámku v Nalžovských Horách s umělou zříceninou Ballymote; i dnes, kdy jsou porosty na Prašivici kompaktní

Obr. 23. Prašivice u Nalžovských Hor, cestní síť. Vyobrazení z roku 1910. (Fotoarchiv M. Hannana)

Obr. 24. Vrch Stráž (okr. Klatovy), lokalita v lese nad Krutěnicemi, kamenná lavice s hadem. Současný stav. (Foto M. Rys, 2011)

a „staré“, je možné ze zámku stále ještě vidět západní část ruiny.

Další vztahy k okolní krajině se odvíjely od umístění drobných staveb. Jediný dobře zachovaný průhled se nabízí z objektu 3, a to směrem na obec Těchonice a krajinu pod Prašivicemi.

Historické fotografie rovněž poukazují na kdysi odlesněné partie v okolí fantastických skulptur draka a želvy, odkud muselo být vidět do velké dálky, až k obci Zahrádka.

Altán *U paraplete* byl pohledově provázán s městem Nalžovské Hory. Z něho bylo možné pozorovat hájovnu v Miřenicích.

Nejzajímavější krajinářskou vazbu, o které se zmiňují i archivní prameny, představovala pohledová provázanost tří hájoven – v Nalžovech-Prašivici, v Miřenicích a Krutěnicích. Tyto hájovny leží ve vzdálenosti 4–7 km od sebe a z každé z nich bylo možné kdysi vidět zbývající dvě. Dosud dobře patrné jsou pohledové vazby Prašivice–Miřenice a Prašivice–Krutěnice. Pohledový trojúhelník narušují pouze lesní porosty na svazích vrchu Krahulce (576,5 m n. m.).

V lesích nad krutěnickou hájovnou se podařilo nalézt další doklad o někdejší pohledové provázanosti lokalit – jedná se o kamennou lavici a skulpturu hada vylézajícího ze skal (obr. 24). Nasucho skládané bloky kamenů vytvářejí obloukovitou kamennou lavici, dlouhou přibližně 2 m. Z boční kamenné zídky vyčnívá ve výšce 50 cm hlava hada. Zatím není známo, zda tento objekt vznikl zároveň se skulpturami draka, želvy a žáby na Prašivici, nebo zda jde o mladší, jimi volně inspirované dílo.

Ve studiu širších krajinářských vazeb lze konstatovat, že při úpravě lesoparku na Prašivici bylo důmyslně využito místních přírodních podmínek a zároveň došlo ke kompozičnímu provázání několika míst na panství rodu Taaffe. Významnou roli při výběru prašivického vrchu jako ústředního místa krajině kompozice sehrála jeho blízkost k Nalžovským Horám a také přirozené prostředí, kde bylo možné v členitém svahu realizovat rozličné nové a svébytné prvky (například vřesoviště, odlesněné skalní výchozy, vodní nádrže).

Obr. 25. Nalžovské Hory (okr. Klatovy), altán v zámeckém parku (dnes zaniklý). Stav v první polovině 20. století. Lze předpokládat, že takto mohla vypadat většina zaniklých staveb obdobného typu v lesoparku Prašivice. (Fotoarchiv M. Hannana)

Závěr

V roce 1842 vznikla na Prašivici umělá hradní zřícenina Ballymote. Veškeré další stavební činnosti máme doloženy v rozmezí let 1842–1874. Během této doby byly postupně doplňovány hlavní kompoziční osy o drobné parkové stavby (obr. 25). Tři stavby (objekty 1 až 3) měly dřevěnou nadzemní konstrukci. Podařilo se dohledat podobu západního altánu (objekt 2), který ve druhé polovině 20. století sloužil jako seník. Historické prameny se vůbec nezmiňují o podobě objektu 3. Podrobným terénním průzkumem antropogenních reliktvů se podařilo v terénu identifikovat, zdokumentovat a zaměřit pozůstatky téměř všech drobných parkových staveb. Kompozici lesoparku doplňoval systém tří rybníků. Dva z nich se rovněž podařilo prostřednictvím antropogenních reliktvů lokalizovat a zdokumentovat. V rozmezí let 1842–1874 vznikly přinejmenším dvě kamenné skulptury: drak a želva. Ze stejné doby pochází rovněž systém cestní sítě.

Další úpravy a stavby pocházejí z období let 1886–1913. Patří mezi ně i rybníček s kamenným ostrůvkem. V roce 1936 došlo k obnově kamenných fantastických skulptur. Asi nejpозději tehdy vznikla skulptura žáby (nelze však vyloučit, že je starší, soudobá s rybníčkem s kamenným ostrůvkem). Tehdy byly upraveny i některé drobné stavby a pěšiny, osazeny byly nové lávky a zhotoveny dřevěné hříby rozmístěné podél cest.

Z výsledků provedeného terénního průzkumu vyplývá hlubší poznání lesoparku Prašivice, přičemž se potvrdily předchozí názory o významu celé této krajinné kompozice. Lesopark na Prašivici představuje v západních Čechách jedinečný příklad romantizující úpravy krajiny v 19. století. Význam areálu spočívá také v jeho přesahu do okolní krajiny prokázanými pohledovými vazbami.

Dnešní stav kulturní památky je ovlivněn přirozenými transformačními procesy, jako je eroze půdy, hromadění organických hmot a s ním spojené humifikační procesy, zarůstání vegetací a další. K degradaci lesoparku výrazně přispívá vandalismus a neodborné, nekoncepční zásahy. Výsledků terénního průzkumu a při něm pořízené

dokumentace lze využít při odborně vedené památkové obnově, která by byla velmi žádoucí.

Autoři článku děkují Stanislavu Bouzkovi, správci zámku v Nalžovských Horách, za poskytnutí cenných materiálů k lesoparku Prašivice. Dále Michaelu Hannanovi, irskému historikovi, jenž se zabývá dějinami hraběcího rodu Taaffe, za poskytnutí dokumentace z jeho sbírky. Děkují rovněž dvěma svým kolegům v Národním památkovém ústavu, územním odborném pracovišti v Plzni, Mgr. Michalu Rysovi za pomoc při rekonstrukci a zpracování historické rešerše lokality, a Mgr. Žanetě Sedlákové za zpracování částí grafických výstupů.

Prameny

Kronika obce Nalžovy/Nalžovské Hory. Nalžovské Hory, 1936.

Kronika obce Nalžovy/Nalžovské Hory. 8. díl. Nalžovské Hory, 1973.

Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuku, fond Velkostatek Nalžovy, *Plán lesovny a vedlejších budov severně od Miřenic*, kolem roku 1840, inv. č. 560, M 229.

Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuku, fond Velkostatek Nalžovy, *Porostní mapa revíru Nalžovy*, inv. č. 422, M 91.

Literatura

DRHOVSKÝ, Karel: Zámecký park a krajina. In *Chudenice, Archeologie, dějiny, současnost*. Praha, Public 21 TV, 1992, s. 57–60.

HALLAK, Jacques: *County Sligo, Ireland*. Paris, UNESCO, 1973.

KOLÁR, Martin: *Geschichte der Herrschaft Elischau-Nalžovy*. Tábor/Nalžovy, [19. stol.]. Rukopis.

KŘÍŽ, Martin: *Nalžovské Hory v proměnách času*. Klatovy, Arkáda, 2008.

O'RORKE, Thomas: *The history of Sligo, Town and county*. Sligo, Dodd's Antiquarian, 1986.

PACÁKOVÁ-Hošťálková, Božena et al.: *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 2. vyd. Praha, Libri, 2004.

RYBÁK, Josef: *Dějiny města Hor Stříbrných, K oslavě jubilea 50letého panování Jeho Veličenstva císaře a krále našeho Františka Josefa I.* Stříbrné Hory, Nákladem města Hor Stříbrných, 1898.

ŠPALA, Stanislav: *Nalžovské Hory 1380–1980, K 600. výročí založení*. Nalžovské Hory, Místní národní výbor, 1980.

Summary

Survey of the vanishing woodland park of Prašivice at Nalžovské Hory

Keywords: *Nalžovské Hory — Prašivice — Ludvík Taaffe — romantic woodland park — sham ruin of Ballymote Castle — fanciful stone sculptures — terrain survey (reconnaissance) — anthropogenic form*

The conversion of the production forest into a romantic woodland park was carried out under Count Ludvík Taaffe (*1791–†1855). The compact woodland area was divided by a road network based on two mutually vertical roads positioned in new clearances and oriented towards the cardinal points. Branching off from them, organically shaped minor pathways strayed into the forest vegetation, enabling access to various park structures erected on places offering distinctive views. Passing through an octagonal gloriolite dominating the east axis, a pathway continued out of the woodland park onto the road leading to the village of Zahrádka. A footpath leading from the gloriolite bent northwards, with the nearby stone boulders artificially formed into the shape of a dragon, a turtle and a frog, respectively.

On the opposite side of the woodland park, there is a sham ruin of Ballymote Castle, the central structure of the whole complex. Situated off the woodland park's main view axes, the romantic ruin literally creates the scenery turned towards the manor house at Nalžovy.

The condition of the woodland park has been deteriorating since the 1930s, when the Taaffe family sold up the domain of Nalžovy. Degradation of minor structures (footbridges, above-ground parts of the summer houses) and the park's facilities followed relatively quickly, in particular, because they were made from materials with a short operating life. Nevertheless, the process of their archaeologisation can still be perceived by means of relief anthropogenic forms observable on the current terrain's level. Consequently, it was possible to discover, describe and document a host of other structures and facilities related to the parkland area.

The woodland park of Prašivice can be classified as a unique site, unparalleled in the Pilsen Region (analogical features can be found in castle parks of Lednice, Vlašim, Slatiňany or Sychrov). Unrivalled is the site's status mainly in virtue to its relation to the surrounding landscape, with its vistas patently providing a visual link among three Classicist gamekeeper's lodges.

The woodland park's condition is constantly changing due to natural transformation processes reflecting negative impacts caused by vandalism or unqualified and unpremeditated interventions. The detailed documentation of its current condition thus constitutes both a valuable basis for gaining knowledge of the structures and a significant document useful for a potential rehabilitation in the future.

(Translated by Karel Matásek)

Průzkum obvodových zdí trojlodí kostela Nanebevzetí Panny Marie bývalého cisterciáckého kláštera v Plasích

ZDENĚK CHUDÁREK

Klíčová slova: Plasy — klášterní kostel — románský portál — chrámové trojlodí

Úvod

V průběhu stavební obnovy památkových objektů lze mnohdy dospět k novému poznání jejich historického vývoje a kulturní hodnoty. Tak tomu je i v případě kostela Nanebevzetí Panny Marie v bývalém cisterciáckém klášteře v Plasích, který byl založen ve čtyřicátých letech 12. století. Postupně prováděná obnova střechy, fasád a také interiéru chrámu, financovaná až doposud především z prostředků *Programu záchrany architektonického dědictví*, přinesla řadu pozoruhodných zjištění, která zčásti znamenají zásadní změnu ve vnímání hodnot této v českém prostředí velmi významné sakrální stavby.

Obr. 1. Plasy (okr. Plzeň-sever), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Západní raně barokní portál se sondážním průzkumem románského portálu. (Foto Z. Chudárek, 2007)

Přes dosavadní výzkum klášterního kostela v Plasích víme o jeho skutečném stavebním vývoji a hodnotách stále velmi málo. Obdobně je tomu i u ostatních středověkých objektů areálu. Přitom stojíme před zcela mimořádnými stavbami, a to jak z hlediska architektonického, tak i typologického.

Vedle fortifikačních staveb se jedná především o královskou rezidenci s přílehlou patrovou kaplí sv. Václava a sv. Maří Magdalény ze čtyřicátých let 13. století. Původní královský palác byl J. B. Matheyem na sklonku 17. století vkomponován do novostavby barokní sýpky. Dalším významným středověkým objektem je původní sýpka (*granarium*) z počátku 13. století, v baroku stavebně upravená, především k obytným účelům.

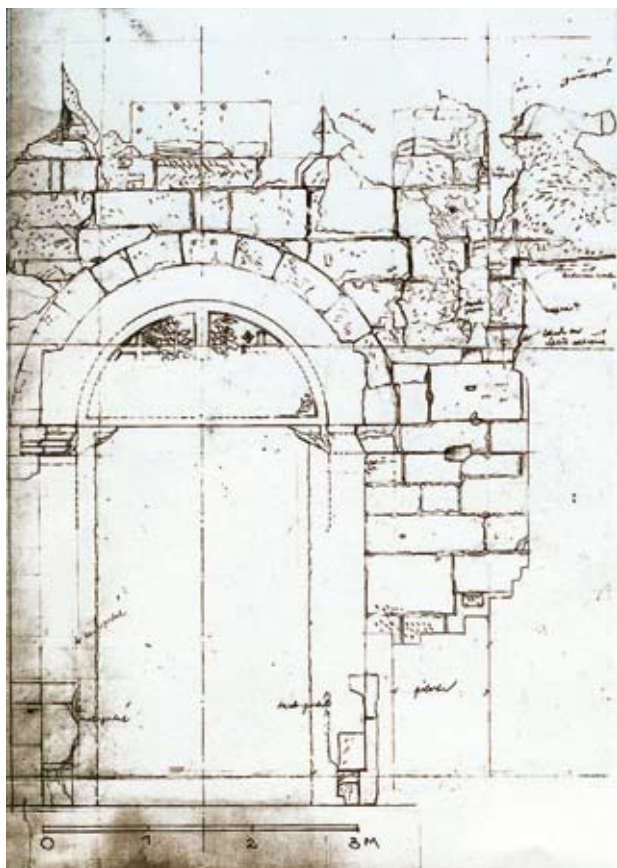
Následující krátké připomenutí dosavadního průzkumu obou těchto významných středověkých, doposud chátrajících objektů má za cíl upozornit na jejich hodnoty a vyvolat badatelský zájem. Ten je zvláště potřebný v případě sýpky, jejíž současná celková obnova pro účely Muzea stavebního dědictví jako součásti Národního technického muzea v Praze je financována v rámci *Integrovaného operačního programu* z prostředků Evropské unie. Nová zjištění o stavební historii památkových objektů je možné v průběhu stavební obnovy získat, ale také, pokud není průzkum dostatečně zajištěn, je lze přehlédnout, minout nebo i jednou provždy docela ztratit.

Kaple sv. Václava a sv. Maří Magdalény a torzo královského paláce v přízemí přiléhajícího severního křídla sýpky jsou pravděpodobně v kontextu řádové architektury součástí ojedinělého stavebního souboru. Ten spočívá ve spojení dvou významem a provozem zcela odlišných funkčních celků, a to sídla fundátora a mnišské nemocnice (*infirmaria*),¹ které bezprostředně sousedily, avšak nebyly navzájem provozně propojeny. Podle výsledků dosavadních archeologických výzkumů měl palác dva trakty.² Západní trakt dodnes vynáší svými obvodovými zdmi část severního křídla barokní sýpky a východní, patrně vývojově mladší trakt je dochován pouze v základové partii pod úrovní současného terénu. U západního

1 CHUDÁREK, Z.: *Areál bývalého cisterciáckého kláštera v Plasích*, s. 32, 44–47.

2 KAMENICKÁ, E.: *Stavební vývoj areálu plaského kláštera ve světle archeologických výzkumů*, s. 36, obr. 10.

Obr. 2. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Západní románský portál, nálezová situace. (Kresba Z. Chudárek, 2005–2009)

traktu paláce nebyl doposud zajištěn podrobný stavebně-historický průzkum. Ze stavební situace je zřejmé, že rozsah stavebního jádra paláce je větší, než bylo dosud zvažováno, a západní trakt je pravděpodobně dochován v celém svém půdorysném rozvrhu. Zatímco torzo paláce lze zkoumat i metodami stavebně-historického průzkumu, předpokládaná mnišská nemocnice je dnes neprozkoumanou, a tak neznámou archeologickou památkou. Jediným hmotným dokladem nemocniční stavby, původně propojené podle řádových pravidel s kaplí (sv. Maří Magdalény), může být nález románského portálu, učiněný v roce 1952 před západním průčelím patrové kaple.³ Odborný zájem o patrovou kapli trvá již více než sto let;⁴ obě kaple – horní i dolní – jsou součástí návštěvnického okruhu. Naproti tomu poznání královského paláce není zdaleka uzavřeno a jeho význam není plně zhodnocen.

Výsledkem stavebně-historických průzkumů, realizovaných v průběhu sedmdesátých let 20. století Státním ústavem pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze, které předcházely projektové přípravě tehdy plánované generální obnovy areálu, bylo výrazné prohloubení poznání stavební dějiny kláštera. V této souvislosti Dobroslav Líbal a Milan Pavlík prezentovali mimořádně významný nález torza západního štítu původní klášterní sýpky, který ve své době v odborných kruzích vzbudil velkou pozornost.⁵ Nové nálezy z roku 1993 a 2010 dále

Obr. 3. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Jižní špaleta západního portálu s odsekanou románskou stojinou ostění pod tympanonem. Pohled vzhůru. (Foto Z. Chudárek, 2007)

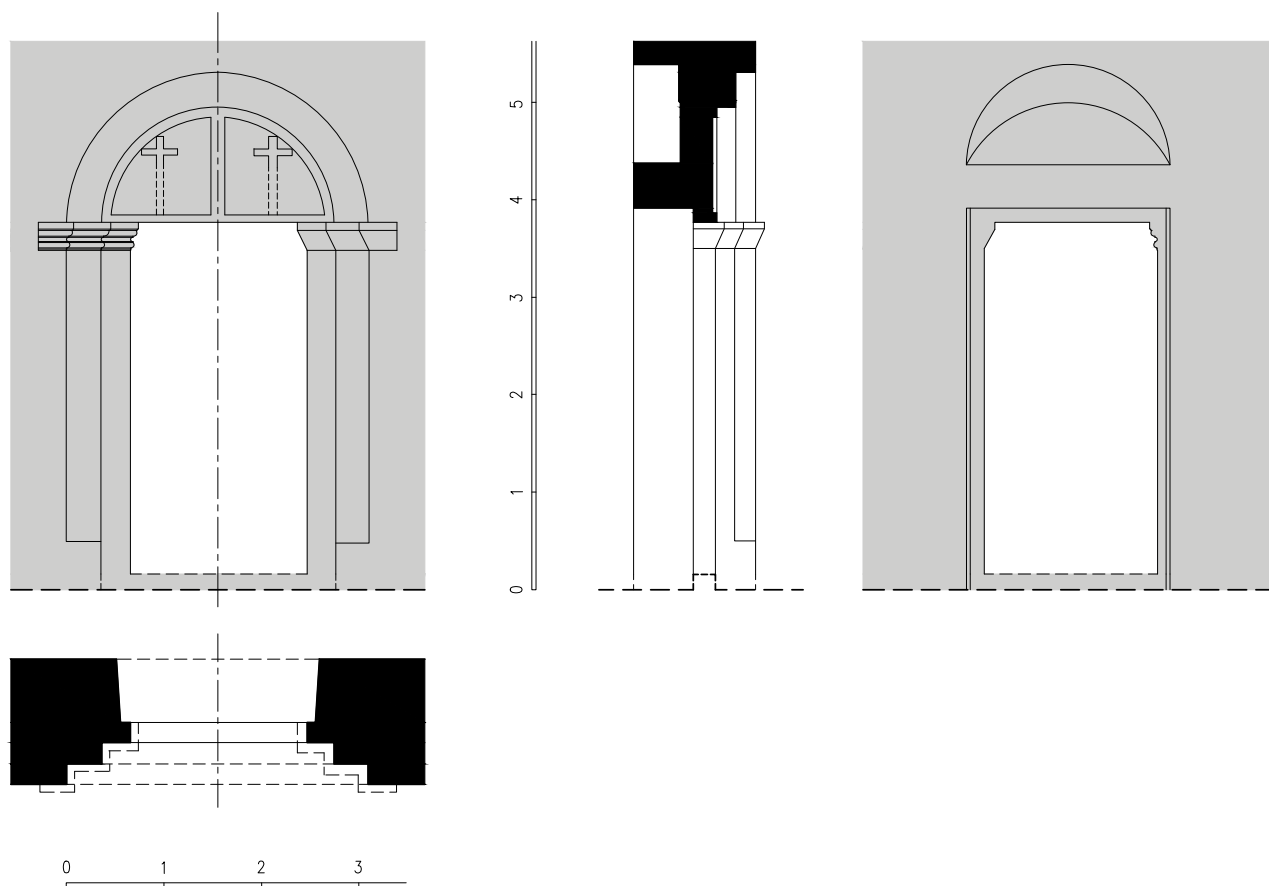
přibližují původní podobu sýpky.⁶ Podle polohy vstupních otvorů a tvaru a pozice doposud odhalených původních okenních otvorů je možné si představit dispoziční uspořádání románsko-gotické sýpky. Jednalo se o monumentální, patrně trojlodní stavbu s vnitřními zděnými, spíše však dřevěnými sloupy. Široká střední loď byla patrně trojetážová, boční lodi přízemní. Sýpka měla dva vstupní otvory do jižní lodi z prostoru původního řemeslného dvora. Ze západní ani ze severní strany nebyly původní vstupní otvory zjištěny. To podporuje názor, že v době výstavby kláštera sýpka ze severní a východní strany vymezovala hranici klášterního dvora. Mezi vstupními otvory s půlkruhovým ostěním jsou dochována v jižním průčelí sýpky, a to aspoň v torzálním stavu, všechna tři původní lomená okna. Z velké části dochované západní průčelí sýpky je v přízemí plně až na lomené okenní otvory do bočních lodí. Nad oknem jižní lodi je zachováno v úrovni druhé etáže další, výrazně menší okno, původně patrně

3 KAMENICKÁ, E., c. d., s. 35, obr. 9.

4 PODLAHA, A.: *Posvátná místa Království českého, Arcidiecese pražská*, 3. díl, *Vikariáty: Kralovický, Vlašimský a Zbraslavský*, s. 88–89; PODLAHA, A.: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Kralovickém*, s. 192–199.

5 LÍBAL, D.; PAVLÍK, M.: *Románská budova klášterního dvora v Plasích*, s. 515–518.

6 Z. Chudárek v roce 2010 za přispění P. Kodery a J. Trnky.

Obr. 4. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Ideální rekonstrukce původního stavu západního románského portálu. (Kresba Z. Chudárek, 2008)

určené k větrání půdního prostoru nad boční lodí. Zato v druhé etáži hlavní lodi se západní průčelí vyznačuje dvěma relativně velkými, oboustranně nálevkovitými, půlkruhovými okenními otvory, které jsou vůči lodi asymetrické. Třetí okno tedy mohlo být situováno v severní části štítu, která byla v baroku razantně přebudována. Lze soudit, že západní štít byl v úrovni třetí etáže hlavní lodi vybaven obdobnými okenními otvory. Je také možno předpokládat, že východní průčelí, obrácené do vstupního nádvoří, bylo členěno okenními otvory podobně jako západní štítová zeď, ale bylo architektonicky výraznější. Analogie se sýpkami, známými z hospodářských dvorů (grangií) francouzských klášterů, navržená Dobroslavem Libalem již v roce 1980, tak dostává reálný rozměr. Vnější podobu sýpky z doby kolem roku 1600 přibližuje Willenbergova veduta plaského kláštera.

Přehled dosavadního výzkumu klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie a výsledky nových zjištění, souvisejících s probíhající památkovou obnovou, byly shrnuty ve sborníku semináře *Plaský klášter a jeho minulé i současné přínosy pro kulturní dějiny*, konaného v Plasích v roce 2005.⁷ Zásadním přínosem pro poznání stavebních dějin kostela byl nále z velké části dochovaného románského západního průčelí ze třetí čtvrtiny 12. století s původním monumentálním ústupkovým portálem, opatřeným reliéfním tympanonem. Nález románského západního průčelí a s tím spojené délkové vymezení středověkého

chrámového trojlodí ukončilo letitou odbornou diskusí o původní délce kostela.⁸

Průzkum západní obvodové zdi v interiéru hlavní lodi

Práce v období let 2006–2008 byly soustředěny na statické zajištění klenby tribuny a trhlin v klenbě hlavní lodi. Příprava nezbytného restaurování západního barokního portálu, spojeného se statickým zajištěním a konzervací románského portálu, byla přerušena s ohledem na termín navrácení restaurovaných varhan na západní tribunu. Po dokončení stavební obnovy tribuny a navrácení restaurovaných varhan na jejich původní místo byla tribuna uzavřena tesařskou zástěnou tak, aby práce mohly pokračovat dále v trojlodí. Průzkum v prostoru pod tribunou souvisel se zahájením obnovy interiérových omítek a byl především zaměřen na ověření podoby románského portálu z interiéru kostela.

7 CHUDÁREK, Z.: *Některá nová zjištění o stavebním vývoji klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Plasích ve 12. až 14. století*, s. 3–24.

8 CHUDÁREK, Z., c. d., s. 21.

Obr. 5. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Hřbitovní portál, polovina 12. století, vlasová šířka spáry pískovcových bloků. (Foto Z. Chudárek, 2009)

Při předchozí úpravě interiéru kostela ve dvacátých letech 20. století byla vlhkostí poškozená barokní omítka nahrazena novou omítkou s výrazným podílem cementu. To vedlo k urychlení degradace románských pískovcových kvádrů, které cementová omítka neprodyšně uzavřela. Proto bylo rozhodnuto plochy cementových omítek sejmout a nahradit je novou omítkou, zataženou do líce ošetřené a konzervované raně barokní omítky.

Okolnosti a popis nálezu románského ústupkového portálu s reliéfním tympanonem v ose západního průčelí byly zveřejněny na semináři v Plasích v roce 2005.⁹

V období let 2004–2005 byly vyčerpány možnosti průzkumu portálu z exteriéru, a to ve fázi před zahájením průzkumných a konzervačních prací, které je nezbytné provést v restaurátorském režimu (obr. 1, 2). Do té doby se předpokládalo, že v prostoru dveřního otvoru s plochým překladem jsou za ostění barokního portálu zazděny stojiny románského ostění a že z líce raně barokních špalet vystupují pouze konkávně probrané koutové konzoly. Při odstraňování ker cementové omítky na špaletách bylo záhy zjištěno, že románské stojiny ostění, v souvislosti se sestavením barokního portálu v šedesátých letech 17. století, byly odsekány až do líce původních románských špalet, které byly pouze omítnuty. Těsně za románskými stojinami ostění byly špičákem vyhloubeny do pískovcového zdiva špalet dvojice protilehlých, relativně velkých kapes, zazděných cihelnými dlaždicemi (obr. 3). Kapsy nepochybně sloužily pro závory, zabezpečující do rekonstrukce kostela v 17. století výplně ostění románského portálu.

Po dílčím sondážním odstranění cihelné zazdívky na jižní straně nadpražního meziprostoru, širokého 15 cm, bylo možno mezi dolní částí tympanonu románského portálu a rubovou stranou nadpražního překladu barokního portálu zdokumentovat překvapivé a zcela neobvyklé řešení. Konkávní útvar pod tympanonem, považovaný za poškozenou původní koutovou konzolu ostění, byl interpretován jako odsekaná a tvarově upravená průběžná zalámaná náběžní římsa, společná s pravouhlými ústupky portálu. Náběžní římsa byla z vnitřní strany ostění seříznuta do vnitřního líce odsekané stojiny ostění.

Obr. 6. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Odsekaná gotická konzola (S9) a krácená přípora. Vpravo nahoře fragment románské římsy pod zaniklou klenební patkou. Na římsě fragment románské omítky, zleva přetažen gotickou kletovanou omítkou. (Foto Z. Chudárek, 2009)

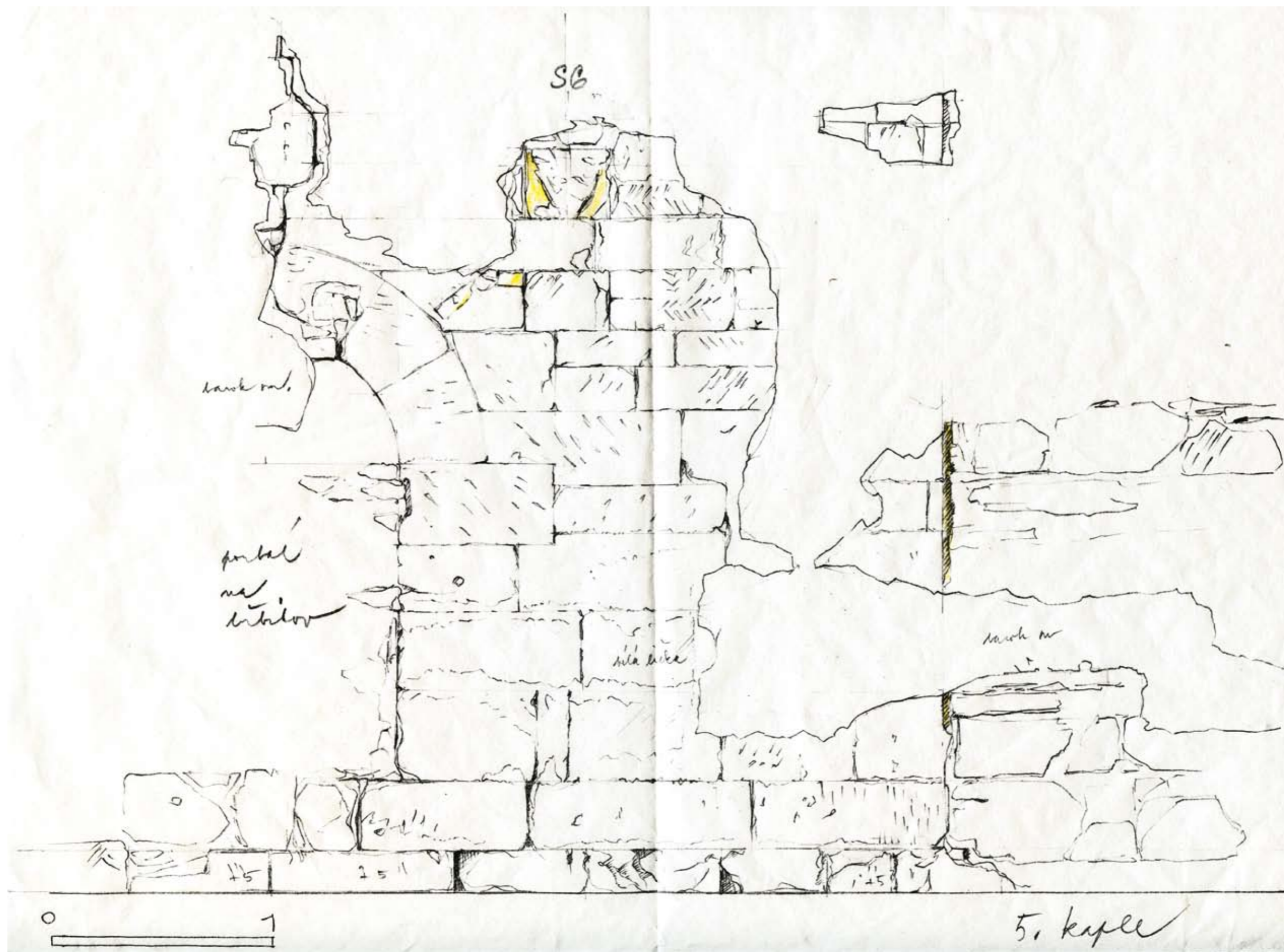
Dalším významným zjištěním byla skutečnost, že tympanon je i ze spodní strany opatřen plochým rámem šířky 9 cm a není podložen nadpražním překladem. Tím překvapení neskončila. V průběhu snímání cementových omítek bylo zjištěno, že ploché zastropení dveřního otvoru tvoří na celou jeho hloubku masivní románská pískovcová monolitická deska výšky 47 cm (!). Nad tímto atypickým překladem byla pak postupně odhalena půlkruhová nika se souvrstvím původních omítek a iluzivní malbou (viz ideální rekonstrukce portálu, obr. 4). Nika, popsána na jiném místě, byla nalezena díky malému otvoru v barokní, 15 cm široké zazdívce, jenž byl zaslepen až ve dvacátých letech 20. století.

Z hlediska poznání původního tvarosloví portálu je výzkum v zásadě ukončen. Tajemstvím zůstává větší část reliéfní výzdoby románského portálu, skrytá za nadpražní římsou jeho barokního nástupce.

Monumentální románský portál se dvěma ústupky, bez vložených sloupků, je opatřen jednoduchým soklem. Náběžní římsa zcela atypicky probíhá až do portálových stojin. Na severní straně je profilace antikizující (odspodu: pásek, obloun, pásek, výžlabek, pásek, obloun a horní krycí deska). Na jižní straně lze vidět pouhé okosení, které dobíhá do hrany krycí desky. Na náběžní římsu je

9 CHUDÁREK, Z., c. d., s. 15–16, obr. na s. 24.

Obr. 8. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Severní obvodová zeď mezi 4. a 5. kaplí s fragmentem hřbitovního portálu. (Kresba Z. Chudárek)

usazena ústupková archivolta bez dalších zdobných prvků. Půlkruhový tympanon z čelního pohledu skrývá v celé hloubce dveřního otvoru mohutný monolitický překlad, který je osazen patrně na polodrážku. Reliéfní tympanon je rámován a svisle rozdělen na dvě části. V každé z nich je znázorněn strom života a kříž.

Západní portál, vybudovaný ve třetí čtvrtině 12. století, dosahuje monumentálních rozměrů. Od současného prahu po hranu vrcholu půlkruhového zakončení portálu je vysoký 508 cm, světlá výška ostění od současného prahu je 364 cm a původní světlá šířka ostění je 182 cm. Proporce světlého otvoru portálu jsou tedy 2:1.

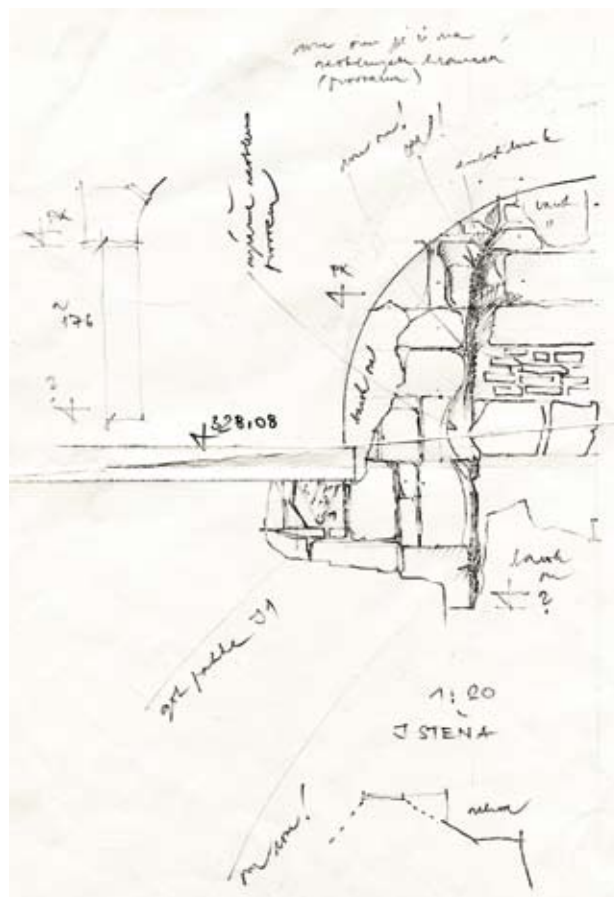
Průzkum obvodových zdí interiéru trojlodí kostela

Během let 2009 a 2010 pokračovala památková obnova interiéru kostela v bočních lodích statickou sanací trhlín kleneb a obnovou omítek na klenbách a na severní a jižní obvodové zdi. Při odstraňování ker cementové omítky bylo postupně odhaleno románské zdivo a raně barokní zazdívký starších otvorů. Rozsah sejmutých ploch byl na severní obvodové zdi, s ohledem na vyšší vlhkost, a tedy i značně větší plochy novodobých omítek, výrazně větší než na jižní obvodové zdi. V rámci náleзовé dokumentace byly všechny obnažené části stěn zaměřeny a kresebně a fotograficky zdokumentovány. Nejrozsáhlejší dvě plochy, odhalené na jižní obvodové zdi, byly graficky dokumentovány skicami, pořizovanými na místě. Grafická dokumentace odhalených ploch kvádřového zdiva severní obvodové zdi byla zhotovena v měřítku na základě skic a fotodokumentace.

Po raně barokní rekonstrukci trojlodí kostela v šedesátých letech 17. století byly boční lodi traktovány do sedmi polí se styčnými trojbokými výsečemi valené klenby, založené na soudobých pilířích mezilodní arkády. Pozice jednotlivých nálezů, uvedených v textu tohoto příspěvku, jsou lokalizovány do polí severní (S) a jižní (J) boční lodí, označených od západu k východu čísly I až VII. Konzoly zaniklé gotické klenby, nalezené v průběhu výzkumu, jsou označeny podle lodí (S a J) a číslovány (1 až 9) od západu směrem na východ. Vstupní otvory do druhotných kaplí v severní obvodové zdi jsou číslovány ve stejném směru. Výšková poloha nálezů, především klenebních konzol, je změřena od stávající podlahy v daném místě.¹⁰ Výšky jsou uváděny rovněž v jejich nadmořské hodnotě.

Nová zjištění o výstavbě chrámu ve druhé polovině 12. století

Původní pískovcové kvádřové zdivo okrové barvy, sledované v místech odstraněné omítky, má obdobně rozdílný charakter jako původní zdivo na již dříve dokumentovaných částech fasád, a to na západní fasádě severního transeptu a na západním průčelí.¹¹ Dolní část severní obvodové zdi do výšky přibližně 300 cm, obdobně jako na dříve sledovaných úsecích fasád, je sestavena z mimořádně

Obr. 7. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Jižní obvodová zeď (pole JI), náčrt nálezu fragmentu konvršského portálu. (Kresba Z. Chudárek, 2009)

pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů značných rozměrů. Povrch pískovce je dokonale zarovnan šalírováním. Spáry jsou minimální a dosahují šířky pouhého 1(!) až 2 mm. Milimetrová spára je rovněž viditelná na torzu portálu v poli SV mezi 40 cm širokými bloky klenebního oblouku (obr. 5). Dokonale se povrch pískovcových kvádrů zachoval především ve východní části této obvodové zdi; v její západní části jsou jednotlivé zdicí bloky povrchově více narušeny.

Ve sledovaných úsecích jižní obvodové zdi (pole JI, JIV) nebylo mimořádně kvalitní kvádřové zdivo rozpoznáno.

Při průzkumu povrchu zdiva nebyly nalezeny kamenické značky, ostatně stejně jako na již dříve zkoumaných úsecích zdiva fasád.

Povrchová úprava spár zdiva, která v případě Plas se postupem času a zvyklostmi kameníků měnila,¹² se dochovala oproti dříve sledovaným fasádám pouze u nejstarší stavební fáze, tedy v dolní, kamenicky velmi kvalitní partii severní obvodové zdi. V této fázi byla malta rozetřena do

10 Podlaha u západního průčelí má výšku 324,51 m n. m., nad vyrovnávacím stupněm (pole IV) 324,66 m n. m. a u transeptu 324,76 m n. m.

11 CHUDÁREK, Z., c. d., s. 13–16.

12 Tamtéž.

líce enormně úzkých spár kamenných bloků tak, že spáry opticky zcela zmizely. V místě spáry byla pak provedena jemná ryska, jak je možné usuzovat ze sporadických nálezů. Povrchová úprava spár je na ostatních sledovaných úsecích zdiva značně narušena.

Původní pískovcové kvádrové zdivo je na líci ploché, bez plastických prvků. Jedinou zjištěnou výjimkou je torzálně dochovaný plochý nízký sokl výšky asi 30 cm (ve východní části trojlodí s ohledem na stupeň v současné podlaze jde o výšku zhruba 15 cm), předsazený asi o 5 cm. Shodný sokl je možné sledovat z vnější strany jižní obvodové zdi kostela, kde souvisel se severním křídlem křížové chodby.¹³ Mezi východním závěrem severní lodi (pole SVII) a severním polem transeptu je plochý sokl zakončen 7 cm vysokým oblounem. Sokl doplněný oblounem byl původně široký přibližně 90 cm. Toto zjištění může přiblížit šířku předpokládaného půlkruhového klenebního pasu, dělicího severní loď od transeptu. Patka tohoto klenebního pasu se nalézá ve výšce asi 430 cm nad současnou podlahou (329,06 m n. m.), a to jako krátký úsek původní pásové římsy, která je dalším, avšak již posledním nalezeným plastickým prvkem na povrchu obvodových zdí (obr. 6, vpravo nahoře). Torzo této římsy, vysoké 16 cm, má odspodu pouhé okosení, na kterém patrně ležela, bez jakéhokoliv odstupnění, odseknutá plochá deska. Shodný tvar jako tato klenební římsa má náběžní ústupková římsa na jižní straně románského vstupního portálu.

Obdobně jako na fasádách se i v interiéru bočních lodí dochovaly fragmenty omítek. Vedle ploch tenkých gotických omítek, na povrchu pečlivě kletovaných, se ojediněle vyskytuje starší omítková vrstva, charakteristická svým poněkud drsným povrchem. Tato omítka byla zatím v interiéru zjištěna pouze na dvou místech, nepočítáme-li půlkruhovou niku nad západním dveřním otvorem, které se budeme věnovat v souvislosti s gotickými omítkami. V malém rozsahu se dochovala na románské římsce klenebního pasu (pole SVII), kde je přetažena fragmentem gotické omítky. Druhý fragment zabíhá do spáry zazdívky torza portálu v poli II, tedy v těsné blízkosti barokního točitého schodiště na západní tribunu (obr. 7). Portál je v hraně, přibližně ve výši lidského pasu, provozem výrazně zaoblen. Tímto portálem velmi pravděpodobně vstupovali konvrši do svého chóru. Kolem dochované hrany portálu se při chůzi otáčeli a přecházeli na přilehlé schodiště v lodi kostela a je logické, že se stěny často přichytávali. Omítka je natažena i na zaoblené hraně a jsou na ní výrazné depoty nečistot. Nelze uspokojivě odpovědět na otázku, zda interiérová omítka byla nanesena již po dostavbě kostela nebo později. Omítka natažená na dlouhodobým provozem již zaoblené hraně portálu spíše napovídá o pozdějším vzniku. Mohlo se také jednat o opravu. S ohledem na další vývoj interiérových omítek kostela lze však zvažovat její provedení ještě ve 12. století.

Fragment takzvaného konvršského portálu rozšířil počet románských portálů v trojlodí na čtyři. Fragment hřbitovního portálu s půlkruhovým obloukem v severní obvodové zdi (pole SV, obr. 8) byl již znám z vnější strany.¹⁴ Z exteriéru, podle torza půlkruhového sklenutí, lze světlou šířku portálu odhadnout na 100–110 cm. Obdobnou situaci bylo možné sledovat i z interiéru, kde torzo sklenutí určuje světlou šířku špalet na přibližně 120–130 cm.

Od současné podlahy činila výška dveřního otvoru asi 230 cm; jeho práh byl zvýšen o 20 cm nad průběžný sokl. Portál byl pravděpodobně vybudován již kolem roku 1150 a sloužil do svého zrušení jako vstup na mnišský hřbitov.

Na jižní straně byly v souladu s řádovými pravidly již v románském období dva vstupní portály. Původní procesní portál (pole JVII) z křížové chodby, který sloužil mnichům pro vstup do kostela, byl počátkem 14. století nahrazen novým lomeným portálem. Z původního stavu zůstaly patrně pouze zazděné špalety dveřního otvoru. Západní špaleta je opatřena barokní přízdívkou šířky 17 cm.

Již výše uvedené torzo půlkruhového portálu (pole II, obr. 7) je značně poškozeno a nelze přesně určit výšku prahu (asi 327,15 až 337,30 m n. m.). Práh byl tedy ve výšce zhruba 260–275 cm od současné podlahy. Vstup do lodi kostela musel být zprostředkován vyrovnávacím schodištěm. Výšku portálu od prahu po patu jeho půlkruhového oblouku lze odhadnout na 180 cm.

Pro poznání stavebních dějin kostela je významný nálezy pozice původního, tj. středověkého lettneru, která přesně odpovídá barokní situaci (pole SIV, obr. 9). Barokní lettner byl téměř s jistotou kovový. Stopy po jeho osazení jsou patrné jak na severní obvodové zdi, tak i na přilehlém mezilodním pilíři. V původním zdivu i v druhotné zazdívce je zde vysekána mělká drážka, šířky 8 cm, a to až do výšky 240 cm nad podlahou, kde je zazděna kapsa pro usazení horní kotevní pásnice. Nad otiskem barokního lettneru byla odhalena pravidelná kapsa v kvádrovém zdivu se spodní hranou ve výšce 270 cm nad podlahou. Kapsa má výšku 21 cm a šířku 18 cm. Na jejím zadním čele, v hloubce 41 cm, je v dolní části patrný omítkový otisk půlkruhového trámu, širokého 11 cm. Celková výška původního lettneru, patrně s horním dřevěným vazníkem, činila tedy ve vztahu k současné podlaze přibližně 290 cm. Shodná pozice románského i barokního lettneru napovídá, že v tomto místě měly mezilodní pilíře – románské i barokní – přibližně stejnou polohu.

Nová zjištění o výstavbě ve 13. a v první polovině 14. století

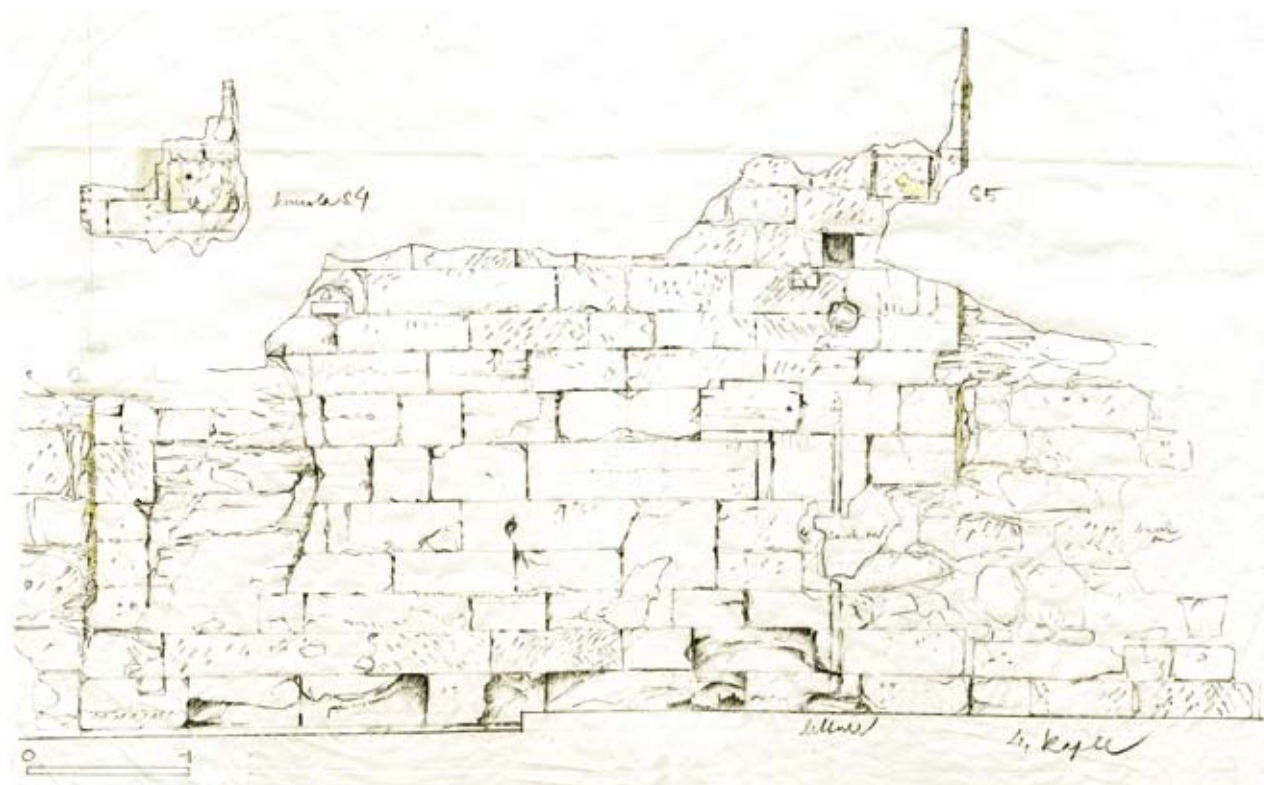
Klášteří kostel a také konvent prošly v tomto období rozsáhlými stavebními úpravami. Z vnější strany jižní obvodové zdi kostela, v místě severního křídla křížové chodby, bylo možno již dřívějšími průzkumy upřesnit délku románské křížové chodby a její gotické úpravy, včetně sklenutí křídla chodby do sedmi polí.¹⁵ Pro traktování polí gotické klenby severního křídla křížové chodby jsou určující torzální, odsekané konzoly se zkrácenými, rovněž odsekanými příporami, dochované na obvodové zdi chodby, společně s kostelem. Druhotně vložené klenební konzoly do románského kvádrového zdiva bylo možno v křížové

13 CHUDÁREK, Z., c. d., s. 9.

14 CHUDÁREK, Z., c. d., s. 13–14.

15 LANCINGER, L.; HORYNA, M.: *Kostel Nanebevzetí Panny Marie*, s. 26; CHUDÁREK, Z., c. d., s. 8–10.

Obr. 9. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Severní obvodová zeď mezi 3. a 4. kaplí. (Kresba Z. Chudárek, 2010)

chodbě poměrně snadno identifikovat, neboť omítky zde téměř docela chybí.

Již při zahájení zednických prací v roce 2009 byla v jižní lodi (v poli JIV, obr. 10) odhalena odsekaná klenební konzola a krácená přípora (J4), obdobně jako z druhé strany zdi v křížové chodbě, druhotně vložená do románského kvádrového zdiva. Horní spára kamenného bloku s odsekanou konzolou je zde ve výšce 352 cm nad současnou podlahou, krácená přípora je dlouhá 80 cm. Podle otisku byla přípora široká asi 20 cm. Nad ní se v místě předpokládané hlavice oboustranně rozšiřuje druhotná zadržka. Spodní hrana výběhu žeber se tedy nalézala ve výšce zhruba 460 cm nad současnou podlahou (tj. přibližně 329,10 m n. m.), a to za předpokladu, že hlavice měla výšku 30 cm. V jižní lodi byla dále odhalena odsekaná konzola v blízkosti portálu konvršů (J1). S ohledem na dobrý stav barokní omítky jižní lodi byla dále sondážním výzkumem identifikována pouze poloha konzoly J7.

Na severní obvodové zdi v interiéru chrámového trojlodí byly v průběhu zednických prací a cíleným průzkumem postupně odhaleny všechny odsekané gotické konzoly z výrazně světlejšího pískovce, než je pískovec románského kvádrového zdiva (číslovány od západu směrem na východ S1 až S9). Pouze předpokládaná konzola v severozápadním nároží lodi (S0) zůstala skryta pod barokní přízdívkou. Odsekaná krácená gotická přípora, délky 71 cm a šířky 21 cm, se zde dochovala jen nad konzolou v bezprostřední blízkosti původního klenebního pasu mezi severní lodí a transeptem (S9, obr. 6). Tato relativně nejlépe dochovaná konzola má horní plochu ve výšce 332 cm nad podlahou. Její dnes odsekaný kalichovitý tvar se ve spodní části

rozšiřuje, na boční straně konzoly se dochoval reliéf s bobulemi. Konzola měla patrně rostlinný dekor. Podle otisků na pískovcových blocích odsekaných konzol byl kompozičně uvolněný gotický rostlinný dekor ještě na konzolách S4 a S8. Ostatní konzoly měly, podle zjistitelných indicií, geometricky jehlancový tvar (S3; srv. obr. 6). Jistou anomálií vykazuje předpokládaný blok konzoly S5 v blízkosti původního lettneru; druhotně vložený blok je zde odsekan plošně a částečně upraven gotickou omítkou. Na některých blocích konzol jsou rezidua okrového nátěru. Výšky horní hrany odsekaných konzol na severní obvodové zdi jsou poněkud odlišné: od podlahy v západní části trojlodí (přibližně 324,53 m n. m.) se pohybují mezi 330–356 cm.¹⁶ Hlavice mohly být ve shodné úrovni díky proměnné výšce krácených přípor. Také však mohly mít rozdílnou výšku a akceptovat tak shodnou vrcholnici křížové klenby při nestejně šířce klenebních polí.¹⁷ U zkoumaných konzol jižní obvodové zdi nebylo výškové zaměření provedeno s výjimkou konzoly J1 (327,88 m n. m.). U konzol J4 a J7 jižní lodi jsou v půdorysné pozici odchylky kolem 60 cm oproti protilehlým konzolám.

16 Absolutní výšky jsou (není měřeno geodeticky) S1 327,85 m n. m., S2 327,91 m n. m., S3 327,95 m n. m., S4 328,06 m n. m., S5 328,07 m n. m., S7 327,93 m n. m., S8 327,99 m n. m., S9 328,08 m n. m.

17 Ty měly různou šířku, a to: pole mezi S0 a S1 393 cm, pole mezi S1 a S2 500 cm, pole mezi S2 a S3 422 cm, pole mezi S3 a S4 427 cm, pole mezi S4 a S5 425 cm, pole mezi S5 a S6 423 cm, pole mezi S6 a S7 489 cm, pole mezi S7 a S8 300 cm a pole mezi S8 a S9 474 cm.

Obr. 10. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Jižní obvodová zeď (JIV) s nálezem odsekané gotické klenební konzoly a krácené přípory (J4). (Foto Z. Chudárek, 2009)

Podle výsledků průzkumu konzol lze konstatovat, že boční lodi plaského románského kostela byly v gotice traktovány do devíti polí křížové žebrové klenby (obr. 11). Z klenebních polí severní lodi má při severní obvodové zdi enormně krátkou šířku pole osmé, a to jen asi 300 cm (mezi S7 a S8). Naopak výrazně větší šířku má pole druhé, a to 500 cm (mezi S1 a S2). Nelze jednoznačně určit příčinu těchto nepravidelností; mohla sice souviset s nepravidelným rytmem pilířů mezilodní arkády, ale to je málo pravděpodobné. Meziklenební žebra však nemusela být kolmá k podélné ose lodi, mohla vytvářet lichoběžníková pole. Přiléhající sedmé a deváté pole k nejužšímu osmému poli jsou při obvodové zdi širší než většina dalších polí, a to přibližně o 50 a 70 cm. S tímto přidaným rozměrem se osmé pole dostává na průměrnou šířku (kolem 425 cm). Enormní délka druhého pole se však takto korigovat nedá.

Dnes již jedinou připomínkou gotické klenby hlavní lodi kostela je Willenbergova veduta plaského kláštera (1600), na které je chrámové trojlodí zachyceno v destruktivním stavu a na severní zdi hlavní lodi jsou zakreslena čela klenby.¹⁸

Klenební konzoly na severní obvodové zdi respektují traktování z interiérů nalezených špalet širokých vstupů do šesti kaplí, dodatečně provedených v románské obvodové zdi.¹⁹ Vstupní otvory do pěti kaplí byly objeveny v rámci stavebního průzkumu fasády severní boční lodi

v roce 1997.²⁰ Obnova fasády však doposud provedena nebyla. Vstup do šesté kaple (pozici čtvrté od západního průčelí), které musel ustoupit původní portál na hřbitov, byl identifikován teprve v roce 2010 po sejmutí interiérové omítky. Z tohoto vstupního otvoru se dochovala pouze západní špaleta, v exteriéru skrytá za přizděným barokním polopilířem; z druhé strany byla špaleta odbourána a barokní zazdívka dobíhá až k torzu románského portálu. Ze zaniklých gotických kaplí (třech v mnišském chóru a třech v západní části trojlodí kostela) se tedy dochovaly pouze oboustranně okosené kolmé špalety, které vynášely triumfální oblouky. U západní špalety vstupního otvoru do první kaple je okosení doplněno pravoúhlým ústupkem (obr. 12). Špalety je možné sledovat maximálně do úrovně parapetů barokních oken (329,09 m n. m.), kde dosahují výšky maximálně něco přes 400 cm. Ve výšce kolem 60 cm od současné podlahy jsou torzálně dochované nebo jen částečně odkryté mírně miskovitě náběhy okosení hran špalet, široké přibližně 11 cm. Tvarovou výjimkou jsou náběhy okosení špalet vstupních otvorů dvou kaplí nejbližší transeptu (páté a šesté kaple); náběhy zde mají mírně esovitý až drápkovitý tvar (obr. 13).

Špalety portálů byly vytvořeny kamenickým vysekáním z blokového románského zdiva. Pouze u západní špalety vstupního otvoru druhé kaple (pole SII) byla zjištěna gotická vyzdívka z cihel formátu 27/14(?) / 9 cm.

V jižní obvodové zdi v západní části lodi před lettne-rem (pole JIV) byly zdokumentovány dva obdélné výklenky. Zazděný výklenek v poloze schodu podlahy byl odkryt jen částečně, výklenek vzdálený 82 cm západně od schodu byl odhalen v celém rozsahu. Tento výklenek, s parapetem ve výšce 78 cm nad podlahou, byl z východní strany zúžen cihlami gotického formátu o zhruba 30 cm. Výklenek, v upravené velikosti o výšce 86 cm a šířce 56 cm, byl opatřen pískovcovou parapetní deskou výšky 13 cm. Za uvolněnou zazdívkou výklenku z lomového kamene byl v průběhu stavebních prací patrný vnitřní prostor, vysekaný špičákem. Výklenek sloužil patrně k pohřebnímu účelu. Obdobná řešení pohřebních výklenků v jižní obvodové zdi chrámového trojlodí jsou známa například z cisterciáckých klášterů v Heiligenkreuzu (1133) a Žďáru (1251).

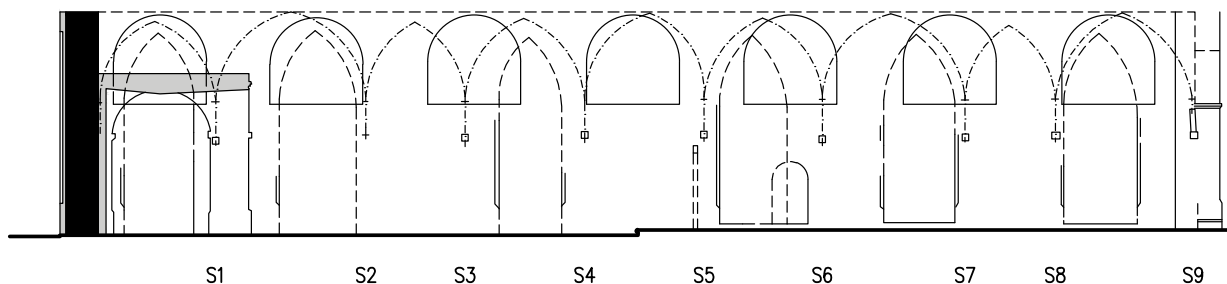
Na líci románského kvádrového zdiva obvodových zdí je v nepatrných torzech dochována tenká, dokonale zatažená, velmi světlá omítka. Na okosení i ve špaletách vstupních otvorů do zaniklých kaplí v severní obvodové zdi se však tato omítka dochovala ve velkém rozsahu. Obdobná omítky byla v četných krách nalezena na doposud sledovaných fasádách. Na okosení špalet vstupních otvorů první a třetí kaple je však dále pod kletovanou omítkou natažena výrazně odlišná, hrubá, pačoková omítky se světlým nátěrem. Na kletované omítky jsou rovněž dochovány nátěry, které jsou velmi světlé. Avšak na okosení špalet šesté kaple je možné z exteriéru sledovat výraznou polychromii v sytých červených odstínech. Červený, vybledlý nátěr byl

18 LANCINGER, L.; HORYNA, M., c. d., s. 16.

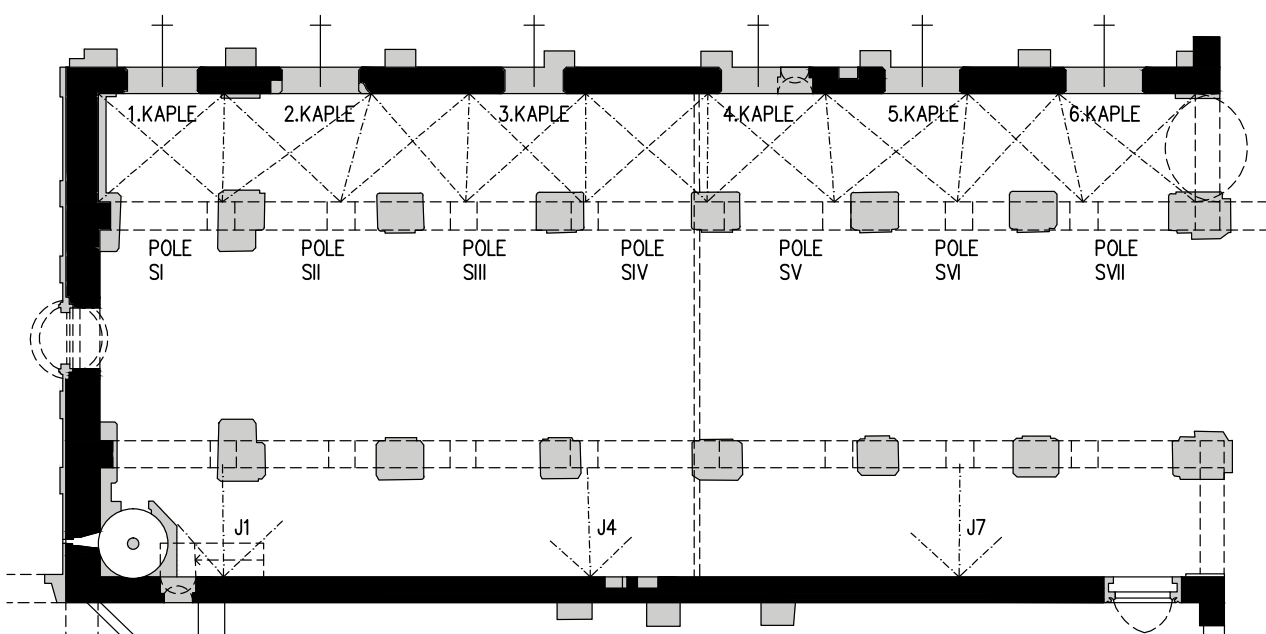
19 1. kaple cca. 240 cm, 2. kaple cca. 260 cm, 3. kaple cca. 200 cm, 4. kaple (?), 5. kaple cca. 260 cm, 6. kaple cca. 260 cm.

20 CHUDÁREK, Z., c. d., s. 14.

PODÉLNÝ ŘEZ

PŮDORYS

0 1 2 3 4 5 10 15

■ ZDIVO 2. POLOVINA 12. STOLETÍ
 ■ OSTATNÍ ZDIVO DOCHOVANÉ DO SOUČASNOSTI

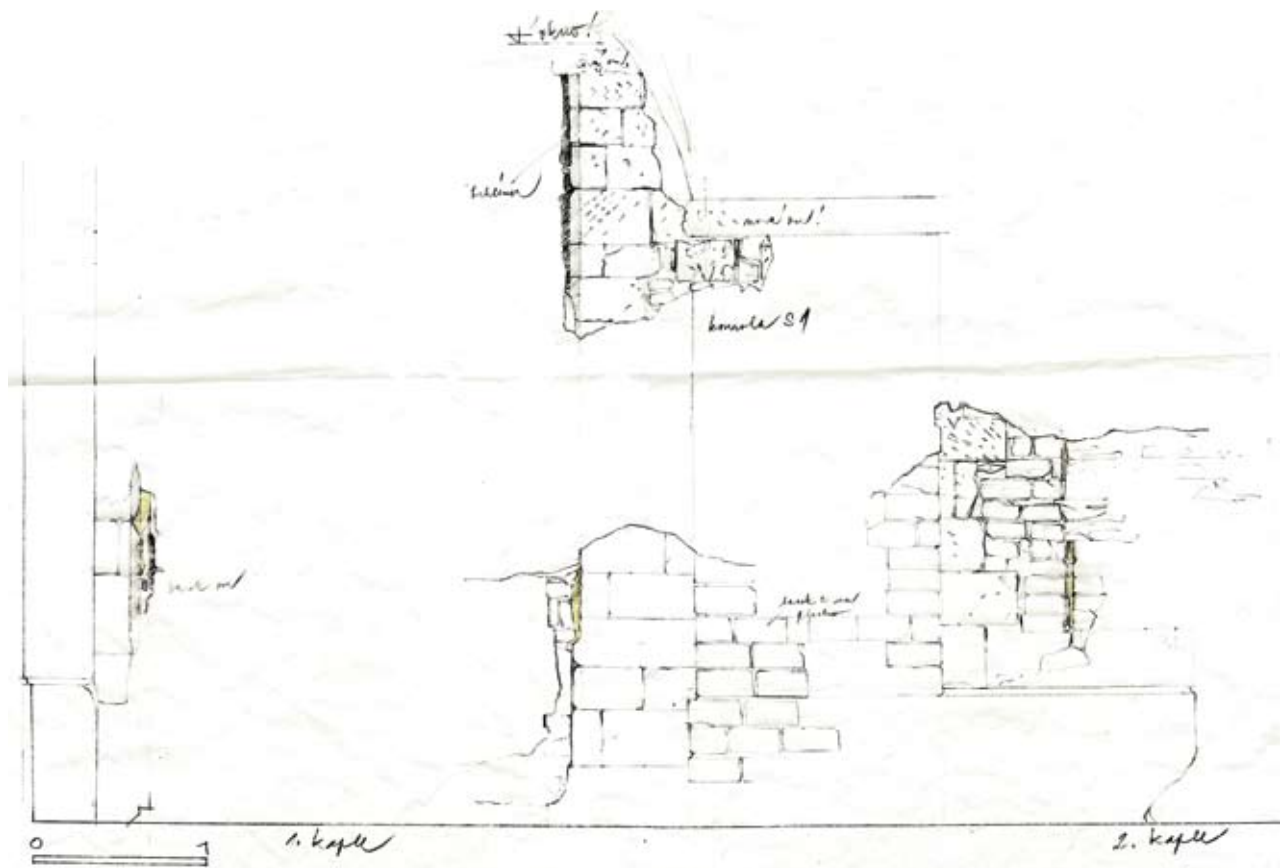
Obr. 11. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys a podélný řez severní lodí. (Kresba Z. Chudárek)

také v malém rozsahu rozpoznán na vnitřním okosení třetí zaniklé kaple. Zásadní význam má jiný nález barevnosti na okosení východní špalety páté kaple: jde průkazně o dvě červené souběžné štětcové linie, vzdálené od sebe 2 cm.

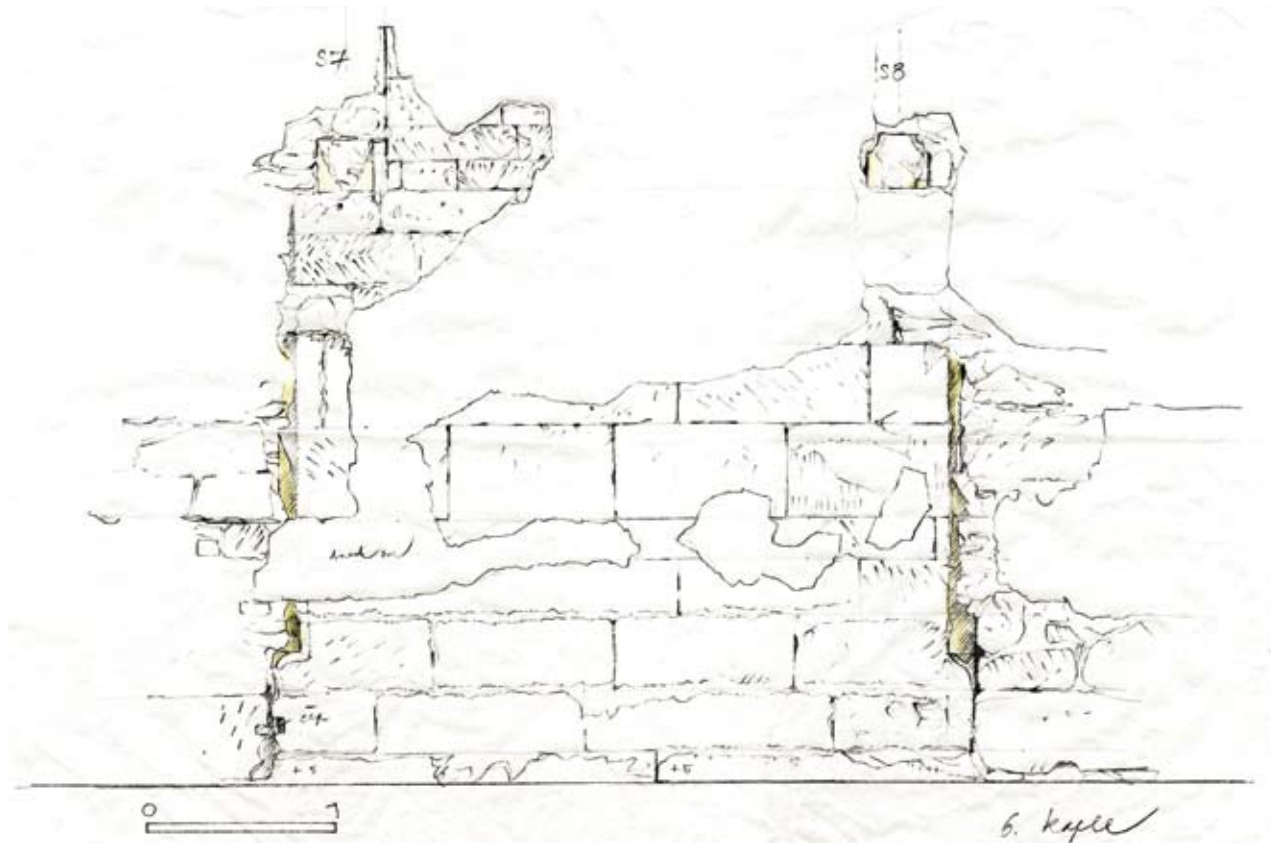
Jak již bylo výše připomenuto, při výzkumu západního románského portálu byla v roce 2007 v interiéru odhalena

půlkruhová nika, zazděná v šedesátých letech 17. století. V této 50 cm hluboké nise bylo tak zakonzervováno souvrství středověkých interiérových omítek a vápenných nátěrů, které mají pro zkoumání románské a gotické povrchové úpravy interiéru plaského kostela zásadní význam (obr. 14). Není důvodu se domnívat, že tyto omítkové vrstvy

Obr. 12. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Severní obvodová zeď v prostoru 1. kaple. (Kresba Z. Chudárek, 2010)

Obr. 13. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Severní obvodová zeď mezi 5. a 6. kaplí. (Kresba Z. Chudárek, 2010)

Obr. 14. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Západní portál, půlkruhová nika nad dveřním otvorem při pohledu z interiéru. (Foto Z. Chudárek, 2007)

a barevné nátěry souvisí pouze s výtvarnou výzdobou portálu. V této nise jsou patrně uchovány původní omítkové a nátěrové vrstvy, kterými byl v průběhu 12.–14. století vybaven celý interiér kostela. Starší románská omítka s hrubší povrchovou strukturou zde plasticky kopíruje nepravidelnosti rubu půlkruhové konstrukce ústupkového portálu, která se uplatňuje v čele horní partie niky. Původní omítka je zčásti překryta kletovanou gotickou omítkou s bílým nátěrem, zdobeným zdvojenými červenými liniemi iluzivního kvádrového kamenného zdiva. Jednotlivé iluzivní kvádry jsou dále pojednány motivem šupinek, které mají vytvářet iluzi plastického bosování. Šupinkový motiv spíše připomíná románské výtvarné cítění; vznik této iluzivní malby je tak možno časově zařadit do doby ještě před polovinou 13. století. Malba byla dále překryta červeným nátěrem.

Motiv iluzivních kvádrů, vytvářených dvojicemi červených linií, je typický pro cisterciáckou řádovou architekturu především ve 13. století. Například v rakouských kláštřích Heiligenkreuz (1133) a Wilhering (1146) byla obdobná iluzivní výmalba realizována v konventu a křížové chodbě v době před rokem 1250, ve Žďáru (1251) v kostele po polovině 13. století.

Jak již bylo výše uvedeno, kletovaná omítka byla používána v gotickém období jak v interiéru, tak i na fasádách. Doposud byla tato omítka spojována v odborných kruzích pouze s obnovou kostela v první polovině 14. století. Při dodatečném průzkumu západního průčelí kostela, v souvislosti se sejmutím a restaurováním litinové nápisové desky z 19. století, bylo zjištěno, že současné monumentální barokní okno v ose průčelí je vlastně upravené okno gotické, vzniklé prolomením románského průčelí. Při bourání otvoru pro toto nové okno, s nejvyšší pravděpodobností v první polovině 14. století, byla částečně odstraněna a částečně zazděna dvě původní půlkruhová nálevkovitá okna. Při průzkumu severního, více zachovaného románského okna byla ve vnější nálevkovité špaletě zjištěna kletovaná omítka, kvalitou považovaná za omítku ze 14. století. Ta zde musela být natažena ještě před úvahou o změně koncepce průčelí. Také na ostění

Obr. 15. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Odsekaná gotická klenební konzola (S3) krácené přípory. (Foto Z. Chudárek, 2009)

hřbitovního románského portálu se nalézá srovnatelná kletovaná omítka, která zde musela být natažena ještě před výstavbou čtvrté kaple.

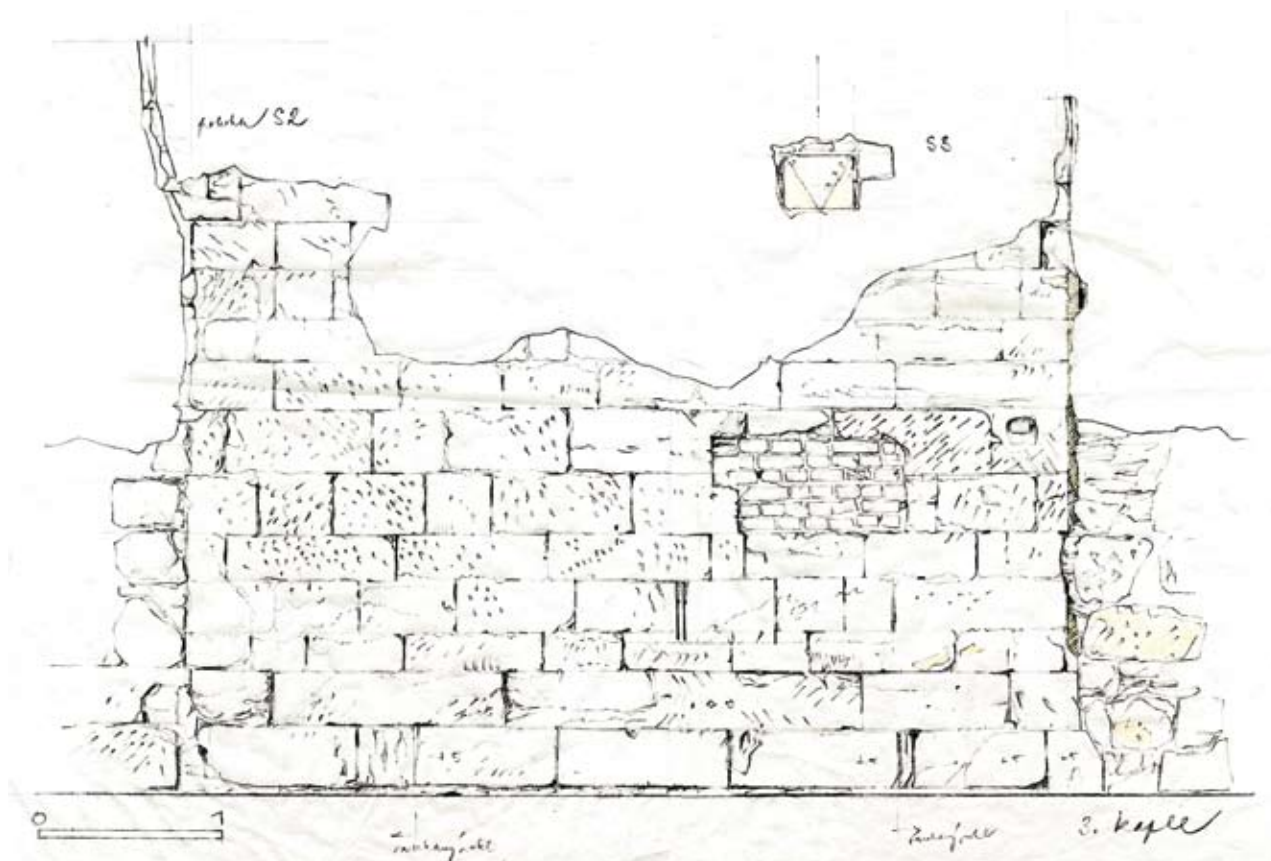
Všechny zjištěné indicie (tvar náběhu okosení první a šesté kaple, iluzivní malba na okosení špalety třetího okna a v nise západního portálu, rustikální omítková vrstva v první a třetí kapli, kletovaná omítka na vnější špaletě torza románského okna západního průčelí a na ostění pohřebního románského portálu) ukazují na rozsáhlou stavební činnost v trojlodí kostela před gotickou úpravou jeho západního průčelí a před jeho zaklenutím. Tuto stavební etapu lze časově zařadit do 13. století, a to s přihlédnutím na drápkovitý tvar náběhů okosení špalet páté a šesté kaple a hlavně s ohledem na výtvarnou iluzivní výzdobu interiéru trojlodí, která časově může souviset s výstavbou patrové kaple mnišského špitálu (sv. Maří Magdalény) a královské rezidence (sv. Václava), realizovanou patrně ve čtyřicátých letech 13. století.

Rozvrh gotických polí křížové klenby v severní lodi, se spekulativně určenou vrcholnicí ve výšce přibližně 780 cm nad současnou podlahou (obr. 11), tak patrně již reagoval (z větší části?) na realizované vstupní portály do severních bočních kaplí na jedné straně a na druhé straně respektoval rytmus románských mezilodních pilířů.²¹

Nová zjištění o raně barokní přestavbě trojlodí v šedesátých letech 17. století

Při obnově klášterního kostela v šedesátých letech 17. století trojlodí kostela získalo zcela novou podobu. Obvodové zdi torza původní hlavní lodi, založené na mezilodní

²¹ Půdorysná dimenze pilířů, podle zjištěné šířky klenebního pasu mezi lodí a transeptem, byla v zásadě 90 × 90 cm, světlá vzdálenost pilířů 330 cm, osová vzdálenost 420 cm. Šířka severní lodi, určená z průběhu původních zdí presbytáře, byla asi 360 cm.

Obr. 16. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Severní obvodová zeď mezi 2. a 3. kaplí. (Kresba Z. Chudárek)

arkádě, byly pravděpodobně v plném rozsahu sneseny. Z původního trojlodí tak zůstaly zachovány pouze obvodové zdi, které však bylo nutné vyspravit; v dolní partii zdi v poli JIV jsou vsazeny četné vysprávky do původních, hloubkově abradovaných pískovcových kvádrů, provedené cihelným plentováním, ale také jsou zde opravy s vloženými, rozměrnými kusy lomového kamene, pravděpodobně břidlice (obr. 10). Hloubkové poškození kvádrů bylo zjištěno rovněž v soklové partii severní obvodové zdi. Je nutno si uvědomit, že trojlodí, a to především jeho západní část, bylo dlouhodobě bez zastřešení (v době po roce 1420 až po šedesátá léta 17. století). Situaci lokálně výrazně zhoršovala od dvacátých let 20. století cementová omítka. Gotické boční kaple u severní obvodové zdi byly zrušeny a vstupní otvory vyplněny především kamenným zdívem s masivním druhotným použitím většinou částečně poškozených románských kvádrů v kombinaci s lomovou břidlicí. Na některých druhotně vezděných kvádrech se ještě dochovala gotická omítka. Obdobně byl zazděn portál v poli II.

Závěr

Doplňující průzkum západního románského portálu klášterního kostela v Plasích ze třetí čtvrtiny 12. století, realizovaný v období let 2006–2008, potvrdil výjimečnou hodnotu památky. Plaský portál je typologicky zcela ojedinělý, a to ve spojení náběžní římsy ústupků portálu s ostěním. Velmi neobvyklé je také řešení s průběžným

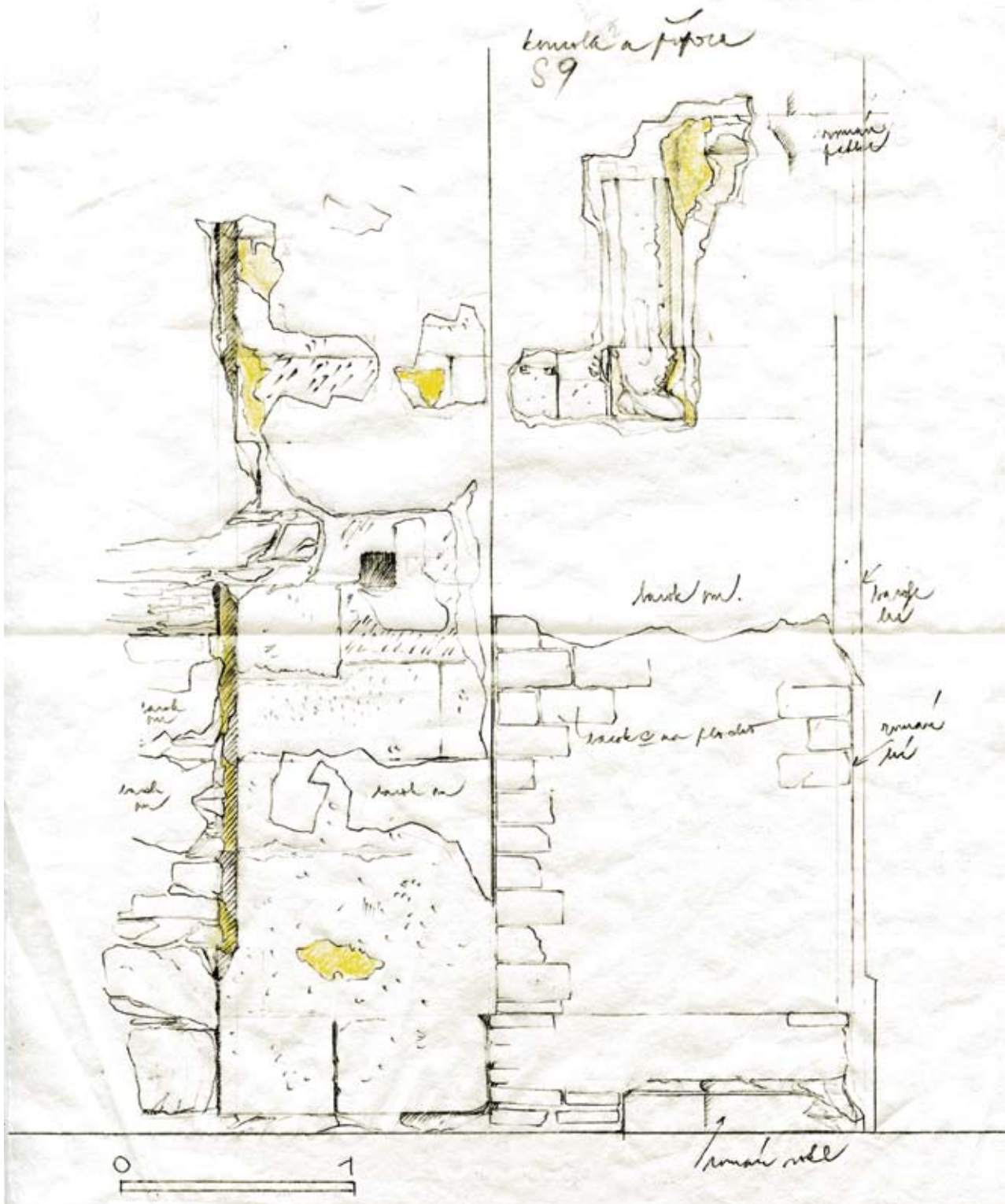
překladem na celou hloubku dveřního otvoru. V cisterciácké řádové architektuře se takové řešení uplatňovalo jen výjimečně. Jediné další obdobné konstrukční řešení západního portálu je dochováno v jihofrancouzském klášteře v Silvacane (po roce 1147); překlad je zde však asi o polovinu nižší (asi 20 cm). Ústupkový portál v Silvacane, na rozdíl od plaského portálu, má vložené sloupky a nad ostěním je vložený typický překlad s koutovými konzolkami. Nejbližší plaskému portálu je západní portál kostela jihofrancouzského cisterciáckého kláštera Aiguebelle (po roce 1137), ve kterém jsou od 19. století usazeni trapisté. Portál v Aiguebelle, stejně jako portál v Plasích, nemá vložené sloupky do ústupků, avšak náběžní římsa nezaobíhá až nad ostění. Průčelí kostela v Aiguebelle má téměř identické řešení s původním západním průčelím plaského klášterního kostela a spolu se západním průčelím kostela jihofrancouzského kláštera cisterciáků Le Thoronet (po roce 1148) tvoří jedinečnou skupinu plochých, výrazně tvarově úsporných řešení, blízkých ideovým východiskům sv. Bernarda z Clairvaux.²²

Průzkum prováděný v souvislosti s opravou interiérových omítek v období let 2009–2010 přinesl některá nová zjištění, která prohlubují dosavadní poznatky o stavebním vývoji této výjimečné kulturní památky:

1. Především byl upřesněn rozvrh klenebního systému trojlodí z počátku 14. století, sestavený z devíti klenebních

22 CHUDÁREK, Z., c. d., s. 18.

Obr. 17. Plasy, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Severní obvodová zeď mezi 6. kaplí a nárožím s transeptem. (Kresba Z. Chudárek, 2010)

polí v bočních lodích a rovněž patrně z devíti polí v hlavní lodi (obr. 11).

2. Byl upřesněn typ a pozice (výšková i polohopisná) klenebních patek bočních lodí, tvořených krácenými příporami s konzolou a hlavicí.

3. Byla určena pozice a výška původního letneru.

4. Byla identifikována v pořadí šestá zaniklá kaple, do-
datečně přistavěná, patrně až počátkem 14. století, k se-
verní obvodové zdi trojlodí. Její výstavbou byl zrušen
původní vstup na hřbitov a portál byl nahrazen novým,
takzvaným pohřebním portálem, proraženým v sever-
ním průčelí transeptu. Výstavba kaplí patrně souvisela se

zvýšenými nároky na liturgické potřeby rozšiřující se řešolní komunity.

5. Bylo nalezeno torzo portálu v západní části jižní obvodové zdi trojlodí, původně určené pro přístup konvršů do západní části kostela. Tato skutečnost přispívá k diskusi zaměřené na využití institutu konvršů v cisterciáckých kláštorech v českých zemích.

6. Byla připomenuta pravděpodobná, zatím neznámá stavební etapa ze 13. století.

7. Bylo potvrzeno, že v první fázi výstavby klášterního kostela byly vybudovány obvodové zdi trojlodí (severní a západní) do výšky přibližně 300 cm. Současně byl vybudován portál z prostoru kostelní lodi na mnišský hřbitov (v poli SV) a západní ústupkový portál do úrovně svého sklenutí. Výstavba kostela byla zahájena kolem poloviny 12. století špičkovými kameníky.

8. Absence kamenických značek může ukazovat na účast řádové stavební huti, povoláné do Plas v prvních letech výstavby kláštera.

Obnovou interiérových omítek v trojlodí kostela je průzkum obvodových zdí na dlouhou dobu přerušen. Obnovné práce však v následném období budou pokračovat v transeptu a presbytáři, kde je možné očekávat další nová zjištění. V budoucnosti bude nutné také odpovědět na otázky, z nichž některé pravděpodobně zatím ani neumíme formulovat. Jednou z otázek, na kterou zatím neumíme odpovědět, je zastropení kostela v době románské.

Výsledky dosavadních průzkumů konventního kostela nás opravňují k závěru, že stojíme před jednou z nejvýznamnějších cisterciáckých řádových staveb 12. století. Pod raně barokní fasádou a barokními interiérovými omítkami je skryt románský cisterciácký kostel, svou architektonickou hodnotou srovnatelný s obdivovanými díly nejstaršího období řádové cisterciácké architektury, především z jihofrancouzské oblasti. Plaský klášter byl fundací královskou. Je proto dosti těžko přijmout tezi, že takto významná stavba nebyla zaklenuta již v době

románské. Na jediný klenební útvar v trojlodí ukazuje nalezený fragment patkové římsy půlkruhového klenebního pasu mezi severní lodí a transeptem. Pokud by obdobné římsy byly nalezeny i na jiných místech severní obvodové zdi, naproti předpokládaným pozicím hranolových pilířů mezilodní arkády, mohli bychom usuzovat na systém zaklenutí kolmo orientovanými valenými klenbami.²³ Příležitost pro průzkum případné klenby hlavní lodi zatím byla pouze na vnitřní straně původní západní štítové zdi, a to v době, kdy unikátní plaské varhany byly deponovány v restaurátorské dílně. Průzkum byl však výrazně omezen dochovanými barokními omítkami, jejich ochraně byla dána přednost. Tato příležitost se případně znova naskytne při opravě omítek transeptu a presbytáře. Konchu apsidy presbytáře můžeme považovat za původní.

Soubor románských portálů v chrámovém trojlodí může být v budoucnosti doplněn o nálezy dalších dvou v jižním průčelí transeptu. Vstupní portál z dormitáře mnichů do transeptu byl původně přístupný, obdobně jako portál konvršů, vyrovnávacím schodištěm. Portál, patrně zatím skrytý pod barokní omítkou, je znám ze strany dnešního půdního prostoru nad původní sakristií; zazděný dveřní otvor je zde sklenut segmentovým klenebním kamenným pasem. Druhý portál do původní sakristie v ose jižního průčelí může být zachován za barokním oltářem.

Tak jak bylo již připomenuto v příspěvku na semináři v Plasích v roce 2005, pro bývalý cisterciácký klášterní kostel v Plasích jsou dnes daleko důležitější výsledky obnoveného procesu než výsledky stavebně-historických průzkumů. Nedostatečné finanční prostředky na obnovu kostela jsou vyvažovány nemalým úsilím vlastníka. Za vykonanou práci, která přispívá k záchraně plaského kostela Nanebevzetí Panny Marie, mu nezbývá než poděkovat.

23 CHUDÁREK, Z., c. d., s. 17.

Literatura

- ČECHURA, Jaroslav; KUTHAN, Jiří: Středověké stavby kláštera v Plasích. *Památky a příroda*. 1980, roč. 5, č. 4, s. 203–217.
- CHUDÁREK, Zdeněk: Některá nová zjištění o stavebním vývoji klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Plasích ve 12. až 14. století. In *Plaský klášter a jeho minulý i současný přínos pro kulturní dějiny*. Plasy, Městský úřad Plasy, 2005, s. 3–24.
- LÍBAL, Dobroslav: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha, Umělecká beseda, 1948.
- LÍBAL, Dobroslav; PAVLÍK, Milan: Románská budova klášterního hospodářského dvora v Plasích. *Umění*. 1980, roč. 28, č. 6, s. 515–518.
- KAMENICKÁ, Eva: K poznání plaského kláštera na přelomu tisíciletí. In *Plaský klášter a jeho minulý i současný přínos pro kulturní dějiny*. Plasy, Městský úřad Plasy, 2005, s. 25–38.
- KAMENICKÁ, Eva: Nové nálezy v areálu cisterciáckého kláštera v Plasích. In *900 let cisterciáckého řádu*. Praha, Unicornis, 2000, s. 35–45.
- KAMENICKÁ, Eva: Stavební vývoj areálu cisterciáckého kláštera v Plasích ve světle archeologických pramenů. In *Archaeologia historica*. 21. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 1996, s. 57–80.
- KAMENICKÁ, Eva: Stavební vývoj areálu plaského kláštera ve světle archeologických výzkumů. In *850 let plaského kláštera (1145–1995)*. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska, 1995, s. 19–36.
- PODLAHA, Antonín: *Posvátná místa Království českého, Arcidiecese pražská*. 3. díl. *Vikariáty: Kralovický, Vlašimský a Zbraslavský*. Praha, Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1909.
- PODLAHA, Antonín: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Kralovickém*. Praha, Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912.
- SOMMER, Petr: K otázce využití novověkých písemných pramenů v archeologické praxi. In *Archaeologia historica*. 8. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 1983, s. 531–540.
- SOMMER, Petr; FOLTÝN, Dušan; VLČEK, Pavel: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, Libri, 1997.

Nepublikované zprávy

CHUDÁREK, Zdeněk: *Areál bývalého cisterciáckého kláštera v Plasích, Založení kláštera a jeho stavební dějiny v letech 1144–1620, Vyhodnocení dosavadního poznání*. Praha, 2003.

LANCINGER, Ladislav; HORYNA, Mojmír: *Kostel Nanebevzetí Panny Marie*. Praha, SÚRPMO, 1980.

LANCINGER, Ladislav; LÍBAL, Dobroslav: *Historický vývoj klášterního areálu v Plasích, Souhrn a doplňky*. Praha, SÚRPMO, 1985.

LANCINGER, Ladislav; PAVLÍK, Milan: *Stavebně historický průzkum sýpky s královskou kaplí*. Praha, SÚRPMO, 1975.

Summary

Survey of perimeter walls of the Assumption church's triple nave in the former Cistercian monastery at Plasy

Keywords: *Plasy — monastic church — Romanesque portal — triple nave (nave, aisles)*

Rehabilitation of historic sites often yields new information on their development and cultural value. Crucially significant for the knowledge of the architectural history of the Assumption church in the former Cistercian monastery at Plasy thus was the discovery of the largely preserved Romanesque west front dating back to the third quarter of the 12th century, enhanced with an original monumental receding portal with a relief tympanum.

Along with the commenced restoration of the interior plasterwork between 2006 and 2008, the survey of the portal continued from the interior. It was established that in the connection with the construction of the Baroque portal in the 1660s the Romanesque jamb was chiselled off to the face of the original Romanesque reveal that was only plastered.

In 2009 and 2010, during the restoration of the interior plasterwork in the aisles, the uncovered Romanesque ashlar masonry was being documented. The evaluation of the exposed masonry and the targeted probes brought in several new findings, namely:

- lay-out of the early 14th-century triple nave's vaulting system, composed of nine severies in the aisles and probably nine severies in the nave,

- type, height and position of the vaulted structures consisting of corbelled shafts with capitals,

- position and height of the original rood screen,

- identification of the sixth chapel, added probably in the early 14th century to the triple nave's north perimeter wall (upon the construction of that chapel, the Romanesque churchyard entrance was abolished and replaced with a Gothic funeral portal, broken through in the transept's north front),

- torso of a Romanesque portal in the west part of the triple nave's south perimeter wall (originally enabling lay brethren to enter the church),

- verification of the working process during the construction of the church's triple nave.

The results of the existing surveys of the convent church justly permit to draw a conclusion that beneath the early Baroque façade and the Baroque interior plasterwork a Romanesque monument is concealed, whose architectural value can be compared with admired works from the earliest period of the Cistercian order's architecture, in particular, in southern France.

The convent church is not the only significant medieval monument preserved in the monastery's compound. Mentioned is the so far unappreciated royal residence whose rooms are preserved in the ground-floor of the early Baroque granary's north wing. New findings made during the last 20 years reveal the original look of the monastery's granary in the early 13th century.

(Translated by Karel Matásek)

Portrétní kachel ze Sedla na Karlovarsku z pohledu historické módy

VERONIKA PILNÁ-KULOVÁ

Klíčová slova: komorový kachel — renesance — dějiny módy — oděv

Stylizované portréty na reliéfech dochovaných kachlů či jejich fragmentů nejsou jako ikonografický materiál v dějinách odívání často využívány, mimo jiné též s ohledem na použitou keramickou hlinu, leckdy ztěžující vyobrazení detailních motivů. Obvykle na nich lze však vysledovat všechny základní rysy i některé specifické detaily jak v úpravě účesů, tak i celkového oděvu. Díky tomu a při znalostech z dějin odívání se tak nabízejí, současně s hodnocením a časovým zařazením archeologické situace,

další možnosti datování. Obzvláště výhodný je tento způsob u náhodných nálezů a při povrchových sběrech, kdy jsme odkázáni jen na typologii a rozbor materiálu.

Úlomky čelních stěn keramických komorových kachlů byly nalezeny v Sedle u Toužimi (což je dnes součást obce Útina, okr. Karlovy Vary) při výkopových pracích spojených s odvodněním základů budovy tamější usedlosti čp. 25 (obr. 1 a 2), a to současně s četnými porcelánovými fragmenty v jedné, druhotně vzniklé archeologické

Obr. 1. Nálezy zlomků keramiky ze Sedla (obec Útina, okr. Karlovy Vary). V pravém horním rohu je největší z fragmentů zkoumaného kachle. (Foto L. Foster, 2010)

Obr. 2. Sedlo, usedlost čp. 25. Pohled do archeologického výkopu. (Foto J. Schierl, 2003)

vrstvě.¹ Jednalo se tedy o materiál, který se na místo dostal pravděpodobně jako stavební suť před výstavbou usedlosti.

Po zakreslení jednotlivých zlomků se podařilo provést rekonstrukci čelní výhřevné reliéfní stěny komorového kachle o rozměrech 21 × 21 cm (obr. 3). Jejím ústředním motivem

Obr. 3. Komorový keramický kachel ze Sedla. Čelní strana, 21 × 21 cm, částečná rekonstrukce. (Kresba V. Pilná-Kulová)

byl zjednodušený portrét v profilu, umístěný do kruhu vytvořeného z vavřínových listů. V rozích byly stylizované rostlinné motivy. Po stranách portrétu se nalézala dvojice vždy dvou tiskacích kapitálních písmen – vlevo DC, vpravo HL, odkazující bezpochyby k identitě zobrazené osoby.

Ve zkratce lze konstatovat, že oděv, ve kterém je osoba vyobrazena, typologicky spadá do středoevropské módy třicátých až čtyřicátých let 16. století, do tzv. cranachovského stylu,² s detaily přejatými z módy italské téhož období. Je tedy pochopitelné, že pro bližší hodnocení po ikonografické stránce byly zvoleny právě středoevropské analogie, které by mohly zároveň posloužit alespoň přibližně ke zjištění identity zobrazené osoby. Předpokládáme, že typ zobrazení na zkoumaném kachli pochází někdy z období let 1520–1540.

I ve zjednodušených tvarech kachle ze Sedla lze dobře rozeznat baret s manžetou v týlové části. Pod manžetou je naznačena síčka či čepec (*calotte*),³ zakrývající jen část vlasů. Na portrétech od Lucase Cranacha st., jenž oděv tohoto druhu hojně znázorňoval, vlasy povytažené zpod čepece na hlavě ženy příliš často nevidíme. Například na Cranachově obraze *Salome* ze třicátých let 16. století⁴ nebo na

1 SCHIERL, J.: *Zpráva o nálezů z obce Útina*. [Nestr.]

2 KYBALOVÁ, L.: *Dějiny odívání, Renaissance*, s. 54–95.

3 KYBALOVÁ, L., c. d., s. 68.

4 Cranach, Lucas st.: *Salome*, olej na dřevě, 87 × 58 cm, okolo roku 1530. Dnes Muzeum krásných umění (Szépművészeti Múzeum), Budapešť. Viz <http://www.wga.hu>.

Obr. 4. Mistr Jan z Banské Bystrice: *Hostina Herodesova* (vnější oltářní křídlo; detail), tempera na dřevě, 1520. Chrám sv. Jakuba, Levoča. (Převzato z VACULÍK, K.: *Gotické umenie Slovenska*, s. 65)

soudobém portrétu neznámé mladé dámy⁵ nalezneme vlasy na skráních začesané pod sítku na vlasy. Manžeta sítky obou těchto žen odhaluje ucho, což jinak nebylo ve středověké tradici zcela běžné. Výjimkou je postava služebné na obraze *David a Betsabé* od Lucase Cranacha ml., která za koupající se paní drží boty a další drobnosti a má vlasy vytažené přes uši. Naproti tomu ostatní ženské postavy jsou upraveny odlišně: tři urozené dívky mají vlasy klasicky sčesané pod sítku a opět odhalené uši; pro úpravu rozpuštěných vlasů druhé služebné stačila již pouze černá stužka.

Vlasy sčesané přes uši do mírného obloučku se uplatňovaly ve sledovaném období spíše v módě italské. Účesy z vlasů rozdělených nad čelem pěšinkou ve středu a zakrývajících uši do obloučku nalezneme například na portrétu mladé šlechtičny z počátku 16. století od Lorenza Costy,⁶ nebo na dílech Dürerových.⁷ Ve středoevropském prostředí je takto upravený účes se sítkou zachycen mimo jiné na portrétní plastice Biancy Marie Sforzy, druhé manželky Maxmiliána I., od Stefana Godla z roku 1525.⁸ Tatáž Bianca byla s obdobným účesem portrétoována Ambrogiem de Predis⁹ nebo Bernhardem Strigelem.¹⁰ Sítku v úpravě s baretem lze vidět na jedné z ženských postav na oltáři z roku 1504 od takzvaného Habsburského mistra.¹¹ Nejednalo se tedy o prvek, který by nebyl v soudobé středoevropské módě doložitelný.

Lze oponovat, že sítku na vlasy tehdy nosili i muži, jak dokládá například postava jednoho z biřiců na výjevu *Ecce homo* z Roudnického oltáře, datovaného 1522.¹² Ostatně Cranach znázornil muže se sítkami na vlasech již v roce 1506 na obraze *Utrpení sv. Kateřiny*: jak kat, jenž exekuci svěťce provádí, tak i jeden z přihlížejících mužů mají na hlavách zmiňované sítky.¹³ Tento prvek je znám rovněž z ikonografie na Slovensku. Sítkou má spoutané vlasy třeba kat na obraze *Mučení sv. Jana Křtitele vroucím olejem*

v Košicích z období let 1505–1510,¹⁴ nebo král ve výjevu Herodovy hostiny namalovaném mistrem Janem z Banské Bystrice v době kolem roku 1520 (obr. 4).¹⁵ Muži však nenosili vlasy se sítkou sčesané přes uši. Proto lze soudit, že reliéf na nalezeném kachli ze Sedla na Karlovarsku se týká skutečně ženského, nikoli mužského profilu.

Krk je v náznu ozdoben širokým nákrčníkem či širokým pruhem výšivky na košili, což je u tohoto reprezentativního šlechtického oděvu opět typický detail. Nákrčník se uplatňuje v Cranachově malířském díle hojně. Zpravidla jde o portréty žen, například z roku 1526,¹⁶ anebo z doby kolem roku 1530.¹⁷ Na nákrčník navazuje velké množství ke krku soustředěných žlábků (záhybů), odpovídajících bohatě vrapované košili, jakou nosili příslušníci obou pohlaví. V českém prostředí lze spatřit typ takového oblečení na postavách dvou světic na trojkřídlem oltáři *Zasnoubení sv. Kateřiny* z doby před rokem 1520.¹⁸ Jedna z nich je sv. Barbora. Je namalována na střední desce oltáře, a to na pravé straně od Jezulátka, a má ve výstřihu módních šatů v německém stylu bohatě vrapovanou košili u krku, zdobenou zlatým pruhem. Obdobné řešení oděvu je zachyceno na dvou obrazech původem z Augšpurku od Christophu Ambergera

- 5 Cranach, Lucas st.: *Portrét neznámé mladé dámy*, olej na dřevě, 42 × 49 cm, kolem roku 1530. Dnes Galleria degli Uffizi, Florencie. Viz <http://www.wga.hu>.
- 6 Costa, Lorenzo: *Portrét dámy se psem*, olej na dřevě, 45,5 × 35,1 cm, kolem roku 1500. Dnes Royal Collection, Windsor.
- 7 Například Dürer, Albrecht: *Mladá Benátska*, kombinovaná technika na dřevě, 32,5 × 24,5 cm, 1505. Dnes Kunsthistorisches Museum, Vídeň.
- 8 Godl, Stefan: *Bianca Marie Sforza*, 1525. Hofkirche, Innsbruck.
- 9 Ambrogio de Predis: *Bianca Marie Sforza*, olej na dřevě, 51 × 32,5 cm, kolem roku 1493. Dnes National Gallery of Art, Washington, Widener Collection, inv. č. 1942.9.53. On-line viz http://www.nga.gov/cgi-bin/tinfo_?object=1195.0&detail=none.
- 10 Strigel, Bernhard: *Bianca Marie Sforza*, malba. Dnes zámek Ambras u Innsbrucku.
- 11 Habsburský mistr: *Oltář sv. Anny, sv. Petra a Pavla, sv. Jakuba Většího a sv. Jana Křtitele*, tempera na dřevě, 1504. Dnes Landesmuseum Ferdinandeum, Innsbruck.
- 12 Anonym: *Oltář Roudnický - Ecce homo*, 1522, kostel Narození P. Marie, Roudnice. Viz PEŠINA, J.: *Česká malba pozdní gotiky a renesance, Deskové malířství 1450–1550*, s. 128–129, hesla 349–360, obr. 200.
- 13 Cranach, Lucas st.: *Utrpení sv. Kateřiny*, malba na dřevě, 126 × 140 cm, 1506. Dnes Gemäldegalerie, Dresden. On-line viz <http://www.wga.hu>, heslo Cranach the Elder, Lucas.
- 14 Anonym: *Mučení sv. Jana Křtitele vroucím olejem*, tempera na dřevě, 1505–1510, chrám sv. Alžběty, Košice. Viz též VACULÍK, K.: *Gotické umenie Slovenska*, obr. 76, heslo 76, str. 366.
- 15 Mistr Jan z Banské Bystrice: *Hostina Herodesova* (vnější oltářní křídlo), tempera na dřevě, 1520, chrám sv. Jakuba, Levoča. Viz též VACULÍK, K., c. d., obr. 65, heslo 65, str. 365.
- 16 Cranach, Lucas st.: *Portrét ženy*, olej na dřevě, 88,5 × 58,5 cm, 1526. Dnes Ermitáž, Petrohrad.
- 17 Cranach, Lucas st.: *Judita s hlavou Holofernovou*, olej na dřevě, 87 × 56 cm, kolem roku 1530. Dnes Kunsthistorisches Museum, Vídeň.
- 18 Anonym: *Oltář Zasnoubení sv. Kateřiny*, klášter benediktinek sv. Jiří na Pražském hradě, před rokem 1520. Dnes Národní galerie, Praha, inv. č. DO 109–111. Viz též PEŠINA, J., c. d., obr. 207, hesla 363–367, str. 128–129.

Obr. 5. Amberger, Christoph: Felicitas Seilerová, malba na dřevě, 90 × 80 cm, 1537. Alte Pinakothek, Mnichov. (Převzato z <http://www.wga.hu>, heslo Seiler)

– na portrétu Afry Merz, datovaném do třicátých let 16. století,¹⁹ a Felicitas Seilerové z roku 1537 (obráz. 5).²⁰ Na dobově oblíbených portrétech urozených dívek a žen z dalších oblastí Německa tento detail příliš často nenajdeme. Je možné, že tento jev souvisí s tradičním konzervatismem soudobého malířského umění ve středoevropském prostředí.

Naproti tomu naznačený živůtek a rukávy poukazují spíše na italský vliv, jenž tehdy v Čechách nebyl nijak výjimečný. Celá stylizace živůtku připomíná vyobrazení královny Anny Jagellonské na dřevorezu od Erharda Schöna.²¹ Obdobně je stylizován oděv Anny Jagellonské na kachlích z dalších lokalit, jako například z Pražského hradu nebo z Hradce Králové, a to jak ve variantě samostatného portrétu, tak ve dvojportrétu s manželem Ferdinandem I.²² V prostředí české šlechty byl tento typ oděvu ve třicátých letech 16. století znám a užíván. Všechny jmenované oděvní prvky i úpravu vlasů nalezneme na portrétu manželky předního českého velmože, Anny Rožmitálské z Hradce, který namaloval v roce 1529 Jacob Seisenegger (obráz. 6).²³

V hodnocení a identifikaci portrétu na čelní straně zkoumaného kachle se nabízejí podle PhDr. V. Ryšavého dvě domněnky. První z nich se týká podoby písmen v levé části kachle jako iniciál Doroty z Gleichen a v jeho pravé části jako iniciál Hynčíka z Rabštejna²⁴. Tento šlechtic

Obr. 6. Seisenegger, Jakob: Anna Rožmitálská z Hradce, olej na dřevě, 101 × 90 cm, 1529. Státní zámek Telč. (Převzato z KALÁBOVÁ, L.; KONEČNÝ, M.; ZAVADIL, M.: *Poklady moravských hradů a zámků*, s. 30)

19 Amberger, Christoph: *Afra Merz* (portrét), malba na dřevě, 63 × 53 cm, kolem roku 1530. Dnes Staatsgalerie, Augsburg, inv. č. L 1700.

20 Amberger, Christoph: *Felicitas Seilerová* (portrét), malba na dřevě, 90 × 80 cm, 1537. Dnes Alte Pinakothek, Mnichov.

21 BYDŽOVSKÝ z Florentina, M.: *Svět za tři českých králů*, s. 81, kde je dřevorez dvojportrétu Ferdinanda I. a královny Anny Jagellonské od Erharda Schöna publikován.

22 PAVLÍK, Č.; VITANOVSKÝ, M.: *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 112, katalog. č. 704–706, s. 255.

23 Seisenegger, Jacob: *Anna Rožmitálská z Hradce*, olej na dřevě, 101 × 90 cm, 1529. Dnes Státní zámek Telč. Viz též KALÁBOVÁ, L.; KONEČNÝ, M.; ZAVADIL, M.: *Poklady moravských hradů a zámků*, s. 30.

24 Hynčík (též Hans) z Rabštejna zemřel roku 1531. Inicialy by tedy zněly DG H (?); srovnej DC HL. On-line viz patricius.info.

z rodu Pluhů z Rabštejna držel Bečov nad Teplou až do své smrti roku 1531. V Hynčíkových iniciálách by pak však druhé písmeno L, jež nekoresponduje s rodovým jménem Pluhů, muselo označovat další křestní jméno, které neznáme. Druhá domněnka spočívá v tom, že zobrazená osoba by mohla náležet k rodu pánů z Plavna. Sedlo i blízká Útvina spadaly správně pod velkostatek Toužim, který v příslušné době patřil Jindřichu V. z Plavna. Jeho syn Jindřich starší z Plavna věnoval statek Toužim v roce 1558 své manželce Dorotě Kateřině Míšeňské.²⁵ I v tomto případě jsou iniciály značně podobné.²⁶ Dorotě Kateřině bylo doživotní věno potvrzeno znovu v roce 1567 a náleželo jí až do její smrti v roce 1604.²⁷ Pokud by portrét skutečně patřil Dorotě Kateřině Míšeňské z Plavna, musel by jeho autor použít starší grafickou předlohu. Je prokazatelné, že v době zhruba po roce 1550 se na habsburském dvoře uplatňoval v odívání již nový španělský styl.²⁸

Cílem tohoto příspěvku bylo poukázat na možnosti praktického využití poznatků z dějin odívání při řešení a datování u obdobně problematických náleзовých situací, jaká vznikla při nedávném archeologickém výzkumu v areálu usedlosti čp. 25 v Sedle na Karlovarsku. Reliéfní portrét na čelní straně kachle, jenž se až dosud většinou pozorovatelů jevil díky zobrazeným rysům tváře jako portrét mužský, jsme mohli podle jednotlivých detailů v účesu, úpravě hlavy a v oděvu interpretovat jako vyobrazení profilu ženy. V důsledku toho lze některé další

informace doplnit a zasadit archeologické nálezy do širšího historického kontextu.

Mé poděkování patří Mgr. Lindě Foster a Jiřímu Schierlovi za poskytnutí velkého množství fotografií a nálezové zprávy a dále pak PhDr. Vratislavu Ryšavému za připomínky k identifikaci a hodnocení.

25 SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, 13. díl, *Plzeňsko a Loketsko*, s. 220.

26 Inicialy DC /Dorothea Catherina/ – H (?) /Henricus/.

27 KYNČIL, J.: *Velkostatek Toužim 1553–1925 (1933)*, archivní inventář. AP217.

28 V padesátých letech 16. století se do středoevropské módy dostává stále více prvků z módy italské a španělské, což zachycují portréty členů vládnoucí dynastie Habsburků (např. ze sbírek Kunsthistorisches Museum, Vídeň). Anna Jagellonská zemřela v roce 1547 a byla pochována v oděvu, který ještě nese znaky německé módy. (Více BRAVERMANOVÁ, M.; KOBRLOVÁ, J.; SAMOHÝLOVÁ, A.: *Textilie z hrobu Anny Jagellonské z Colinova mauzolea v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*, s. 452–453.) V šedesátých letech 16. století jsou příslušnice habsburského rodu portrétovány v oděvech podle španělské módy. Pokud by se tedy jednalo o Dorotu Kateřinu a dar by byl uskutečněn u příležitosti její svatby, jak se domnívá PhDr. V. Ryšavý, výrobce kachle ze Sedla by zřejmě použil starší vzor a doplnil jen aktuální inicialy. Vzhledem k nedostatku informací lze dnes totožnost osoby znázorněné na kachli ze Sedla jen sotva prokázat.

Literatura

- BLACK, J. Anderson; GARLAND, Madge: *A history of fashion*. London, Black Cat, 1990.
- BOUCHER, Francois: *Histoire du costume en occident de l'antiquité a nos jours*. Paris, Flammarion, 1965.
- BRAVERMANOVÁ, Milena; KOBRLOVÁ, Jana; SAMOHÝLOVÁ, Alena: *Textilie z hrobu Anny Jagellonské z Colinova mauzolea v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*. In *Archaeologia historica*. 19. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost, 1994, s. 437–461.
- BYDŽOVSKÝ z Florentina, Marek: *Svět za tři českých králů*. Sestavil Jaroslav Kolár. Praha, Svoboda, 1987.
- GUTKOWSKA-Rychlewska, Maria: *Historia ubiorów*. Wrocław, Zakład narodowy umienia im. Ossolińskich, 1968.
- JIROUT, Vlastimil: *Pluh z Rabštejna* [online]. Český Krumlov, Vlastimil Jirout [cit. 2011-06-26]. Dostupné z WWW: <<http://patricus.info/Rodokmeny/Pluh.txt>>.
- KALÁBOVÁ, Lenka; KONEČNÝ, Michal; ZAVADIL, Miroslav: *Poklady moravských hradů a zámků*. Brno, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, 2010.
- KYBALOVÁ, Ludmila: *Dějiny odívání, Renaissance*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- KYNČIL, Jiří: *Velkostatek Toužim 1553–1925 (1933)*, archivní inventář. AP217. Klášterec nad Ohří, 1965. Uloženo ve Státním oblastním archivu Plzeň.
- PAVLÍK, Čeněk; VITANOVSKÝ, Michal: *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, Libri, 2004.
- PEŠINA, Jaroslav: *Česká malba pozdní gotiky a renesance, Deskové malířství 1450–1550*. Praha, Orbis, 1950.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. 13. díl. *Plzeňsko a Loketsko*. 3. vyd. Praha, Argo, 1998.
- SCHIERL, Jiří: *Zpráva o nálezů z obce Útvina*. Toužim, 2003. Nепublikováno, uloženo u autora.
- VACULÍK, Karol: *Gotické umenie Slovenska*. Martin, Slovenská národná galéria, 1975.
- WOLF, Norbert: *Albrecht Dürer, 1471–1528, Génius německé renesance*. Praha, Slovart, 2007.
- ZUBERCOVÁ, Magdalena M.: *Tisícročie módy*. Martin, Osveta, 1988.

Summary

A portrait tile from Sedlo in Karlovy Vary region in terms of historic fashion

Keywords: stove tile — Renaissance — fashion history — clothing

Upon finding several fragments of a stove tile's front side with a relief decoration in an archaeological dig at Sedlo in Karlovy Vary region, it was possible to reconstruct the original look of the

represented scene. Considering the complex excavation situation due to the find's position in a secondarily brought layer with a great quantity of shards of different age, an attempt was made to precise the dating of the find by analysing the clothing covering the bosom of a female figure represented on the profile. Deducing from various analogies, this type of tile dates back to the period between 1520 and 1540.

(Translated by Karel Matásek)

Zpráva o opravách zámku v Horšovském Týně od jeho prohlášení za národní kulturní památku

MILOŠ SOLAŘ

Klíčová slova: Horšovský Týn — zámek — střechy — fasády — omítky — sgrafita — opravy a restaurování

Zámek v Horšovském Týně (obr. 1) byl prohlášen národní kulturní památkou nařízením vlády č. 262 ze dne 16. srpna 1995. Cílem tohoto příspěvku je podat základní zprávu o stavební obnově areálu po tomto datu; nejde tedy o vyčerpávající přehled všech aktivit. Stavební obnova představuje pouze část péče o zachování a prezentaci areálu zámku. Jde o zpřístupněný objekt, jehož návštěvníkům jsou aktuálně k dispozici čtyři zpoplatněné prohlídkové okruhy a volně přístupná zámecká zahrada s parkem. Po domluvě si lze objednat také prohlídku starobylého kostela Všech

Svatých v nedalekém Horšově. Tuto základní nabídku doplňuje možnost pronájmu vybraných zámeckých interiérů na svatby a pořádání různých kulturních a společenských akcí. Návštěvníkový provoz nicméně není předmětem tohoto příspěvku a je zmiňován pouze pro dokreslení informace o údržbě a stavebních úpravách.

Areál národní kulturní památky zahrnuje vlastní zámek (původně středověký hrad pražských biskupů), zahradu a park o rozloze přibližně 40 ha, sýpku a míčovnu. Zámek se skládá ze čtyř nepravidelných křídel kolem čtvercového

Obr. 1. Horšovský Týn (okr. Domažlice), zámek. Celkový pohled na obnovenou východní fasádu z náměstí. (Foto M. Solař, 2010)

Obr. 2. Horšovský Týn, zámek. Tzv. Vdovský dům nebo také Muzeum (podle posledního využití) v zámeckém parku. Budova renesančního původu je již řadu let bez využití a chátrá. Využití brání špatný stavební stav a absence přípojek inženýrských sítí. (Foto M. Solař, 2004)

nádvoří, k nimž se ze západu přimyká druhé nádvoří se samostatně stojící budovou purkrabství a takzvanou Vejrovnou. V parku, ohrazeném kamennou zdí, stojí několik staveb. Nejvýznamnějšími jsou takzvaný Vdovský dům (obr. 2), glorieta a centrální stavba, o níž se předpokládá, že nahradila zaniklou loretánskou kapli. S výjimkou sýpky a míčovny spravuje celý areál Národní památkový ústav. Kromě toho se správa zámku stará ještě o kostel v Horšově a areál kostela sv. Anny u Horšovského Týna, které oba spadají rovněž pod Národní památkový ústav, ale nejsou součástí areálu národní kulturní památky. Sýpka a míčovna patří Městu Horšovský Týn.

Historické městské jádro v Horšovském Týně je památkovou rezervací. Významných památek je tu značný počet. Pro míčovnu ani pro sýpku nemá město zatím využití. V roce 1998 navrhlo míčovnu přestavět na byty a sýpku využít pro kulturní a společenské účely, což by znamenalo likvidaci vnitřních dřevěných konstrukcí. Ministerstvo kultury, které v té době bylo zde příslušným výkonným orgánem státní památkové péče, oba záměry zamítlo.¹ Město následně sýpku i míčovnu bezúplatně nabídlo Národnímu památkovému ústavu k převzetí do státního vlastnictví. Pro formální potíže se schvalováním převodu se záležitost vlekla do roku 2006, kdy městskému zastupitelstvu došla trpělivost a nabídku bezúplatného převodu stáhlo zpět. Je třeba konstatovat, že město k péči o oba uvedené objekty přistupuje odpovědně. Opuštěnou míčovnu, ve které bezdomovci v roce 2006 založili požár, nechalo zajistit proti vstupu nepovolaných osob. V roce 2007 objednalo projekt výměny střešní krytiny, opravy krovu a statického zajištění, který zpracoval Ing. Z. Wolf. V roce 2008 byly podezděny základy míčovny a bylo staticky zajištěno její potrhání jihozápadní nároží. V roce 2010 začala s pomocí krajské dotace oprava krovu a střechy. U sýpky město lokálně vyspravilo vadnou střešní krytinu. V roce 2010 objednalo projekt celkové obnovy exteriéru včetně opravy krovu a provedení nové střešní krytiny, který zpracovala Ing. H. Semonská. Na jeho realizaci město

Obr. 3. Horšovský Týn, zámek. Lusthaus – průhled interiéru horního podlaží. Interiéry zatím zůstaly ve stavu po statickém zajištění. Na dokončení obnovy nejsou finanční prostředky. V Lusthausu se na rozdíl od ostatních částí zámku dochoval soubor původních historických dveří. (Foto M. Solař, 2003)

zatím neúspěšně shání finanční prostředky. Je naděje, že míčovna i sýpka budou postupně zajištěny tak, aby dále nechátraly. Problém s absencí využití však trvá a zatím není o přijatelném využití ani představa.

V souvislosti s prohlášením zámeckého areálu za národní kulturní památku přešel památkový dohled v roce 1995 do odborné gesce tehdejšího Státního ústavu památkové péče v Praze. Příslušným referentem se stal Bc. K. Ksandr, od kterého agendu na podzim 1998 převzal autor tohoto příspěvku. Ze strany státního ústavu a následně ústředního pracoviště Národního památkového ústavu byl zájem spolupracovat při odborném vedení obnovy s plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu. Spolupráce nebyla systematická, ale ze specialistů územního odborného pracoviště v Plzni je třeba zde jmenovat Mgr. L. Drncovou, T. Karla a Mgr. K. Fouda, kteří se účastnili mnoha jednání, zpracovávali záměry obnovy a podíleli se na formulaci odborného názoru. Kastelánem je po celé uváděné období J. Rosendorfský. Veškerou projektovou přípravu obnovy budov ve správě Národního památkového ústavu zpracovávali

¹ Rozhodnutí MK ČR čj. 7285/98 ze dne 7. 10. 1998 k záměru využití sýpky pro kulturní a společenské účely; rozhodnutí MK ČR čj. 8560/98 ze dne 8. 10. 1998 k záměru využití míčovny pro bydlení podle studie vestavby bytů.

Obr. 4. Horšovský Týn, zámek. Pohled do prvního nádvoří z jihovýchodní věže. Vlevo vidíme obnovenou střechu jižního křídla. Ve středu je západní křídlo, do jehož krovu byl v osmdesátých letech 20. století vložen nedilatovaný ocelový nosník, který vytlačoval oba střešní štíty směrem ven a musel být rozřezán. Vpravo nad ochozem je Lusthaus (západní část) s obnovenou střechou. (Foto M. Solař, 2010)

v předmětné době Ing. arch. V. Adamovský (architektonickou část) a Ing. J. Rineš (stavební část). Výjimkou jsou projekty kanalizace a vodovodních přípojek, které navrhoval J. Řehák.² Archeologický výzkum při výkopových pracích vedla v devadesátých letech Mgr. L. Krušínová, později Mgr. L. Foster a Mgr. E. Kamenická. Několikrát proběhla na místě archeologická komise. Soustavněji byla otázka archeologických výzkumů a středověké podoby hradu konzultována s prof. PhDr. T. Durdíkem, DrSc. Poznání dějin celého areálu je však stále ještě spíše zlomkovité, neboť zájem badatelů se poutal především ke středověké etapě hradu. O parku, stavbách v parku a mladších úpravách zámku nevíme o mnoho více, než lze zjistit zběžnou obhlídkou. Nedostatečně zdokumentována ale zůstala i obnova a rekonstrukce gotické kaple Nejsvětější Trojice v jihozápadní věži ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století, při které byla razantně změněna předchozí dochovaná podoba památky. Při hledání příčin statických poruch uvedené kaple musel Ing. J. Vinař v roce 1998 zjišťovat dotazy u pamětníků, co se tehdy vlastně fyzicky dělalo, protože doklady o tom neměl k dispozici. Prohlášení za národní kulturní památku nepřineslo v tomto směru žádný uspokojivý posun. V roce 2002 zpracoval Ing. J. Anderle dílčí stavebně-historický

průzkum jihovýchodního parkánu. V roce 2004 zpracovali Ing. J. Bláha a Ing. T. Kyncl průzkum krovů nad východním a jižním křídlem. Příznačné je, že zpracování tohoto průzkumu si vynutil výkonný orgán na návrh ústředního pracoviště stanovením příslušné podmínky v závazném stanovisku. Průzkum měl pokračovat zpracováním jednoho krovu z unikátně dochovaného souboru historických krovů ročně, k tomu však nedošlo.

Již z výčtu je zřejmé, že zámek v Horšovském Týně není „jednou“ stavbou v parku, ale celkem, tvořeným mnoha objekty různého charakteru. Dominantním problémem péče je nedostatek finančních prostředků, a to nejen na obnovu, ale i na přípravu, stavebně-historické průzkumy a běžnou údržbu. Opravy jsou zpravidla podmíněny získáním dotace. Většina toho, co se udělalo, byla hrazena z *Programu záchrany architektonického dědictví*. S jistým

² Projekt rekonstrukce kanalizační přípojky, SPELEO – Řehák, červen 2001; Projekt odvodnění prvního nádvoří (části podél jižního křídla), odvodnění druhého nádvoří s purkrabstvím, sanace archeologických sond a statické zajištění zdiva v sondě 1 a sondě 2, SPELEO – Řehák, březen 2002; Projekt přípojek v severním parkánu a parku 2007.

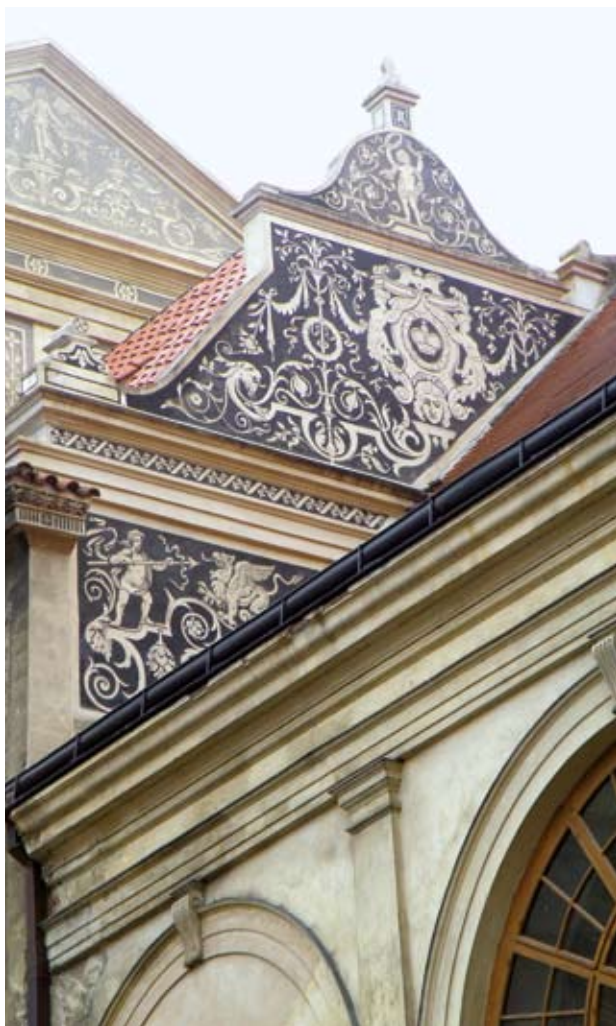

Obr. 5. Horšovský Týn, zámek. Kaple Nejsvětější Trojice, část severní stěny s gotickou arkaturou. V roce 1998 musela být konstrukce zajištěna výdřevou. Současně s odstraňováním příčin havárie byla rekonstruována kanalizace a obnoven odvodňovací systém, byly podezděny základy jihozápadní věže a obnoven krov a střecha jižního křídla. Na obnovu interiéru kaple zatím nedošlo. (Foto M. Solař, 2008)

Obr. 6. Horšovský Týn, zámek. Kaple Nejsvětější Trojice, detail prasklého gotického sloupku. (Foto M. Solař, 2003)

Obr. 7. Horšovský Týn, zámek. Západní štít krčku u jihovýchodní nárožní věže. Zkouška rekonstrukce sgrafitové výzdoby. Rekonstrukci provedl akad. mal. J. Šindelář v roce 2003. (Foto M. Solař, 2009)

zjednodušením můžeme konstatovat, že obnova areálu probíhá v režimu jedna větší akce (či její etapa) ročně s tím, že se v podstatě vždy jedná o odvrácení akutního havarijního stavu. To v důsledku znamená, že řešení jiných problémů se průběžně odkládá. Chátrání zvyšuje náklady na budoucí obnovu. Z hlediska památkové péče je ovšem vážným problémem i to, že některé ztráty jsou nevratné, což je u národní kulturní památky zvláště citelné. Názorným příkladem mohou být ztráty fragmentů renesančních sgrafit na chátrajících fasádách. Památková péče je stavěna nejen před otázku, jaký přístup k obnově nejlépe odpovídá současnému stavu poznání, ale také před rozhodnutí, čemu dát přednost s vědomím, že některé hodnotné prvky možná zaniknou dříve, než na jejich zajištění dojde řada. Související skutečností pak je, že na výsledku se nutně projevuje redukce předprojektové a projektové přípravy na minimum nezbytné k získání dotace, nedostatek prostředků na provedení oprav ve věcně efektivních cílech, nedostatek prostředků na dokončení započatých akcí a konečně také časové omezení čerpání poskytnutých dotací, nutící investora k práci za nepříznivých klimatických podmínek v závěru roku.

Chronický nedostatek financí, neumožňující řešit cokoliv jiného než havárie, se týká také návštěvnického zázemí. Chybějí vyhovující záchody pro veřejnost. Dlouho bránila jejich zřízení vadná kanalizace a absence vhodného místa; dnes je však kanalizace již v pořádku. V roce 2008 se zrušila zámecká restaurace s tím, že uvolněný

Obr. 8. Horšovský Týn, zámek. V roce 2001 se na několika místech zřítla ohradní zeď parku při silnici směrem na Stříbro. Podstatnou součástí prací potřebných k obnově bylo snížení druhotně navýšeného terénu. Tuto skutečnost dobře ilustruje pohled ze zahrady v průběhu obnovy. (Foto M. Solař, 2005)

Obr. 9. Horšovský Týn, zámek. Ohradní zeď parku při silnici směrem na Stříbro po obnově. (Foto M. Solař, 2011)

prostor se využije právě pro nové návštěvnické záchody, ale zatím není ani projekt. Podobně je to s bezbariérovým přístupem, který by návštěvníkům s pohybovým omezením umožnil nejen prohlídku, ale i účast na společenských akcích v Erbovním sále. Zvažoval se přístup přes park obnovením zaniklého můstku. Tato varianta je však pro správu zámku i invalidy natolik nepraktická, že se na ni rezignovalo. Pro vložení výtahu do dispozice není vhodné místo. Zdá se, že by přijatelným řešením mohla být přístavba výtahu ze strany nádvoří do ústupku mezi východním křídlem a ochozem takzvaného Lusthausu. Tato možnost se však zatím ani nezačala ověřovat.

Přes právě naznačené nepříznivé podmínky se toho v uplynulých patnácti letech udělalo poměrně hodně.

Při prohlášení areálu zámku v Horšovském Týně za národní kulturní památku byla v běhu obnova Erbovního sálu a přílehlých salonků. Dokončit se jí podařilo v roce 2000. V jejím rámci bylo u Erbovního sálu vybudováno sociální zázemí, které umožňuje využívat tento sál pro kulturní a společenské akce. První obnovou zahájenou v režimu národní kulturní památky se stalo částečné

Obr. 10. Horšovský Týn, zámek. Zahradní pavilon (tzv. loretánská kaple), stav po opravě střechy. V roce 2004 strhli zloději ze střechy plech. Střechu se podařilo téhož roku opravit. (Foto M. Solař, 2004)

statické zajištění budovy purkrabství a úprava jeho prvního a druhého patra pro expozici. Díky velkorysosti Města Horšovský Týn byly do obnoveného purkrabství nejprve zapůjčeny a poté darovány sbírky městského muzea, takže si návštěvníci mohou interiér i expozici od roku 1998 prohlédnout v jedné z prohlídkových tras. Budova purkrabství však není ve stabilizovaném stavu. Z fasád opadávají zbytky starých omítek včetně renesančních. Střecha je dožilá, krov potřebuje opravu, s krovem souvisí restaurování posledního patra s nástrojnými a nástěnnými malbami. Přes provedené dílčí statické zabezpečení jsou v průčelí trhliny. Jejich příčinou zřejmě bylo podmáčení základů ze strany zbořiště po zaniklém objektu v sousedství při hradbě. Příčiny se podařilo odstranit zastřešením tohoto místa v roce 2010, nicméně potřeba sanace trhlín trvá.

V roce 1998 se podle návrhu Ing. arch. V. Adamovského zřídila nová venkovní dřevěná schodiště z nádvoří do kanceláře a na ochoz Lusthausu. Provedení však v detailech návrh nerespektuje, takže konstrukce působí těžkopádně.

Severní křídlo zámku je z velké části tvořeno takzvaným Lusthausem. Unikátní je jeho horní podlaží, jehož podélné obvodové stěny leží na dubových konzolách položených na koruně středověké hradební zdi. Havarijní stav této konstrukce si vynutil statické zajištění, opravu střech a krovů. V roce 1997 byl zpracován projekt statického zajištění. V roce 1999 opravy začaly. Došlo na vložení

Obr. 11. Horšovský Týn, zámek. Střechy východního křídla před obnovou. (Foto M. Solař, 2003)

Obr. 12. Horšovský Týn, zámek. Střechy východního křídla po obnově. (Foto M. Solař, 2011)

Obr. 13. Horšovský Týn, zámek. Střechy východního křídla po obnově. Střechu dělají detaily. Velká pozornost se při obnově věnovala mimo jiné komínům. (Foto M. Solař, 2009)

táhel, sanaci konstrukce krakorcovitě vyloženého patra, opravu krovu a položení nové střešní krytiny. Na žádost plzeňského pracoviště byla navržená prejzová krytina nahrazena pálenými taškami bobrovkami. Důvodem žádosti byla snazší údržba. Z hlediska památkové péče je bobrovka na zámku v Horšovském Týně historickou krytinou, doloženou nejméně od 19. století.³ Prejzy na dochovaných střechách pocházejí až z obnovy v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Alternativně byla

požadována drážková vlnovka Antico. Po zvážení státní ústav náhražkovou krytinu odmítl a v souladu s metodikou *Péče o střechy historických budov* trval na původním (historickém) typu krytiny.⁴ Tomuto požadavku nicméně pálená bobrovka vyhovuje. Náhrada prejzů bobrovkami se následně aplikovala i při obnově dalších střech s výjimkou jihovýchodního nároží, které je pohledově natolik exponované, že zájem na zachování malebné plastičnosti prejzové krytiny převážil. Stavební zajištění Lusthausu bylo dokončeno v roce 2000. Kdysi malované renesanční interiéry horního podlaží nejsou obnoveny. Mimo restaurování vnitřní výzdoby chybí podlahy, elektroinstalace, oprava oken a dveří. Na obnovu interiéru zpracoval v roce 2001 Ing. arch. V. Adamovský projekt, který byl projednán, odsouhlasen, ale z finančních důvodů nebyl zatím realizován (obr. 3, 4).

V roce 1998 praskl originální přízední sloupek a hlavice podpírající klenbu kaple Nejsvětější Trojice v jihozápadní věži. Kaple musela být zajištěna výdřevou (obr. 5, 6). Tato porucha vedla k intenzivnímu hledání příčin. Zvažovalo se přetížení klenby, nad kterou byl umístěn depozitář knih, ztráta únosnosti středověké konstrukce a vliv nedilatované ocelové mostní konstrukce vložené v osmdesátých letech 20. století do krovu západního křídla. V první fázi úvah se zvažovala výměna poškozených středověkých článků za nové. Byli osloveni renomovaní statici, jmenovitě Ing. J. Rineš, Ing. J. Vinař a Ing. K. Fantyš, CSc., aby se k věci vyslovili. Na základě doporučení Ing. J. Rineše provedla společnost SPELEO hydrogeologický průzkum, jehož výsledkem bylo zjištění špatného založení věže, havarijního stavu kanalizace a nefunkčního odvodnění nádvoří. Primárním problémem tedy nebylo přetížení, ale špatné založení a podmáčení. Voda dělala problémy i v konírně a dalších suterénních prostorech. Ještě větší potíže činil odvod splašků. Zde byla situace neudržitelná i z hygienických důvodů.

3 Na střeše jižního křídla byl před obnovou v období let 2002–2003 dochován soubor několika typů bobrovek, mezi nimiž byly i ručně vyrobené tašky.

4 Rozhodnutí MK ČR čj. 9476/1999 ze dne 24. 8. 1999.

Obr. 14., 15. Horšovský Týn, zámek. Dvorní průčelí východního křídla, první štít od jihu. Stav před obnovou a po obnově. (Foto M. Solař, 2003, 2009)

V roce 2000 začalo statické zajišťování jihozápadní věže podezdíváním jejích základů a byla zahájena obnova kanalizačního a odvodňovacího systému. Práce navrhovala a prováděla společnost SPELEO ve spolupráci s Ing. J. Rinešem při statickém zajištění základů věže. V rámci těchto prací byl také rozřezán mostní nosník v krovu západního křídla, jehož dilatační pohyby vytlačovaly oba štíty sedlové střechy ven do té míry, že hrozilo jejich zřícení. Došlo k vyklizení deponitáře a odlehčení konstrukce. Rekonstrukce kanalizace a obnova odvodňovacích a odvětrávacích systémů proběhla v období let 2001–2002. Zvláštní

poděkování patří v této souvislosti společnosti SPELEO, která prováděla nejnáročnější práce, zejména čištění štol a podezdívání základů věže.

V roce 2001 se spravovala protékající terasa krčku jižního křídla přes párováním dlažby a novou úpravou zastřešení přístupového schodiště. Práci provedl akademický malíř J. Šindelář. V témže roku se zřítla část ohradní zdi parku do silnice směrem na Stříbro.

V období let 2002–2003 se současně se statickým zajištěním kaple v jihozápadní věži opravovaly renesanční krovy a střecha jižního křídla. Práce provedla ve velmi dobré kvalitě místní firma Škopek. Paradoxem je, že k obnově interiéru kaple a dokončení jejího statického zajištění dosud nedošlo a unikátní gotická konstrukce je zde stále podpírána výdřevou.

V rámci obnovy střechy jižního křídla byla zkusmo rekonstruována destruovaná nadstřešní sgrafitová výzdoba fasády přilehlého západního štítu krčku, pocházející z konce 19. století (obr. 7). Rekonstrukci provedl opět J. Šindelář, stejně jako konzervaci fragmentů původních renesančních sgrafit dochovaných v podstřeší. Západní štít krčku byl vybrán nejen proto, že se musel opravit současně s přilehlou střechou, ale i proto, že se

pohledově příliš neuplatňuje. Rekonstrukce důsledně obnovila sgrafita do podoby, kterou měla při svém vzniku. Ukázalo se, že takové řešení v daných souvislostech působí velmi tvrdě.

Po dokončení obnovy střechy jižního křídla se projevil důsledek projektové nepřipravenosti. Obnova stála méně, než se předpokládalo, takže z dotace poskytnuté z programu záchrany pro rok 2003 zbývala nezanedbatelná částka. Nebyla však připravena žádná jiná akce, na kterou by bylo možné zbývající prostředky předisponovat. V obavě z propadnutí přidělených peněz se narychlo začala připravovat obnova střechy krčku a jihovýchodní věže. Díky vstřícnosti Ministerstva kultury bylo povoleno dotaci použít na tuto akci. Práce tak byly v druhé polovině roku 2003 zahájeny s předpokladem, že se v roce 2004 dokončí. Byly opraveny krovy a položena nová krytina. Věžička s cimbály se pokryla novým plechem a opatřila červeným nátěrem. Práce se však nepodařilo dokončit. Štíty byly obnoveny až v rámci pozdější obnovy fasád nároží. Související obnova interiéru pudy s dochovanými renesančními hrázděnými konstrukcemi není dokončena dodnes.

V roce 2004 se prostředky poskytované z programu záchrany přesunuly na opravu ohradní zdi parku, bez ohledu na skutečnost, že oprava střechy nároží nebyla dokončena. Zeď se v roce 2001 na několika místech zřítla a zavalila přilehlou silnici. Opravu nařídil stavební úřad, protože nezajištěná konstrukce ohrožovala veřejnou komunikaci.

Obnova zdi byla poměrně složitá a drahá. Zeď tvoří zdivo různého stáří a různého stupně rozpadu. Problém byl v tom, že v minulosti došlo ke zvýšení terénu přilehlého parku, což učinilo ze zdi ohradní zeď opěrnou. Musely se nejen podezdvíhat základy a přezdívat poškozené úseky, ale také kácet vzrostlé stromy v bezprostřední blízkosti a snižovat terén. Tím se obnova protáhla na dva roky a dokončena byla až v prosinci 2005. Už ale v průběhu prací začala opadávat omítka. Důvodem bylo provádění akce v nepříznivých klimatických podmínkách a použití zaselého písku. Závady jsou reklamovány, k úplné nápravě zatím nedošlo. V této souvislosti je vhodné upozornit, že oprava se týkala pouze úseku v souběhu se silnicí směrem na Stříbro. Zbytek ohradních zdí parku, tedy jejich naprostá většina, zůstala bez opravy (obr. 8, 9).

V roce 2004 zloději strhli a ukradli plech ze střeš glorietu a pavilonu (takzvané loretánské kaple) v zahradě. Situaci zachránilo Ministerstvo kultury, které operativně poskytlo mimořádný finanční příspěvek. S touto pomocí se obě střechy podařilo ještě před zimou opravit a znovu pokrýt (obr. 10).

V témže roce byla staticky zajištěna brána do parku vložním táhel.

V roce 2005 začala oprava střeš, krovů a fasád vstupního východního křídla. Východní křídlo s oběma nárožními sekcemi se od ostatních křídel odlišuje vysokými štíty a figurální sgrafitovou výzdobou fasád. V předchozích letech se obecně uplatňovalo pravidlo „nejprve střechy a havárie, fasády počkají“. V tomto případě však byly štíty (následkem zásahu v osmdesátých letech 20. století) nedostatečně kotveny a hrozilo jejich zřícení. V případě pádu štítu do nádvoří v turistické sezóně hrozila tragédie. Nebezpečí nebylo teoretické. Podle pamětníků se

Obr. 16., 17. Horšovský Týn, zámek. Severní část východního křídla, pohled na prvním nádvoří. Stav před obnovou a po obnově. (Foto M. Solař, 2003, 2009)

v padesátých letech zřítily štíty na severní straně severovýchodního nároží (proto nemají sgrafita). Druhým důvodem pro rozhodnutí zahrnout do obnovy i fasády byla figurální sgrafita, která ve štítech opadávala, takže hrozilo, že bez dokumentace úplně zaniknou. Na rozdíl od psaníčkových sgrafit, která se opakují a lze je proto relativně snadno rekonstruovat, v případě individuálních motivů představuje fyzický zánik originálního díla nenahraditelnou kulturní ztrátu. V roce 2005 se opravil krov, částečně vyměnili střešní krytina a proběhly první průzkumné a záchranné práce na fasádách tak, aby obnova mohla být v roce 2006 dokončena. Práce prováděla firma Škopek. Restaurování omítek a sgrafit pro ni zajišťoval J. Šindelář. Kvalita opravy krovu a pokrývačských prací nebyla tak nesporná jako v případě jižního křídla. Požadavky památkové péče také narazily na neschopnost dodavatele požadované práce dobře provést. Konkrétně se to týká požadavku řešit v souladu s historickým stavem vnitřní úžlabí styku střeš na severním nároží vyskládáním ze střešní krytiny (obr. 11, 12, 13).

V roce 2006 byl příspěvek z programu záchrany razantně snížen, což vedlo k nutnosti rozdělit zbývající práce na více etap. Jedním z velmi nepříjemných důsledků byla ztráta garance ceny, kterou zhotovitel nabídl v soutěži a která byla časově vázána k dokončení akce v roce 2006. Potíže vzniklé tehdejší odkladem dokončení obnovy se řeší dosud. Historické omítky byly zpevňovány vápenou vodou. U figurálních sgrafit, kde převážil zájem na

Obr. 18., 19. Horšovský Týn, zámek. Obnova sgrafitové fasády východního štítu nebyla součástí oprav střechy jižního křídla. Prováděla ji až společnost Archkaso, s. r. o., v roce 2008. Restaurátorské práce jsou dílem akad. soch. J. Jelínka. Stav před obnovou a po obnově. (Foto M. Solar, 2004, 2009)

zachování původního materiálu bez ohledu na použitou technologii, se použily organokřemičitany. Silně porušená figurální sgrafita ve štítech byla fixována a překreslena na kartony. Chybějící části se rekonstruovaly podle souvislosti, analogií a podle starší fotografické dokumentace. U těžce poškozených sgrafit štítů do nádvoří se podařilo zachránit pouze fragmenty; většina sgrafit je rekonstrukcí. V ploše fasád a u štítů do náměstí je rozsah zachování původní omítky řádově větší. Restaurování včetně návrhu rekonstrukce chybějících částí je dílem J. Šindeláře. Rekonstrukční návrhy se schvalovaly na základě předložených

kartonů, které zůstaly uloženy na zámku. Samozřejmostí byly konzultace a korekce na místě při provádění díla. Během prací se potvrdil předpoklad, že pod omítkami z konce 19. století nejsou dochovány starší vrstvy. Výjimkou jsou horní partie fasád, římsy a obecně těžko přístupné detaily, kde se lokálně dochovala souvrství starších omítek (obr. 14, 15).

K opravě fasád na nádvořní straně východního křídla se přikročilo až v roce 2007. Ideovým požadavkem památkové péče bylo zachovat existující podobu fasád včetně patiny a stop stáří.⁵ S odkazem na zkoušku provedenou v roce 2003 byla odmítnuta možnost důsledné obnovy „původního“ vzhledu, tedy kontrastní provedení sgrafit v podobě, kterou v době svého zhotovení měla. Je vhodné upozornit, že u říms a na chráněných místech se lokálně dochovaly fragmenty sgrafit dokládající, že tmavé plochy byly původně černé, tj. rekonstrukce na západním průčelí

5 Záměr obnovy fasád východního křídla byl formulován v písemném vyjádření ústředního pracoviště NPÚ čj. 5589/2004 ze dne 9. 11. 2004.

Obr. 20., 21. Horšovský Týn, zámek. Východní průčelí jihovýchodní nárožní věže. Stav před zahájením oprav a po obnově. (Foto M. Solář, 2003, 2009)

štitu krčku je věrohodná. Prvotní představa byla, že stávající omítky se pouze očistí a doplňované plochy se jim barevně přizpůsobí. Tento požadavek se při provádění nepodařilo dodržet a *via facti* došlo k plošným barevným retuším. Výsledek lze však oprávněně považovat v celku i výtvarném detailu (rekonstrukce nedochovaných sgrafit) za úspěch (obr. 16, 17).

V roce 2007 se podařilo získat finanční prostředky na opravu části fasády severní strany severního křídla zámku (tedy té části, kde v padesátých letech 20. století spadly štíty). Peníze však byly k dispozici až na podzim a firma Škopek odmítla práce provést s odůvodněním, že nemá volnou kapacitu. V této situaci se zvažovalo, zda na fasádách rekonstruovat psaníčková sgrafita, která se dochovala ve fragmentech, nebo na sgrafitovou výzdobu zcela rezignovat. Rozhodnuto bylo ve prospěch rekonstrukce (po zafixování dochovaných fragmentů původních omítek), protože nároží východní a severní fasády se při pohledu z parku uplatňuje jako celek. Absence sgrafit by byla rušivá. Zakázku nakonec přijala společnost Reinex, která v pozdním podzimu sgrafita na severní fasádě rekonstruovala. Firmě Reinex ani investorovi se nepodařilo vynutit si na firmě Škopek, respektive na J. Šindelářovi, přesný technologický a materiálový postup obnovy sgrafit východního křídla. Důsledkem toho je, že Reinex se snažil přizpůsobit barevnost pouze odhadem a nepovedlo se mu to. Provádění v nepříznivých podmínkách vedlo také k technickým vadám a následně

reklamaci, která se však nenaplnila, protože společnost Reinex mezitím zanikla.

V roce 2007 navrhla a provedla společnost SPELEO rekonstrukci kanalizace a přípojek v severním parkánu a parku.

Roku 2008 převzala obnovu fasád firma Archkaso, s. r. o. Restaurátorské práce prováděl akad. soch. J. Jelínek. Záměr se rozšířil o východní štít jižního křídla (obr. 18, 19). Byla snaha zahrnout do akce i odvodnění parkánu, ale to se nepovedlo. Parkány nemají vodorovnou hydroizolaci a nejsou ani odvodněny. V důsledku toho voda volně prosakuje a poškozují historické sklepy, které pod parkán zasahují. Souvisejícím problémem je zavlhání omítek a zdi-va ve styku terénu a fasád. V roce 2008 proběhla obnova fasád jižní strany jihovýchodní věže a krčku a horní části východního štítu jižního křídla se sgrafity. V roce 2009 následovala východní strana věže (obr. 20, 21) a restaurování portálu dvorní strany průjezdu a vedlejšího portálku na schodiště. V roce 2010 se pracovalo na opravě terasy a fasády severní (dvorní) strany věže včetně štítů. Na jaře 2011 byla dokončena obnova fasád na nádvoří straně, oprava terasy a spodní partie fasád na jižní straně.

V rámci obnovy fasád se opravovaly i okenní rámy a osadily se ciferníky ve štítech jihovýchodní věže. Po ověření skutečného stavu se přistoupilo k razantní úpravě terasy, do které stále zatékalo. Pod dlažbu byla vložena hydroizolace z olověného plechu a balustrádové parapety byly nahrazeny kopií. Na balustrádu se vrátily historické

Obr. 22. Horšovský Týn, zámek. Druhé nádvoří, zbořeníště domu mezi purkrabstvím a takzvanou Vejrovnou. (Foto M. Solař, 2007)

mramorové vázy. I když práce třetího dodavatele v sobě nutně nese ve srovnání s předchozími etapami odlišný rukopis, výsledek vyhovuje výše naznačeným vstupním požadavkům a lze jej hodnotit jako úspěch.

V roce 2008 se začal řešit problém zbořeníště při hradbě mezi purkrabstvím a takzvanou Vejrovnou na druhém nádvoří (obr. 22). Na tomto místě stál dům, který byl v roce 1905 zbořen. Sutiny zůstaly na místě, což mělo trojí nepříznivý důsledek. Sutinami prosakovala voda, která podmáčela základy přilehlých budov. Nádvoří s hromadou suti nebylo možné odvodnit. Masa mokrého zdiva nebezpečně zatěžovala opěrnou zeď, protože mezi úrovní nádvoří a přilehlého parku je značný výškový rozdíl. Bylo tedy rozhodnuto suť pod archeologickým dohledem odstranit, což se na jaře 2008 stalo. Odkrytím se zjistilo, že jsou dochovány podlahy, topeniště a úseky zdiva původního domu a že se jedná o poměrně staré, to znamená památkově hodnotné konstrukce (obr. 23). Potřeba tuto dochovanou situaci ochránit, potřeba odvodnit předmětnou plochu, znalost nejen půdorysu a vnitřního členění zaniklého domu, ale i jeho vnější podoby (dochovala se fotografie) a výškových poměrů (otisk linie střechy ve fasádě purkrabství), a konečně požadavek správy zámku na skladovací prostor, to vše vedlo k rozhodnutí obnovit hmotu zaniklé budovy. Variantně se zvažovala pouze střecha, ale obnova střechy i fasády je z více důvodů příznivější. V červenci 2008 byl projednán příslušný návrh, ale k realizaci nedošlo. Ponecháním místa přes zimu bez zastřešení došlo ve velké míře ke znehodnocení dochovaných historických konstrukcí. Vlastní stavba proběhla až na podzim roku 2009 (obr. 24). Má lehkou dřevěnou konstrukci. Vnitřní prostor je volný a slouží jako skladiště.

V prosinci 2008 plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu projednalo vstupní podmínky pro přípravu rehabilitace zámeckého parku. Podkladem byl nástin základních cílů budoucí obnovy a předpokládané struktury přípravných prací, které zpracovala Ing. J. Pechová, Ph.D., v červnu 2006.⁶

Uragán Kyril na jaře roku 2007 poškodil střechu Vejrovny. To spolu se špatným technickým stavem celé této budovy a záměrem rekonstruovat hmotu přilehlého

Obr. 23. Horšovský Týn, zámek. Druhé nádvoří, zbořeníště domu mezi purkrabstvím a Vejrovnou. Stav po odklizení suti. Detail dochovaných zbytků zaniklého domu. (Foto M. Solař, 2009)

zaniklého stavení vedlo k rozhodnutí o celkové obnově. Projekt zpracovali a předložili na konci roku 2009 Ing. arch. V. Adamovský a Ing. J. Rineš.

V roce 2011 si stěžovali majitelé pozemků pod jižní parkánovou zdí na opadávající omítku. Bezprostředním motivem jejich stížnosti byl záměr využít pozemek pro letní restaurační zahrádku. Na základě této stížnosti bylo rozhodnuto o provizorním zajištění, spočívajícím v otlučení nesoudržných novodobých omítek a ošetření jizev, aby se tak zamezilo dalšímu chátrání.

Základní přehled toho, co se udělalo, je vhodné uzavřít alespoň náznakem toho, co by bylo potřeba udělat. Kromě již připomenutého statického zajištění kaple v jihozápadní věži a restaurování jejího poškozeného interiéru, obnovy exteriéru purkrabství a restaurování jeho horního patra a obnovy horního patra Lusthausu je to zejména odvlhčení prostor bývalé kuchyně, oprava dlažby všech tří průjezdů, odvodnění a úprava povrchu obou nádvoří, odvodnění parkánů a zajištění poškozených suterénů, oprava krovů a střeš západního křídla a hlásek v nároží východního parkánu, obnova fasád jižního, západního a severního průčelí, obnova Vejrovny, celková obnova Vdovského domu, rozhodnutí o způsobu prezentace gloriety, takzvané ptačí klece a takzvané loretánské

6 Písemné vyjádření ústředního pracoviště NPÚ čj. 302/9891/2008 ze dne 7. 1. 2009.

Obr. 24. Horšovský Týn, zámek. Druhé nádvoří při pohledu k severu. Přízemní novostavba (na obrázku vlevo) mezi purkrabstvím a Vejrovnou je téměř dokončena. Z důvodů nedostatku finančních prostředků jsou osazeny pouze provizorní výplně otvorů a není omítnut sokl. Objekt v daném prostředí nepůsobí rušivě. Jeho zapojení do prostředí pomohlo užít staré střešní taškové krytiny. (Foto M. Solař, 2011, stav krátce po poškození střechy Vejrovny vichřicí)

kaple a jejich zajištění, zajištění podzemní lednice v parku, zajištění a pokud možno i oprava ohradních zdí parku, oprava havarijní hráze rybníka, celková rehabilitace parku. Žádoucí je zajišťovat průběžnou údržbu. Konkrétním příkladem mohou být komíny, z nichž minimálně dva hrozí zřícením.

Pozornost byla věnována nejenom záchraně ohrožených částí areálu, ale i způsobu, kterým se to děje. Názor památkové péče na vhodný přístup k obnově se ve srovnání s dobou před prohlášením areálu za národní kulturní památku výrazně posunul. Pro ilustraci stačí srovnat způsob obnovy západní fasády západního křídla (fasády do druhého nádvoří), prováděné v osmdesátých letech 20. století, s aktuálně dokončenou obnovou fasád vstupního křídla. Starší názor byl charakterizován preferencí principu rekonstrukce bez ohledu na hodnotu dochovaného stavu, historický originál a věrohodnost výsledku. Výmluvným příkladem je rekonstrukce gotické kaple v jihozápadní věži, při které vzala docela za své její renesanční stavební etapa. Ze stejného principu tehdy vycházela i likvidace dochovaných historických dveří. V důsledku toho se na zámku až na výjimky žádné nedochovaly, což je obrovská škoda. Ještě v roce 2003 plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu zvažovalo možnost rekonstrukce zaniklé podoby renesanční zahrady. Na druhou

stranu se vedla diskuse o možnosti použití náhražkových střešních krytin či smyslu lpění na charakteristických detailech historických střešních krytin.

Společným jmenovatelem památkové obnovy prováděné na zámku v Horšovském Týně v uplynulých patnácti letech je respekt k dochované historické podobě včetně úprav z 19. a z počátku 20. století, syntetické vnímání výtvarných hodnot památky, úcta k dochovanému originálu, respektování hodnoty patiny a stop stáří, důraz na historickou věrohodnost a preference odpovídajících tradičních materiálů, technologií a detailů. To vše nejen z principu, ale také s vědomím, že co se nepodaří v případě národní kulturní památky ve vlastnictví státu prostřednictvím Národního památkového ústavu, těžko očekávat od vlastníků památek s nižší formou památkové ochrany. Tedy možná i neskromná ambice, aby obnova zámeckého areálu mohla být prezentována jiným vlastníkům jako příklad hodný následování.

Celková bilance období od prohlášení areálu zámku v Horšovském Týně za národní kulturní památku v roce 1995 dodnes je nepochybně pozitivní. Nedošlo k žádným dramatickým ztrátám kulturních hodnot a to, co se udělalo, dopadlo dobře, i když k jednotlivostem mohou být oprávněné výhrady. Závěrem mi proto dovoluňte poděkovat všem, kteří k této pozitivní bilanci přispěli.

Prameny a literatura

Nařízení vlády č. 262/1995 Sb., o prohlášení a zrušení prohlášení některých kulturních památek za národní kulturní památky.

LÁSKA, Vojtěch; SCHUBERT, Alfréd; ŠTULC, Josef: *Péče o střechy historických budov*. Praha, Státní ústav památkové péče, 1997.

MACEK, Petr: *Barevnost fasád, Průzkum, dokumentace, vyhodnocení a obnova exteriéru historických staveb*. Praha, Národní památkový ústav, 2009.

ŠTORM, Břetislav: *Základy péče o stavební památky*. Praha, Národní památkový ústav, 2007.

WAGNER, Václav: *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*. Praha, Národní památkový ústav, 2005.

Summary

Report on the restoration of Horšovský Týn Castle after its designation as the National cultural monument

Keywords: *Horšovský Týn — castle — roofs — facades — plasters — sgraffiti — repairs and restoration*

The Castle in Horšovský Týn was designated as a National cultural monument in 1995. This article informs on the restoration of the site after that declaration. Visitor traffic is not the subject of this contribution. The castle complex includes the castle proper, the park of 40 ha, the granary and the Ball Game Pavilion. In the park there are several separate buildings. This National cultural monument comprises many diverse structures. With the exception of the Ball Game Pavilion and the granary the entire site is owned by the National Heritage Institute. The granary and the Ball Game Pavilion are the property of Horšovský Týn City

council. The repairs are limited by restricted financial resources. Despite not entirely favourable conditions in the considered period a number of repairs took place. Most of them were enforced by the state of disrepair of the buildings. Attention was paid not only to save the threatened parts of the monuments, but also to the way of recovery. Compared to the previous period, the approach has been changed, shifting from the earlier preferred principle of reconstruction to having respect for the preserved state. Both the summary of completed actions and the reminder of changes that are needed but not yet implemented due to the lack of funds illustrate the complexity and sophistication of caring for such a facility. Essentially, the overall balance of the period since the National cultural monument designation has been positive.

(Translated by Miloš Solar, revised by Karel Matásek)

Osobní a drobné zprávy

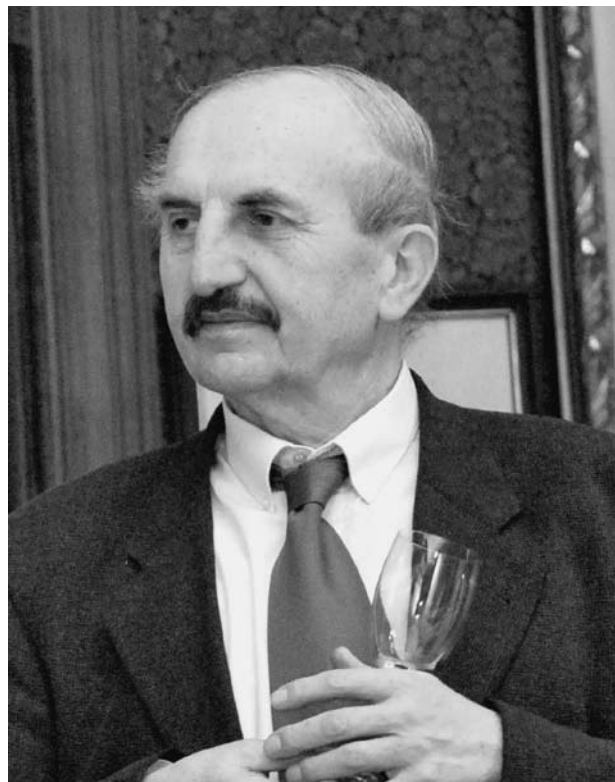
Ing. Karel Drhovský slaví sedmdesát let

Rodák z jihočeského Temelína (26. 12. 1941) se dostal k objektům svého pozdějšího zájmu – k památkám v době, kdy se učil zahradníkem na jednom zámečku u Děčína. Následovala praxe v Žehušicích, na zámku Dobříš, na Pražském hradě, v Lánech a po tříletém období ve službách města Plzně zůstal od roku 1975 už nadobro u památkářů. V tehdejší Krajském středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni musel každý specialista dělat současně obecnou památkářinu v určeném okrese. Ing. K. Drhovský dostal na starosti okres Karlovy Vary. Ve svém vlastním oboru, zahradní a krajinářské architektuře, se po seznámení se situací v Západočeském kraji soustředil na praktickou záchranu historických zahrad a parků; téměř všechny z více než dvou set zahrad a parků, vesměs zanedbaných, někde až ke hranici zkázy, prodělaly pod jeho dohledem alespoň prvotní – záchrannou obnovu. U zahrad a parků ve správě střediska došlo i na celkovou nebo alespoň částečnou obnovu.

Kromě různých střetů s ochranáři a veřejností přišla i ocenění: výhra v soutěži o projekt renesanční zahrady zámku Kaceřov nebo první cena v XI. ročníku soutěže *Hledáme dokonalé projekty* ve prospěch přestavby zámeckého parku na Kozlu. Teoretické práce zůstaly tak trochu na okraji; jmenovat lze rozsáhlý tříletý průzkum zahrad a parku zámku ve Valči.

Jako uznávaný odborník byl Ing. K. Drhovský členem několika celostátních komisí. V roce 1992 byl osloven Ministerstvem kultury, aby převzal v Památkovém ústavu v Plzni vedení. Po přijetí svého jmenování se následně z pozice ředitele organizace potýkal s negativními obrázkem památkářů ve společnosti, agresivními restitučními požadavky i snahami o komercializaci státních památkových objektů. Výjimkou nebyly ani pokusy o drastickou přestavbu a ničení památek nebo o likvidaci státní památkové péče vůbec. Postupně se však podařilo rozvíjet aktivity, které vedly například ke zpřístupnění některých uzavřených památkových objektů, ke každoročnímu zpřístupňování dalších prostor ve svěřených areálech pro veřejnost, novému zpřístupnění zříceniny hradu Rabí a také zámku Kynžvart, za jehož obnovu dostal plzeňský ústav v roce 2001, poprvé v České republice mimo Prahu, prestižní cenu *Europa Nostra*.

Těžce dnešní jubilant nesl „ztrátu“ tří památkových objektů při restitucích: zámku Kaceřov a hradů Loket a Kašperk. Proti tomu stojí jako jeho zásluha to, že plzeňský ústav získal do své správy bezúplatně zámek Nebílovy a Červené Poříčí anebo kostel v Horšově, které se všechny ukázaly být hodnotnějšími památkami, než se předtím předpokládalo, a které tak byly bezesporu zachráněny. Po celou dobu třinácti let v ředitelské funkci se Ing. K. Drhovský osobně podílel na velmi intenzivních opravách, popřípadě rekonstrukcích státních památkových objektů. Příkladem lze zmínit zahájení dlouhodobé obnovy vyhořelého zámku ve Valči a jeho kostela, klášterního areálu

Karel Drhovský

v Kladrubech nebo zámku v Bečově nad Teplou, kde vznikl výstavní trezor pro unikátní a úspěšně zrestaurovaný relikviiář sv. Maura. Motivován příznivými ohlasy u veřejnosti, prosazoval K. Drhovský při správě památkových objektů jejich prezentaci a zpřístupňování jako prioritu.

Vedle činnosti v památkovém ústavu se dlouhodobě zabýval zhotovováním posudků, projektů a průzkumy, ponejvíce v oborech zahradní a krajinářské tvorby. Od malých zahrádek přes rozsáhlé zahrady soukromé, veřejnou zeleň městskou i vesnickou, rozsáhlé krajinné celky, naučné stezky krajinou až po samozřejmě historické zámecké zahrady a parky. Vše nejen v západních Čechách, ale i v krajích okolních, německé v to počítaje.

Ing. K. Drhovský působil a stále působí jako odborný lektor; například deset let přednášel v Ústavu celoživotního vzdělávání Západočeské univerzity v Plzni, vede semináře a odborné exkurze jak v oboru zahradní architektury, tak i po památkách obecně. Výstupem z jeho činnosti jsou publikace výlučně odborné i popularizační. Na propagaci a popularizaci kladl vždy velký důraz, protože kladný přístup veřejnosti k historii a památkám považuje za jednu z podmínek trvale udržitelné památkové péče.

Ing. Karlu Drhovskému by málokdo hádal 70 let. Srdečně mu přejeme mnoho dalších a v nich pouze to nejlepší.

– vyd/red –

Jaroslavě Frühaufové k narozeninám

Letos oslavila své významné životní jubileum osobnost západočeského regionu spjatá po celé své profesní působení s oblastí péče o památkový fond – Jaroslava Frühaufová.

Jaroslava Frühaufová (rozená Pánková) vystudovala Střední všeobecně vzdělávací školu v Plzni. V roce 1966 zahájila studium na Českém vysokém učení technickém v Praze, kde na stavební fakultě absolvovala 5 semestrů. Ze zdravotních důvodů studium však nedokončila. Později, již při zaměstnání v roce 1974, maturovala ještě na Střední průmyslové škole stavební v Plzni. V roce 1979 se opět pokusila doplnit si vysokoškolské vzdělání, ale zhoršující se stav zraku jí nedovolil tento cíl realizovat.

V oboru památkové péče působí Jaroslava Frühaufová od roku 1968, kdy nastoupila do Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni. Dlouhou dobu se vedle běžné památkové praxe intenzivně věnovala problematice ochrany historických sídel, spolupracovala při návrzích kategorizace historických měst, při přípravě návrhů na vyhlášení nových městských památkových rezervací, následně pak na návrzích chráněných území v podobě památkových zón v západních Čechách. V období let 1985–1990 byla zaměstnána na odboru výstavby Městského národního výboru v Plzni, kde se věnovala především úkolům souvisejícím s regenerací plzeňského historického městského jádra a opravami jednotlivých budov v něm. Po návratu do krajského památkového střediska v roce 1990 byla pod jejím dohledem úspěšně provedena celá řada zdařilých akcí památkové obnovy. Za všechny uvedme alespoň z posledních přibližně patnácti let obnovu jízdního areálu ve Světcích u Tachova, zámku Bor (u Tachova), poutního areálu s loretou ve Starém Hrozňatově nedaleko Chebu (společně s Mgr. L. Drncovou), postupnou obnovu a revitalizaci areálu bývalého kláštera benediktinů v Kladrubech nebo například celkovou obnovu zámku Kynžvart (společně s Mgr. L. Drncovou), která získala cenu *Europa Nostra* (2001).

Několik let měla ve své odborné gesci městské památkové rezervace Cheb a Františkovy Lázně, památkovou zónu Mariánské Lázně, obnovu klášterního areálu v Teplé a mnoho dalších památkově významných lokalit. Některé z akcí pod jejím dohledem byly finančně podporovány z prostředků Evropské unie (*CBC Phare*), což znamenalo vysoké nároky při dodržení podmínek realizace.

Jaroslava Frühaufová se podílela na zpracování velkého počtu oborových analýz a koncepčních materiálů regionálního i celostátního významu. Byla kdysi také členkou Koncepčního týmu státní památkové péče, jenž působil při Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze. Výrazně přispěla ke zpracování výzkumného záměru památkového ústavu na období let 1999–2004. Od roku 1990 až do března 2008, kdy požádala o uvolnění z funkce v souvislosti s odchodem do důchodu, pracovala jako odborný náměstek ředitele. Ve dvou krátkých časových úsecích, nejdříve v roce 2005 a pak v roce 2007 plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu také řídila; v roce 2007 se zasloužila kromě jiného i o provedení pokud možno nekonfliktní delimitace části pracoviště v souvislosti se vznikem nového územního odborného pracoviště v Lokti.

Jaroslava Frühaufová

Cit pro hodnoty reprezentované zejména historickým stavebním fondem, vnímání souvislostí s dalšími obory a hluboce lidský přístup Jaroslavy Frühaufové k pracovním partnerům společně s celkovým působením v oboru ovlivnil a dosud ovlivňuje nemálo jejich kolegů-památkářů a také směry, jimiž se ubírá památková péče v posledních desetiletích, a to nejen na západě Čech.

Alena Černá

K životnímu jubileu Ludmily Drncové

Mezi osobnostmi dlouhodobě spjatými s památkovou péčí v západních Čechách, jimž na letošek připadlo významné životní jubileum, stojí na čelném místě Mgr. Ludmila Drncová, do minulého roku ředitelka územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu.

Ludmila Drncová (rozená Huclová) studovala na Střední všeobecně vzdělávací škole s rozšířeným jazykovým vyučováním v Plzni, ale svá středoškolská studia dokončila ve Francii (Lycée Claude Debussy v Saint-Germain-en-Laye, 1969–1972). V období let 1972–1979 byla posluchačkou Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně, v oborech věda o výtvarném umění, resp. dějiny umění a národopis. Ve své diplomové práci se věnovala českému malířství 20. století ze sbírek Západočeské galerie v Plzni.

Od roku 1985 až do současnosti pracuje Ludmila Drncová nepřetržitě pro organizaci státní památkové péče v Plzni (původně krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, dnes územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu). V roce 1991 byla pověřena vedením úseku historiků umění, posléze vedením oddělení restaurování a oddělení průzkumů. Její pracovní záběr byl vždy a zůstává velmi široký. Stojí na pevných základech památkářské agendy restaurátorských prací ve vztahu k dílům výtvarných umění a uměleckých řemesel a obdobně i k architektonickým památkám. Velkou pozornost Ludmila Drncová věnovala procesu obnovy významných památkových objektů ve správě organizace, určených ke zpřístupnění veřejnosti pro edukační a kulturní účely. Podílela se na zpracování, projednání a realizaci početné skupiny záměrů využití a interiérových instalací těchto objektů, na přípravě mnoha průvodcovských textů, výstav nebo scénářů vstupních historických expozic.

Podstatnou součástí pracovní metody Ludmily Drncové jsou vlastní terénní průzkumy a na ně navazující umělecko-historická hodnocení památkového fondu. Také proto mají nesčetné expertní posudky a vyjádření vycházející z její ruky neobyčejně vysokou odbornou úroveň a jdou pokaždé k jádru věci. Také proto se akce památkové obnovy, na které dohlíží Ludmila Drncová, stávají pomyslnou vizitkou zpravidla té nejvyšší památkářské kvality, a to v celostátním měřítku. Za všechny ostatní za

Ludmila Drncová

posledních dvacet let uvedme alespoň celkovou obnovu městského divadla v Karlových Varech, Velké synagogy v Plzni, poutního areálu s loretou ve Starém Hrozňatově u Chebu (společně s J. Frühaufovou), kostelů v Čechovicích a v Horšově na Horšovskotýnsku nebo na Mouřenci (u Annína) nedaleko Sušice, zámku Kynžvart (společně s J. Frühaufovou; cena *Europa Nostra*, 2001), bývalého poutního areálu v Mariánské Týnici na severním Plzeňsku, obnovu obvodového pláště kostela sv. Bartoloměje v Plzni, klášterního kostela v Kladrubech nebo zámku v Mirošově, restaurování souboru barokních soch v Manětíně a v jeho nejbližším okolí anebo nedávno dokončenou obnovu fasád v rajském dvoře někdejšího františkánského kláštera v Plzni.

Nebylo žádným překvapením, když ministr kultury jmenoval v roce 1999 Ludmilu Drncovou členkou svého expertního týmu pro tehdy nový *Program restaurování movitých kulturních památek*. Bylo obdobně přirozené, když na začátku roku 2007 Ludmila Drncová zvítězila ve výběrovém řízení a stala se ředitelkou územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu, aby se podílela na tehdejších, mimořádně naléhavém oživení jeho činnosti. Když horké ředitelské křeslo na vlastní žádost opouštěla 1. 10. 2010, mohla tak učinit s dobrým svědomím, že pro památky, památkovou péči a pro své kolegy památkáře v Plzeňském kraji udělala maximum možného.

Ludmila Drncová je bezpochyby velkým vzorem pro své mladší kolegy jak po stránce odborné, tak i lidské. Při své skromné, i když leckdy až plaché povaze sama nikdy nevyhledávala zvláštní pozornost a ocenění své práce od jiných lidí, netlačila se do popředí různých profesních skupin a zájmů. O to s větší vytrvalostí zůstává věrna svému povolání terénního památkáře, v němž se přes všechna jeho myslitelná úskalí a nesmírnou odbornou, ale i psychickou a fyzickou náročnost cítí podle všeho stále šťastná. Aby tomu tak bylo i nadále, a kromě toho vše ostatní dobré v práci i v soukromém životě, přeje paní ředitelce Drncové k jejímu životnímu jubileu srdečně celý pracovní kolektiv územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu.

Jan Kaigl

K životnímu jubileu architekta Jana Soukupa

Ing. arch. Jan Soukup, narozený v Plzni 6. 12. 1946, jeden z nejspolehlivějších a dlouhodobých pracovních partnerů územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu, oslavuje letos své šedesáté páté narozeniny. Je dnes bezpochyby nejvýznamnějším tvůrčím architektem, jenž se v západních Čechách systematicky věnuje projektování obnovy stavebních památek. Svě odborné znalosti a bohaté pracovní zkušenosti uplatňuje v plzeňském pracovišti Národního památkového ústavu i tím, že zasedá v památkové radě jeho ředitele.

Jan Soukup se propracoval ke specializaci projektanta obnovy historických budov postupně. Není staromilec,

ale historii považuje za neoddelitelnou součást života dneška a klíč k pochopení budoucnosti.

Jan Soukup studoval na Střední průmyslové škole stavební v Plzni. Studium architektury na Stavební fakultě Českého vysokého učení technického v Praze úspěšně zakončil v roce 1976. V době komunistického režimu pracoval jako projektant ve Stavoprojektu v Plzni, kde se však obnova stavebních památek nijak zvlášť nepěstovala. Teprve v polovině osmdesátých let se Janu Soukupovi dostalo tehdy mimořádné příležitosti, aby začal pracovat na projektu celkové obnovy historické budovy Západočeského muzea v Plzni. Tak byla zahájena jeho profesní dráha památkového architekta-projektanta.

V devadesátých letech se Jan Soukup projekčně podílel na nejdůležitějších akcích památkové obnovy v západních Čechách, a tím svým způsobem předurčoval odborné standardy, které jsou potřeba v této oblasti. Z větších jeho plzeňských akcí lze uvést například obnovu Velké synagogy, postupnou obnovu bývalého františkánského kláštera, obnovu a úpravy budovy arciděkanství na náměstí Republiky pro účely nově založeného Biskupství plzeňského, obnovu kostela sv. Jana Nepomuckého (u redemptoristů) nebo a v neposlední řadě adaptaci domu U Zlatého slunce na sídlo Státního památkového ústavu v Plzni. Za ostatní jmenujme alespoň obnovu takzvaného Dolního zámku v Bečově nad Teplou nebo prelatury kláštera premonstrátů v Teplé.

Na začátku nového tisíciletí se Jan Soukup začal zabývat ojedinělou zakázkou – celkovou revitalizací, památkovou

Jan Soukup

obnovou a současně částečnou dostavbou bývalého hospodářského dvora tepelského kláštera pro klášter trapistů v Novém Dvoře na Karlovarsku. Ve spolupráci s anglickým architektem Johnem Pawsonem přispěl k tomu, že zde vyrostlo dílo oceněné nejen Klubem Za starou Prahu (2005), ale i několika evropskými cenami (*Wienerberger Brick Award*, 2006; *Ecola Award*, 2008; *Frate Sole Award*, 2008). Důležitým momentem práce architektů v Novém Dvoře byla harmonizace zachovaných barokních částí areálu s novodobými prvky, zejména s novostavbou kostela.

Obdobně celkovou obnovu plzeňské Měšťanské besedy, dokončenou v roce 2005, lze považovat za úspěch. Opravená budova Právnické fakulty Západočeské univerzity v Plzni zaujme na první pohled svým historizujícím průčelím. Mimo Plzeň největším dílem, na němž se architekt Jan Soukup stále podílí, je postupná záchrana a celková obnova jízdního ve Světcích u Tachova.

Nedílnou součástí působení Jana Soukupa ve prospěch památek je jeho dobrovolná práce. Jde zejména o přednáškovou a publikační činnost, směřující k popularizaci historie v Plzni a na Plzeňsku. Sem patří mimo jiné i kniha *Ohrožené kostely (Příběhy staveb, které už brzy nemusí být)*; vyšla v Plzni v roce 2007), kterou Jan Soukup napsal společně s Ludkem Krčmářem. Jan Soukup je předsedou dvou sdružení nadšenců pro památky. Sdružení Klášter Chotěšov pomáhá vlastníku bývalého kláštera premonstrátů – obci Chotěšov při záchraně, obnově a oživení tohoto významného historického areálu, jenž byl nedávno prohlášen za národní kulturní památku. Občanské sdružení pro obnovu památek v Rokycanech a okolí má za sebou již čtrnáct opravených památek. Jsou mezi nimi nejen drobné objekty jako například litinová pumpa *U Fitzů* nebo socha sv. Jana Nepomuckého v Rokycanech, ale i stavby, mimo jiné kostel Na Vršíčku u Rokycan nebo kostelík U Ježíška v Plzni, jenž byl v roce 2011 nově otevřen pro veřejnost.

Vážený pane architektke: *Ad multos annos!*

– vyd/red –

Jubilant Vladimír Lažanský

Ing. Vladimír Lažanský se narodil 1. 6. 1956 v Děčíně. Formální vzdělání zakončil v roce 1980 na Vysoké škole strojní v Liberci. Tehdejší společenský režim mu nedopřál vzdělání v některém z humanitních oborů, po jakém toužil. Přesto si již ve studentských letech našel vlastní cestu k historii a k památkám. Osmdesátá léta minulého století strávil Vladimír Lažanský jako odborný referent ve Státní bance československé. V době po roce 1989 byl mezi prvními, kdo se vydali na tehdy málo známou cestu soukromého podnikání, přičemž bankovníctví u něho vystřídal obory finanční služby a cestovní ruch.

Je pozoruhodné, jak si Vladimír Lažanský postupně osvojoval znalosti a dovednosti, jež se později ukázaly být nezbytnými pro úspěšné zvládnutí jeho role vlastníka zámku Chyše v západních Čechách. Výše zmíněná láska k historii a k památkám hrála hlavní roli. Technické vzdělání Vladimíra Lažanského posloužilo při odkrývání

Vladimír Lažanský

logiky historických stavebních konstrukcí a provozu starých budov. Předchozí bankovní praxe byla užitečná při obstarávání peněz. Zkušenosti z cestovního ruchu významně napomohly při formování vize zámku jako atraktivního turistického cíle.

Vladimír Lažanský zakoupil zámek Chyšé ve stavu stavebně-technické havárie na počátku roku 1996 s jasným záměrem tuto památku zachránit, obnovit a provozovat ji jako objekt přístupný pro veřejnost, tedy spravovat zámeckou expozici a provádět v ní návštěvníky. V té době, kdy byla řada památek některými soukromými vlastníky zneužita k různým účelům, vzbuzoval Vladimír Lažanský leckdy dojem až naivního snílka. Budiž na tomto místě připomenuto, že počátečními pochybnostmi se nenechali odradit památkáři z tehdejšího Památkového ústavu v Plzni, Státního ústavu památkové péče v Praze a pracovníci odboru památkové péče Ministerstva kultury (zámek Chyšé byl v období let 1997–2001 zařazen do *Programu záchrany architektonického dědictví*), kteří byli podle svých možností Vladimíru Lažanskému v jeho úsilí oporou. Zásadní pomocnicí byla ovšem Vladimíru Lažanskému vždy jeho velkorysá manželka Marcela.

Vladimír Lažanský působil v období let 2000–2005 ve Vědecké radě pro památkovou péči Ministerstva kultury, tehdy vedené docentem Mojzírem Horynou. Od roku 2000 je členem představenstva Asociace majitelů hradů a zámků, jež sdružuje v České republice soukromé vlastníky významných památek.

Vladimír Lažanský dokázal zbourat a překročit řadu tabu. Předně ukázal, že soukromý vlastník nemusí památce vždy jen škodit. S tím souvisí na druhé straně též popření archetypálního obrazu památkáře jako nepřítelů vlastníků památek. Mezi jím zbořená tabu patří mimo jiné

dlouhodobé výpůjčky historického mobiliáře od státu pro památky v soukromém vlastnictví – do té doby nevídaná věc se v případě chyšského zámku podařila v roce 1999.

Vladimír Lažanský je velkým přínosem pro západočeskou památkovou péči již pouze tím, že slouží jako vzor pro ostatní vlastníky památek, hodný následování, jako průkopník cest, které jim pomáhají na jejich nikdy nekončící a obtížné, ale krásné cestě. Do jaké míry vědomí toho pomáhá Vladimíru Lažanskému, aby měl stále dostatek energie ve své roli patrona zámku Chyšé, ví pouze on sám.

Pro vydavatele a redakci *Památek západních Čech* je potěšením, že může Ing. Vladimíru Lažanskému u příležitosti jeho letošního životního jubilea poděkovat za obětavou práci ve prospěch památek.

– vyd/red –

Jan Kaigl padesátiletý

Ing. arch. Jan Kaigl se narodil 21. 12. 1961. Je absolventem Fakulty architektury Českého vysokého učení technického v Praze (1980–1985). Jeho dosavadní profesní dráha je spjata takřka výlučně s oborem památkové péče. V období let 1985–1988 pracoval v Pražském středisku státní památkové péče a ochrany přírody jako takzvaný památkový architekt pro oblast Malé Strany a Hradčan. Poté byl až do roku 1991 projektantem ve státním podniku Obnova památek v Praze. Působil krátce rovněž ve Výzkumném ústavu výstavby architektury v Praze, kde měl na starost

Jan Kaigl

Program regenerace městských památkových rezervací a zón. Zatím nejdelší dobu sloužil na Ministerstvu kultury. Nejdříve jako referent pro obnovu národních kulturních památek, později jako vedoucí oddělení regenerace kulturních památek a památkově chráněných území v odboru památkové péče, jež nakonec též řídil, a to od 27. 5. 1997 až do svého odvolání z funkce ředitele ke dni 1. 12. 2005. Po třech pracovních intermezzech – v odboru církví Ministerstva kultury, Ústředním seznamu kulturních památek v Národním památkovém ústavu a v odboru investic Ministerstva kultury – a třiceti letech strávených v Praze se Jan Kaigl vrátil na podzim roku 2010 do západních Čech, svého rodného kraje. Dnes je ředitelem územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu, organizace, o jejíž vznik se před devíti lety zasadil na Ministerstvu kultury podstatným způsobem.

Zájem o historii, výtvarné umění a památky v Janu Kaiglovi podchytil jeho středoškolský profesor architektury v Plzni, Ing. arch. Jaroslav Krš. Hlubší a systematicky položený odborný základ a trvalé profesní nasměrování získal pak během svých vysokoškolských studií, díky doc. Ing. arch. Miladě Radové-Štikové, CSc., a jejímu vědeckému kroužku, kam pravidelně docházel nejenom jako adept architektury, ale i později.

Jan Kaigl, přestože svým dosavadním pracovním zařazením směřuje hlavně k řídicí práci v oboru památkové péče, nikdy nerezignoval na vlastní odborný růst. Je autorem téměř padesáti článků z dějin architektury a o soudobé památkové péči, z nichž většina vyšla v časopisu *Zprávy památkové péče*. Téma, jemuž se věnuje systematicky a dlouhodobě, jsou vesnické kostely ve středověku. Snaží se být věrný zásadě, že stavební a architektonickou tvorbu i urbanismus v minulosti je třeba vždy zkoumat z více hledisek. K hlubšímu poznání zpravidla vede takový způsob vědecké práce, při němž je na stavební dílo nahlíženo současně a přinejmenším jak po stránce umělecké, tak i stavební a konstrukční a podle jeho užití v dobovém společenském kontextu, tedy je-li chápáno jako přímý, a právě proto nezastupitelný historický pramen, jenž nám umožňuje přiblížit se k životu lidí v předchozích dobách. Takto dějiny staveb a architektury plní nejlépe svůj účel a poskytují dalším historickým vědám cenné a původní informace.

V památkové péči je Jan Kaigl, člen Českého národního komitétu ICOMOS, důsledným zastáncem takových názorů a praxe, jimiž lze přispět k věrohodnosti, vysokému odbornému kreditu a dobrému jménu oboru i Národního památkového ústavu včetně správy státních památkových objektů a v nich uložených mobiliárních fondů nesmírné kulturně historické hodnoty.

– red –

Ohlédnutí za výstavou *Romantický sen* a vzdělávací cyklus *Ze života památek*

Národní památkový ústav vyhlásil pro 3. čtvrtletí roku 2011 mediální téma *Romantický sen – dědictví 19. století v památkovém fondu*. Územní odborné pracoviště v Plzni

zve širokou veřejnost na výstavu

Romantický sen

Šlechtická sídla z období romantismu a historismů ve fotografii

Výstava v mázhauzu domu U Zlatého slunce, sídla Národního památkového ústavu, Prešovská 7, Plzeň.
Ve všední dny od 15. 6. 2011 do 31. 10. 2011
od 6 do 18 hodin

se k němu připojilo mimo jiné fotografickou výstavou nazvanou *Romantický sen, Šlechtická sídla z období romantismu a historismů ve fotografii*. Výstava se konala od 15. 6. 2011 do 31. 10. (18. 11.) 2011 v mázhauzu domu U Zlatého slunce, kde plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu sídlí.

Gotika jako zdroj inspirace aristokratických sídel začala v architektuře v českých zemích zaznívat znovu na sklonku 18. století. Zprvu se s ní setkáváme jen ojediněle, a to především u drobných staveb zahradní architektury; hlavní zámecké budovy byly tehdy budovány především v duchu klasicismu. Teprve v době kolem roku 1840 a později zasáhla gotika plně četné zámecké přestavby a novostavby. Je pochopitelné, že mezi prvními zadavateli děl v gotickém slohu byly významné šlechtické rody jako například Harrachové či Schwarzenberkové, jejichž příslušníci často znali z vlastní zkušenosti soudobý životní styl ve Velké Británii, tedy v zemi, kde se romantismus zrodil. V architektuře znamenal romantismus odklon od antické tradice reprezentované především klasicismem. Zdrojem inspirace se stala středověká architektura. Fascinace středověkem přinesla zvýšený zájem o hrady a hradní zříceniny a přispěla k záchraně mnoha těchto památek. Umělé hradní zříceniny se staly fenoménem. Romantismus obarcel svoji pozornost také k přírodě. Vznikly tak četné parky, zahrady a zahradní stavby, které byly komponovány s respektem ke krajinným sceneriím.

V našem prostředí se romantismus, časově splývající přibližně s dobou 40.–60. let 19. století, označuje zpravidla jako romantický historismus. Od šedesátých let 19. století

bylo použití historických slohů většinou již vázáno na jednotlivé typy staveb. Nejpoužívanějším slohem pro obytné stavby se stala na několik desítek let novorenesance.

Výstava, čerpající z bohaté a mimořádně cenné fototéky územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu, ukázala, že i v západních Čechách existují stavby, které reprezentují velmi dobře romantiko-historizující směry v architektuře 19. století, a to způsobem srovnatelným s mnohem známějšími a velkolepými šlechtickými sídly, jako je například jihočeský zámek Hluboká. V neposlední řadě chtěli autoři výstavy upozornit na některé památky v Plzeňském kraji, které dnes bez větší pozornosti chátrají.

Památky zastoupené na výstavě: Bezděkov, zámek; Bor u Tachova, zámek; Březina u Rokycan, hrad; Bystřice nad Úhlavou, zámek; Hradiště u Blovic, zámek; Klenová, zřícenina hradu a zámek; Kojšice, zámek; Nalžovské Hory, lesopark Prašivice s umělou hradní zříceninou Ballymote; Nečtiny, zámek; Nový Čestín, zámek; Osvracín, zámek; Spálené Poříčí, zámek; Světce, jízďárna a zřícenina nedostavěného zámku; Veselí u Janovic, zámek; Žinkovy, zámek.

Koncepce výstavy, texty: Mgr. A. Aubrechtová, Mgr. J. Domanická, Mgr. D. Tuma.

Zvětšeniny fotografií, adjustace výstavních panelů: R. Kodera.

Mapa s vyznačením lokalit: Mgr. Ž. Sedláková.

Snímky z fototéky územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu použité na výstavě pořídili: J. Gryc, Mgr. K. Foud, J. Kočandrlé, R. Kodera a K. Tůma.

Výstava *Romantický sen, Šlechtická sídla z období romantismu a historismu ve fotografii*, byla v Plzni uspořádána v rámci cyklu přednášek a exkurzí *Ze života památek*, jenž vznikl v listopadu roku 2010. Cílem tohoto cyklu je systematicky přinášet laické i odborné veřejnosti poznatky o památkách a památkové péči a seznámit ji blíže s náplní a výsledky odborné práce památkářů.

V uvedeném cyklu se až dosud uskutečnily tyto přednášky: *Stará Plzeň – sto let od první výstavy o historické Plzni. Nová architektura v centru Plzně (1945–1989)*, Ing. arch. P. Domanický; *Novostavby v městské památkové rezervaci Plzeň a jejím okolí (1989–2009)*, Ing. P. Domanický; *Guldenerovský dům v Plzni – sto let od zbourání barokního domu na plzeňském náměstí*, Mgr. A. Aubrechtová a Mgr. J. Domanická; *Významná barokní sochařská díla v západních Čechách*, PhDr. V. Ryšavý; *Romantismus a jeho projevy v krajině*, Mgr. D. Tuma a Ing. V. Zelinková; *Vývoj památkové ochrany měst zvláště s ohledem na západní Čechy*, Prof. Ing. arch. K. Kibic, DrSc; *Městské památkové zóny v Plzeňském kraji – vznik sídel, jejich vyhodnocení a památková ochrana*, Mgr. K. Foud. V létě se dále uskutečnily čtyři odborné exkurze: *Procházka po významných barokních sochařských dílech v centru Plzně*; *Sochař Lazar Widemann v areálu zámku v Křimicích*; *Západočeské muzeum – novorenesanční (?) stánek kultury*; *Velká synagoga v Plzni*.

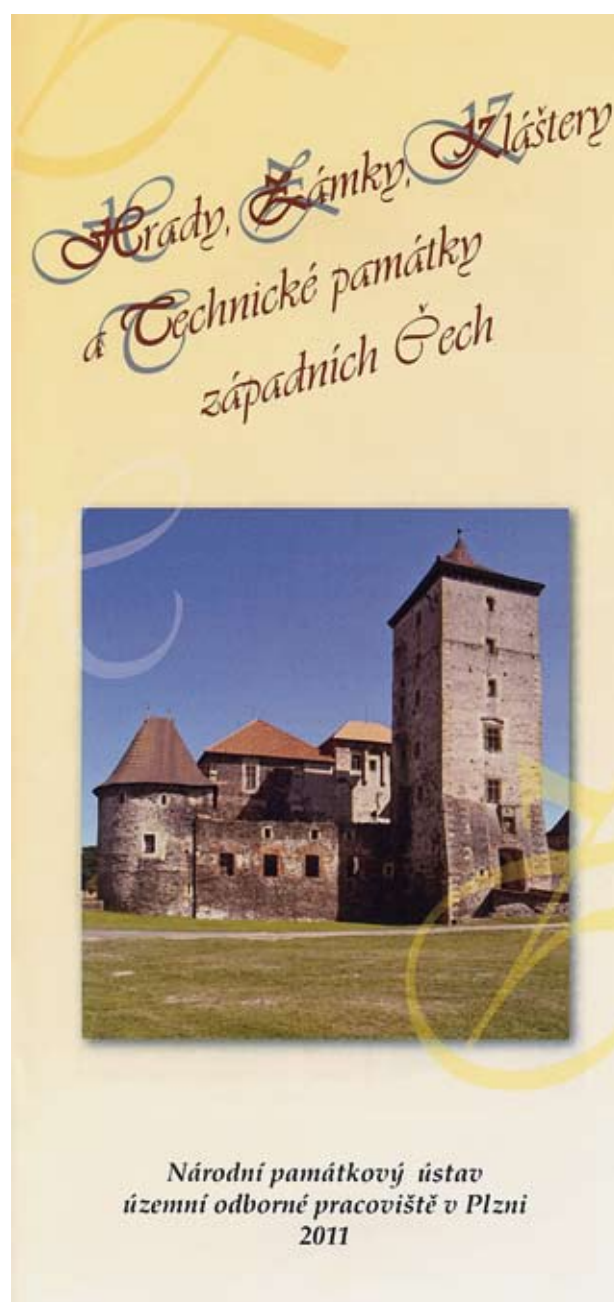
Součástí cyklu *Ze života památek* byl i Den otevřených dveří v domě U Zlatého slunce v Plzni 18. 4. 2011.

Jana Domanická

K brožurě *Hrady, zámky, kláštery a technické památky západních Čech*

Brožura *Hrady, zámky, kláštery a technické památky západních Čech*, kterou vydalo územní odborné pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu v roce 2011 z finančních prostředků poskytnutých společností ČEZ, obsahuje základní informace o památkových objektech ve správě Národního památkového ústavu v Plzeňském kraji, jakož i o několika dalších významných západočeských památkách. Jednotlivá hesla přinášejí rovněž kontaktní údaje a přehledy otevírací doby památek pro veřejnost.

Brožura (formát 21 × 10 cm, křídový papír, 22 stran textu, barevné fotografie; ISBN 978-80-85035-05-6) se týká těchto památkových objektů: Plzeň – dům U Zlatého

slunce, hrad a zámek Horšovský Týn, klášter Kladruby, zámek Kozel, zámek Manětín, zámek Nebílovy, klášter Plasy, zřícenina hradu Rabí, hrad Švihov, hrad Velhartice, zámek Červené Poříčí, statek U Matoušů v Plzni-Bolevci, zřícenina hradu Gutštejn, zřícenina hradu Přimda, Mariánská Týnice – Muzeum a galerie severního Plzeňska, zámek Zbiroh, zámek Chyšce, vodní hamr v Dobřívě, Kdyně – Muzeum příhraničí (expoze o historii textilní výroby), Stříbro – hornický skanzen, vodní elektrárna Čeňkova Pila, vodní elektrárna Černé Jezero, Vchynicko-tetovský kanál, vodní elektrárna Vydra. Na závěr jsou připojena dvě hesla: Skupina ČEZ a Nadace ČEZ.

Brožuru mohli zdarma získat návštěvníci především při netradičních prohlídkách památek ve správě Národního památkového ústavu v Plzeňském kraji během *Hradozámecké noci* (3.–4. září 2011). V současné době je brožura, vydaná v počtu 5500 ks, rozebrána. Na rok 2012 se plánuje její 2. vydání.

Karel Matásek

Návštěvnícká sezóna na památkách ve správě Národního památkového ústavu v Plzeňském kraji v roce 2011 stručně ve světle několika čísel a akcí

Památkové objekty spravované plzeňským územním odborným pracovištěm Národního památkového ústavu si letos do 31. října přišlo prohlédnout 243 476 návštěvníků. Nejvíce se jich rozhodlo pro zříceninu hradu Rabí (57 871). Na druhém místě je hrad Velhartice (49 012). Trojici nejoblíbenějších památek v roce 2011 uzavírá zámek Kozel (34 939). U veřejnosti k velmi úspěšným památkám patřil také vodní hrad Švihov (30 783). Statistika návštěvnosti dalších památek: zámek v Horšovském Týně (21 788), klášter Kladruby (16 570), klášter Plasy (12 750), zámek

Manětín (9 583), zámek Nebílovy (8 801). Na mimořádné prohlídky veřejnosti jinak nepřístupného zámku v Červeném Poříčí přišlo 1 379 návštěvníků. Mírný meziroční pokles návštěvnosti v roce 2011 ve srovnání s minulým rokem se pohybuje okolo 5 %.

Počátkem návštěvnícké sezóny zaujal veřejnost projekt restaurování barokního obrazu hradu Rabí s legendou o ztrátě oka Jana Žižky z Trocnova. S velkým zájmem u lidí se setkaly doprovodné akce během dubnového *Mezinárodního dne památek a historických sídel* a zářijové *Hradozámecké noci*.

Zámek v Horšovském Týně rozšířil jednu z prohlídkových tras o takzvané komorníkové pokoje. Velmi úspěšná byla velká akce *O štít stříbrného lva*, jež se konala na hradě Velhartice a jejíž součástí bylo představení replik středověkých obléhacích strojů nebo ukázky historicky laděné gastronomie. Správa vodního hradu Švihova navázala na programy pro neslyšící diváky divadelním představením ve znakovém jazyce.

Ucelený soubor kulturních akcí běžel po celý rok na zámku Kozel (například koncerty Čechomorů, Marie Rotrové a Radúzy nebo výstava bronzových plastik Michala Gabriela).

Požární cvičení, uspořádaná v roce 2011 na zámcích Kozel a Nebílovy, na hradě Velhartice a v klášteře Kladruby, dala veřejnosti signál, že na památkových objektech ve správě Národního památkového ústavu se dbá důsledně na bezpečnost památek a návštěvníků.

Orientaci na filmovou turistiku odrážela poznávací exkurze uspořádaná společně s Czech Film Commission během dubnového plzeňského festivalu *Finále* nebo zapojení do festivalu dětských filmů *Juniorfest*, jenž se konal v listopadu také na zámku v Horšovském Týně.

Rok 2011 na památkách ve správě Národního památkového ústavu v Plzeňském kraji uzavírají již tradičně rozmanité kulturní, zejména vánoční pořady a mimořádné prohlídky.

David Růžička

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE
V PLZNI

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH I – 2011

Vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, Prešovská 7, 306 37 Plzeň

Odpovědný redaktor: Mgr. Karel Matásek

Výroba: Nakladatelství Jalna, Mickiewiczova 17, 160 00 Praha 6; www.jalna.cz

1. vydání

Plzeň 2011

Náklad: 300 výtisků

Doporučená cena včetně DPH: 85,- Kč

ISBN 978-80-85035-06-3

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
V PLZNI

ISBN 978-80-85035-06-3

9 788085 035063